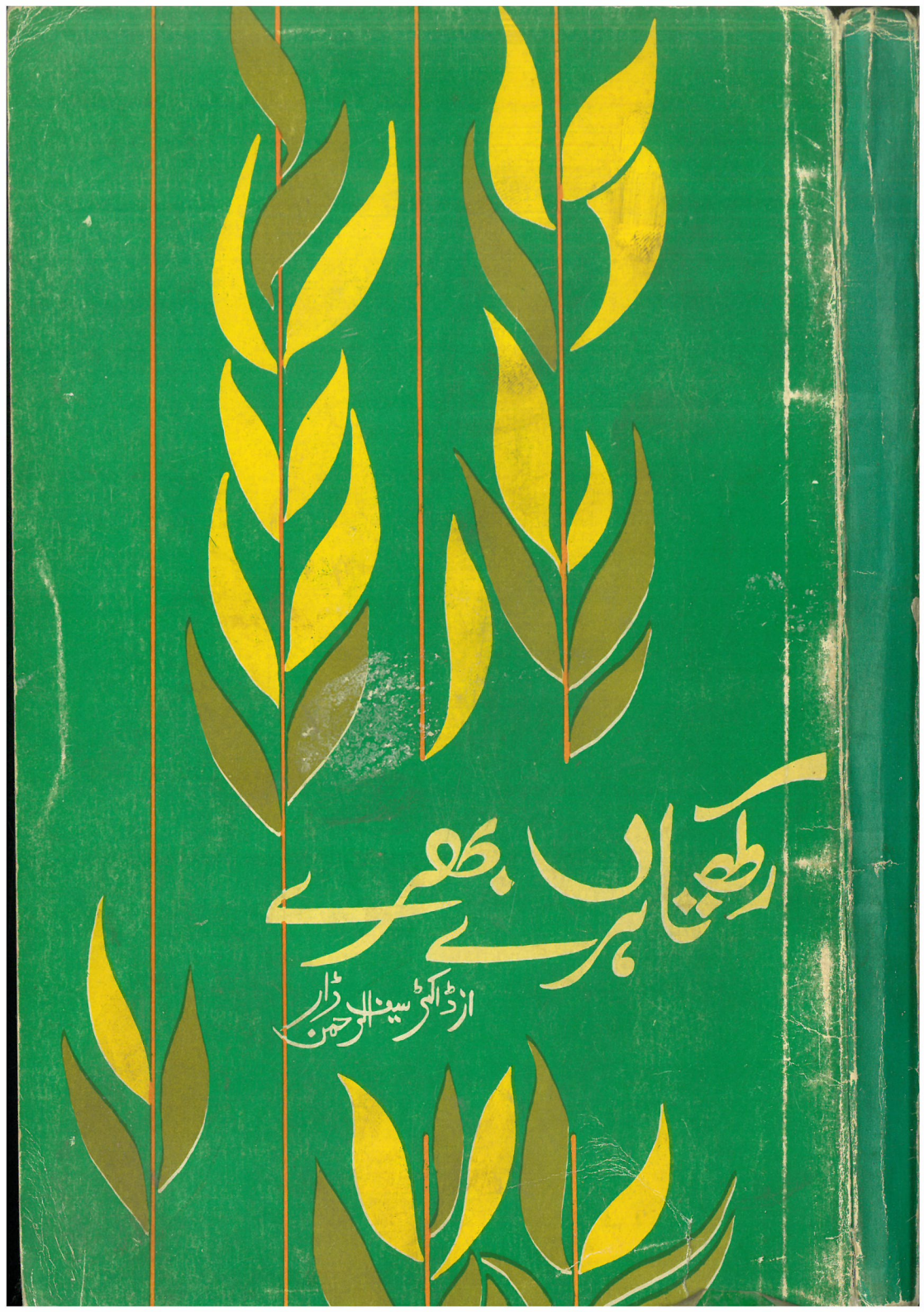

رطنیاں ہریے بھرے
از ڈاکٹر سیف الرحمن ڈار

رُکھ تاں ہرے بھرے

پنجابی لوک سرمایہ

لکھیار دیاں کتاباں

رُکھ تاں ہرے بھرے

ڈاکٹر سیف الرحمٰن ڈار

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور۔

محمد آصف خان، سیکرٹری، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، ۵۸ لارنس روڈ لاہور نے
برکی آرٹ پرنٹرز لاہور توں پہلی وار مارچ ۱۹۸۵ء دچ چھپوائی۔
مُل: ۳۰ روپے۔

دیس پنجاب دے ناں

برآمد حرفِ پنجابی از زبانم
زبان شد موجِ کوثر در دہانم

○ بلگرامی

سرنانویں

۱۔ مُہاندرا ۔۔۔

مہاندرا

"رکھ تاں ہرے بھرے" اصل وچ "جتھے پیپلاں دی ٹھنڈی چھاں" دا ای دوجا حصہ اے۔ جتھے پیپلاں دی ٹھنڈی چھاں وچ لوک گیتاں نوں اِک خاص ترتیب وچ درج کیتا گیا اے پر اوہ صرف اوہ گیت نیں جیہناں نوں ایانے بال، جوان کڑیاں، گبھرو تے ساڈیاں ماواں بھیناں موہکلیاں ویہڑیاں، وڈیاں ڈیوڑیاں، کھلے چھتاں تے پیپلاں بوہڑاں دے تھلے بہہ کے دن یا رات نوں گاوندے سن تے کدھرے کدھرے حالی وی گوندے نیں۔ پر ایس کتاب وچ میں لوک ادب دا باقی سرمایہ اکٹھا کیتا اے۔ ایہدے اندر ساڈیاں لوک کہانیاں دا ذکر اے، میلیاں وچ گاون والے ڈھولے، پٹے تے بولیاں نیں، باتاں تے بجھارتاں تے انسانی تجربیاں دا نچوڑ اکھان نیں۔ میرا ایہہ کوئی دعویٰ نہیں کہ میں ایہناں دو کتاباں وچ پنجابی لوک ادب دی ہر چیز اکٹھی کر دتی اے پر ایہہ ضرور اے کہ میں ایہناں دے اندر اپنے لوک سرمائے دی ہر ونگی پیش کرن دی کوشش کیتی اے۔

میرے توں پہلوں کئی لوکاں پنجابی لوک ادب نوں کتابی صورت وچ پیش کیتا اے پر سارے لوک ادب دا ویروا جس طرح ایہناں دو کتاباں وچ پیش کیتا گیا اے کم از کم پاکستان وچ ایس انداز وچ پہلوں کسے نہیں کیتا۔ میں ایس کوشش وچ کنھوں تیکر کامیاب ہویا واں

ایہدا اندازہ تے پڑھن والے ای کر سکدے نیں۔
ایس کتاب وچ جو کجھ وی پیش کیتا گیا اے تے جیہناں حالات وچ میں اکٹھا کیتا اے اوہ وجھتے پیلاں دی ٹھنڈی چھاں، وچ میں تفصیلاً بیان کر چکیا ہاں۔ اوہناں سجھناں سجناں دا میں اِک واری فیر شکریہ ادا کرنا ہاں جیہناں ایس کم وچ میرا ساتھ دِتّا، میرا حوصلہ ودھایا تے میرے نال یا میرے واسطے دور دوراڈے دے پینڈے طے کیتے۔ خاص طور تے میں پروفیسر محمد آصف خان ہوراں دا بہت بہت شکر گزار ہاں جیہناں نے ایہناں دوہاں کتاباں دا مسودہ ویکھیا پڑھیا تے پرچولیا تے بے شمار مشوریاں نال نوازیا تے اوہو ای ایہناں کتاباں دے چھپن دا سبب بنے۔

سیف الرحمٰن ڈار

یکم جون ۱۹۸۴ء
گلی پیر ولی اللہ شاہ
چاہ شاہانوالہ حافظ آباد روڈ
گوجرانوالہ

○

لوک کہانیاں

عشق دی بھاہ، ہڈاں دا بالن، عاشق بہ سکیندے ہوُ
گھت کے جان جگر وچ آرا، ویکھ، کباب تلیندے ہوُ
سرگردان پھرن ہر ویلے، خون جگر دا پیندے ہوُ
ہوئے ہزاراں عاشق باہو، پر عشق نصیب کہیں دے ہوُ

(سلطان باھوؒ)

○

لوک کہانیاں

پنجاب دی دھرتی لوک کہانیاں دی دھرتی اے۔ ایتھے کئی لوک پریم کہانیاں نے جنم لیا اے۔ ایتھوں دیاں کئی شاعراں نے اپنیاں کہانیاں نوں اپنی عظیم شاعری دے ذریعے لازوال تے اپنیاں دے کرداراں نوں امنٹ بنا چھڈیا اے۔ جتھے عام شاعراں لئی سوہنی، ہیر تے سسی محبت، پیار ایثار تے وفا دیاں لازوال مثالاں نیں، اوتھے ای صوفی شاعراں دی شاعری وچ ایہو ہستیاں کسے ہور ای رنگ وچ ظاہر ہوندیاں نیں۔ شاید ای کوئی پنجابی شاعر ہووے گا جنھے کدی نہ کدی تے کسے نہ کسے رنگ وچ اپنیاں لوک کہانیاں تے اپنیاں دے کرداراں نوں اپنی شاعری دا موضوع نہ بنایا ہووے۔ کجھ شاعراں دی تے ساری شہرت ای اپنیاں کہانیاں نوں اپنی شاعری دا موضوع بنان کرکے اے۔ یا انج کہہ لو کہ اوہناں دی عظیم شاعری نے اپنیاں کہانیاں نوں ابد تے نا مٹھلن والیاں بنا چھڈیا اے۔

وارث شاہ دی ہیر، فضل شاہ دی سوہنی مہینوال، ہاشم دی سسی پنوں، پیلو تے حافظ برخوردار دیاں مرزا صاحباں تے قادر یار دی پورن بھگت وغیرہ کجھ ایجہیاں کہانیاں نیں۔

پر لوک کہانیاں نوں امنٹ بنان وچ عام لوک، وڈیاں وڈیاں شاعراں توں کسے وی طراں پچھے نہیں۔ چنانچہ ساڈیاں لوک گیتاں وچ جتھے ملن تے وچھوڑے دے گیت،

خوشی تے غمی دے گیت ، بچیاں نوں پرچاون لئی لوریاں ، کامن تے ہستھنیاں جیسے مزاحیہ گاون وغیرہ ملدے نیں ۔ اوتھے ای ایہناں وچ لوک کہانیاں بارے دی کافی گاون مل جاندے نیں ۔ جے میں ایہہ کہواں کہ وڈے وڈے شاعراں دی اپنیاں موٹیاں موٹیاں کتاباں وی لوک گیتاں وچ ایہناں پریم کہانیاں توں متاثر ہو کے لکھیاں ہون گیاں تے شاید ایہدے وچ کوئی مبالغہ نہیں ہوونے گا ۔ عوامی کہانیاں پہلوں اِک معاشرے وچ جنم لیندیاں نیں ۔ فیر ایہہ کہانیاں گیت بن کے لوکاں دیاں ہونٹاں تے آوندے نیں تے فیر ایہناں گیتاں توں متاثر ہو کے شاعر لوک وڈے وڈے دیوان مرتب کر لیندے نیں ۔ ایس طرح عظیم کلاسیکی شاعری دے سوتے عوامی یا لوک شاعری وچوں پھٹدے نیں ۔

لوک پریم کہانیاں بارے ساڈی لوک شاعری وچ اک وڈا ذخیرہ موجود اے پر ایتھے صرف کجھ چونویں گیت درج کیتے نیں ۔ ایہناں کہانیاں وچ لوک کہانیاں دے کرداراں دا ذکر محض اشارۃً ہوندا اے جدکہ ایہدے پچھے گیت گاون والے یا لکھن والے دی اپنی پریم کہانی ہوندی اے ۔ ہیر ، سوہنی ، سسی ، صاحباں بالو وغیرہ ساڈی لوک شاعری وچ پیار تے محبت دی علامت بن گئیاں ہوئیاں نیں ۔ ساڈے ہر گھبرو نوں اپنی محبوبہ ہیر وسدی اے جیہڑی اوہنوں چوری کُٹ کُٹ کھواندی اے یا اوہ سوہنی اے جیہڑی اوہنوں کچے گھڑے اُتے ترکے دریاؤں پار ملن آوندی اے یا اوہ سسی اے جیہڑی اوہنوں لبھن لئی تھلاں دی بلدی تپدی ریت اُتے ننگے پیر ٹُر پیندی اے ۔ ایسے طرح ہر مٹیار نوں اپنا "تیتاں والا" رانجھا نظر آوندا اے ، جیہڑا اوہدے فراق وچ کن پڑوا کے جوگ لے لیندا اے یا

اوہ مہینوال اے جیہڑا اپنی بادشاہت تے لت مار کے "تلّے گھیارؔ" دیاں مجھاں چران توں وی باز نہیں آوندا۔ ایس پیار پینڈے نوں تروڑ جان والا ہر عاشق پنوں تے اپنے پیار دچ پاسکور رکھن والی ہر مٹیار صاحباں تے پیار دا ویری ہر نبدہ کیدو لنگڑا تے سیدا کھیڑا اے۔

پر ساڈیاں لوک کہانیاں صرف پریم کتھا ای نہیں۔ اہناں دچ ادہناں ہستیاں دا ذکر وی ملدا اے جیہڑیاں اپنی بہادری، جرأت، نیکی یا سخاوت دے سببوں دنیا دچ اپنا ناں چھڈ گیئیاں نیں جیہناں ظلم دے خلاف آواز چکی تے حق دی حمایت دچ بڑیاں اوکھائیاں کٹیاں۔ اجیہیاں ہستیاں وچوں دُلّا بھٹی جگاتے پورن بھگت دے ناں لئے جا سکدے نیں۔

ایہناں دے علاوہ اک ہور قسم دی لوک کہانی وی اے جیہڑی اکھ تے سدھی سادی گیت نما بھارت یا اٹکل پچو گل دسدی اے پر ادہدے پچھے اک اجیہی کہانی چھپی ہوندی اے جیہدے دچ کوئی اخلاقی سبق، لوکاں دیاں چالاکیاں تے بھل مانسیاں لکیاں ہوندیاں نیں۔

○

ہیر رانجھا

رانجھا ہاکاں مارے

نی سُن پتلیے نارے
رانجھا ہاکاں مارے

وال گوری دے شبنیر کالے
زُلفاں لین ہلارے

اکھ گوری دی انب دی پھاڑی
کجلا رشکاں مارے

ٹلّے (چڑھ) جوگی رہین وجائی
تیرے عشق دے مارے

بیڑی بہہ ملاحاں پچھدا
کتھے ہیر (دے) چبارے

نی سُن پتلیے نارے
رانجھاں ہاکاں مارے

○

آر وی بیلا پار وی بیلا

آر وی بیلا پار وی بیلا
وچ بیلے دے آویں
چھ کو مہینے چھڈ جا بیبا
چیتر نوں لے جاویں

آر وی بیلا پار وی بیلا
وچ بیلے دے جاواں
آجا رانجھیا جوگی بن کے
جنڈری گھول گھماواں

آر وی بیلا پار وی بیلا
وچ بیلے دے بوری
اُبلے دُدھ دا بھراں کٹورا
گھیو دی کُٹاں چوری

آر وی بیلا پار وی بیلا
بیلا کیہنے بنایا
آ میاں رانجھا مکے چلیئے
چاچا کیدو آیا

○

ملہ اک بیان دے مطابق ہیر تے رانجھا آخری وقت مکے شریف گئے سن

لاڈلیے البیلیے ہیرے

لشکے بجلی مُہکن تارے
لالی دی بھا مارے نی
لاڈلیے البیلیے ہیرے
توں پچھی رکھے کوارے نی

باراں ورھے میں مجھیں چرائیاں
چھم چھم کر کے بہہ گیوں ڈولی
توں لائے جھوٹھے لارے نی
(تینوں) صبر خضر دا مارے نی
لاڈلیے البیلیے ہیرے
توں پچھی رکھے کوارے نی

شاہاں دے پُتر سادھو ہو گئے
سہرتے جٹاں رکھائیاں نی
پا کے بغلی منگن چڑھ پئے
سبھے چھٹکی چھٹکی لیائیاں نی
ہیر کڑی نہ آئی یارو
ہورتے پہنچے سارے نی
لاڈلیے البیلیے ہیرے
توں پچھی رکھے کوارے نی

سرتے بھتہ رکھ کے ٹرُدی
رانجھا واجاں مارے نی
سیدا کھیڑا چوُری کھاوے
امبروں ٹٹ گئے تارے نی
لاڈلیے البیلیے ہیرے
توں پیچھی رکھے کوارے نی

○

رانجھن اوسداناں

چھاڈیں بہہ کے کتنّ لگیّ چوُنڈی لے گیا کاں
کاٹواں کاٹواں چوُنڈی دے دے لے کے ربّ داناں
چوُنڈی تینوں تاں دیواں ہیرے۔ جے دس دیں ماہی داناں
چوُنڈی دے جا دے رانجھن اوسدا ناں!
چوُنڈی دے جا

○

چھلّا میرا کِس گھڑیا

چھلّا میرا کِس گھڑیا، میری اُنگلی کریندی پیڑ
چھلّا میرا کِس گھڑیا
ایہہ چھلّا میرے چاک گھڑایا، آگیا بیلے چیر
چھلّا میرا کِس گھڑیا
ایس چھلّے دیاں دُھماں پیٹیاں، پچھُن بھابیاں ویر
چھلّا میرا کِس گھڑیا
بھن دیاں چُوڑے، بھن دیاں پیڑے، ہوگیا دل دلگیر
چھلّا میرا کِس گھڑیا
میں رانجھن دی رانجھن میرا، کھیڑے تاں لگدے ویر
چھلّا میرا کِس گھڑیا

○

ربّا ملا دے سوہنی ہیر

ربّا ملا دے سوہنی ہیر
کیہڑا تیرا مُل لگ دا
ربّا ملا دے سوہنی ہیر
بیڑی دے وچ قول جو پائے
آخر پٹیاں وس پرائے
آخر ہیرے دغا کیتوئی
مار نیناں والے تیر
ربّا ملا دے سوہنی ہیر

بیڑی دے وچ قول جو کیتے
کیہڑے مُحگ دے بدلے لیتے
دِل میرا کیتوئی پُرزے پُرزے
جیوں درزی دی لیر
ربّا ملا دے سوہنی ہیر

○

دو تارے لشکن رانجھناں

دو تارے لشکن تارے رانجھناں
راتیں جلن چاننیاں
رُل رُل ڈھونڈ رہیاں دے
ماہیا تیریاں چھاونیاں

○

سیدا کھیڑا آجاؤ اِکدن

ایدکیں تے باجرا میں گھل دیواں
پر توں کون چبا ؤ
سیدا کھیڑا آ جاؤ اک دن
چھڈ کے کدی نہ جاؤ

○

رانجھیا آجاوے

جیٹھ ہاڑھ وچ امب بھنیرے
سون جامنوں پیلاں
رانجھیا آ جا وے
تینوں پا کے پٹاری وچ کیلاں

○

بولیاں

رانجھا کیل کے پٹاری وچ پایا
ہیر بنگالن نے

○

موڑیں موڑیں دے ملاحظے دارا
مجھیں ہیر دیاں

○

رانجھا مجھیں نوں ہاکاں مارے
میرے بھاگے مور بولدا

○

اینویں پئے مجھاں دے واڑے
رانجھے چاک بناں

○

سوہنی مہینوال

سوہنی نُوں سمجھا

بچہ وے سُن میریا — سوہنی نُوں سمجھا
ادھی راتیں اٹھدی — جاندی پار دریا
مائے نی سُن میریے — ایڈڑے بول نہ بول
رتڑا پلنگ نوار دا — سوندی اکھیاں کول
سس گئی گھمیار دے — بیبا کچا گھڑا پکا،
جو مل لینا ای بچے دا — سو توں کچے دا یار
ادھڑی راتیں اُٹھ کے — ہڑلھ پئی دریا
کیہڑی پاپن ظلم کمایا — پکا لیا وٹا
کچا گھڑا تتیندیا، — توں کچا گھمیار
جیوں جیوں لانیاں ہتھ دے — جھڑ جھڑ پین انگیار
مچھیو نی جل رکھیو! — چُن چُن کھایو ماس
اِک نہ کھایو اکھیاں — مہینوال ملن دی آس[1]

[1] مینوں ماہی ملن دی آس

ہائے ربّا وے مہینوں ملا

سوہنی پیر فقیر دھیاوے
پئی واج سوہنی دی آوے
کِس تتے نے ظُلم کمایا
سوہنی چ گھڑے تے جاوے
کچیا گھڑیا کیچ کمایو

ہائے ربّا وے مہینوال مِلا
ہائے ربّا وے مہینوال مِلا
پکّا چُک کے کچا دھرایا
ہائے ربّا وے مہینوال مِلا
ڈُبدی دا تینوں درد نہ آیو

سوہنی تاں رُڑھدی جاوے
ہائے ربّا وے مہینوال مِلا

○

سوہنیے آجانی

توں ہسدی تے دل میرا راضی
تیرے لگدے نیں بول پیارے
چل کدھرے دو گلاں کریے
بہہ کے ندی کنارے
ٹک ٹک لائیاں پرگٹ ہوئیاں
وَج گئے ڈھول نگارے
سوہنیے آجانی
ڈُبدیاں نوں رب تارے

○

مہینوال پیا ہاکاں مارے

مٹھا تیرا چورس کھُونجا
جیویں مکئی دے کیارے
اُٹھ کھڑ سوہنیے نی
مہینوال پیا ہاکاں مارے

○

بولیاں

ویکھو وگدیاں پریت جھناواں
ویہڑے سجناں دے

کلّی پار جھناں دے پائی
خاطر سوہنی دی

حق پالی دا ڈبّا نہ جاوے
اوکھے بڑے بھارو چار نے
میرے کچّے گھڑے دی بیڑی
جے رب پار کرے

سوہنی لگ گیا بوہڑ دا بوٹا ،
گھر گھمیاراں دے

○

ٹپے

ایس جنم دا وساہ کوئی نہ
بھریاں جھناواں ہو۔ ساڈے ملنے دی راہ کوئی نہ

چن بدلاں وچ آنی گیا
پکھیاں نے کچ کیتا۔ ساڈے پکے نوں وٹانی گیا

کنڈے چگ لئے راہواں دے
رب رکھوالا ہووے۔ سوہنی وس دریاواں دے

ٹھنڈی چھاں ہووے ایس رکھ دی
کتھے مہینوال میرا۔ سوہنی مچھیاں نوں راہ پچھدی

○

سسّی پُنّوں

اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں

اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وچ گجری دی پینگھ وے ماہیا
ہانیا وے
پینگھ جھوٹیندے دو جنے عاشق تے معشوق وے ماہیا
پینگھ جھٹیندے ڈِگ پئے ہو گئے چکنا چوُر وے ماہیا
ہانیا وے
سسّی محلاں وچ روندڑی پنوں تے ٹُر گیا دُور وے ماہیا
ہتھ کٹورا دُودھ دا پھرنی آں باغو باغ وے ماہیا
پھر دیاں پھر دیاں شام پئی سُنا ایں تے جاگ وے ماہیا
ہانیا وے
اُچیاں لمیاں ٹاہلیاں وچ پُنوں دی ڈور وے ماہیا
چوگا چوگیندیاں گھگھیاں پیلاں پاندے مور وے ماہیا
ہانیا وے
سسّی بناں وچ تڑفدی لے لے پُنوں دا ناں ماہیا
پنوں تے ہوتاں چک لیا اینہاں دا کیہ وساہ ماہیا
ہانیا وے
اُچڑے بُرج لہوڑ دے ہیٹھ وگے دریا وے ماہیا
مل مل نہادن گوریاں وے لین اللہ دا ناں وے ماہیا
ہانیا وے

○

ع لاہور

تیرا لُٹیا شہر بھنبھور

تیرا لُٹیا شہر بھنبھور
نی سیے بے خبرے

بے خبری وچ پریت لگائی
خبر پئی تے مُڑ گیا ماہی

کون لیا دے موڑ
نی سیے بے خبرے

بے خبری وچ عمر گذاری
پُنوں نہ ملیا جاندی واری

ہوتاں نے لیا وچھوڑ
نی سیے بے خبرے

بے خبری وچ پریتاں پاندی
جان نخلاں وچ سُکدی جاندی

خبر پئی تے گیا وچھوڑ
نی سیے بے خبرے

○

ڈاچی والیا موڑ مہار وے

ڈاچی والیا موڑ مہار وے
سوہنی والیا لے چل نال وے

تیری ڈاچی دے گل وچ ٹلیاں
وے میں پیر مناون چلی آں

تیری ڈاچی دی سوہنی چال وے
ڈاچی والیا لے چل نال وے

تیری ڈاچی تھلاں نوں چیرنی
وے میں پیراں دی سکھنی آں شیرنی

آ کے تک جا ساڈا حال وے
ڈاچی والیا لیچل نال وے

تیری ڈاچی دے چمنی آں پیر وے
تیرے سر دی منگنی آں خیر وے

ساڈی جنڑی نوں انج نہ گال وے
ڈاچی والیا لے چل نال وے

تیری ڈاچی توں صدقے جانیاں
پنجاں پیراں نوں پئی منانی آں

سکھاں سکھنی آں تیریاں لال وے
ڈاچی والیا لے چل نال وے

○

میریاں ہوناں حشر نوں گلاں

میریاں ہوناں حشر نوں گلاں ۔ نال بلوچاں دے
نال پنّن دے ہیں لائی سی یاری
چلا گیا راتیں چور شکاری
ننگے پیر بناں وِچ چلیاں ۔ نال بلوچاں دے
میریاں ہوناں حشر نوں گلاں ۔ نال بلوچاں دے
قبر سسّی دی پئی پکارے
گل سُن جائیں اڑیا ہک وارے
لکھ لکھ چھٹیاں پنّن گھلاں ۔ نال بلوچاں دے
میریاں ہوناں حشر نوں گلاں ۔ نال بلوچاں دے

سسّی جمّی گھر ماپیاں[1]

سسّی جمی گھر ماپیاں
میری نی جان صاحباں
جمّی اے منگلوار ۔ تے پنّوں ماہی لعل دے
سد نجومی کولوں پچھدی
سسّی دے لیکھ لکھا
چنگا مندڑا شا ۔ تے پنّوں ماہی لعل دے
ویکھ نجومی سر چھیریا
اُٹھ کھلو ہتھ جوڑدا
سسّی اے بُری بلا ۔ تے پنّوں ماہی لعل دے

---

[1] ایہہ گاون زنانیاں ملی ہیک وچ چرخے دی گھوکر نال گاوندیاں نیں۔

سسّی سیّاں توں پچھدی

کنگن بھنا کے کوئی شے ہور بنوائیے
سسّی سیّاں توں پچھدی
پردیسی نال نیوں نہ لائیے
اکھاں دیہن اِشارے ہتھاں نال سمجھائیے
نہ کندھاں ٹپیے، نہ چور سدائیے
من کسے نے جینا اے تاں موڑ مہار نوں
میں نال ڈھولا یار، اوہ نال تدھے دے لائی اے

○

مرزا صاحباں[1]

بھٹی مرزا کھرلاں دا

سوسو کوہ توں چڑھی لوکائی
مرزا دیکھن آوے
بھئی مرزا کھرلاں دا
اج ددھ کے بولی پاوے
بھئی مرزا کھرلاں دا

○

[1] مرزا تے صاحباں دی پریم کہانی اگرچہ لوکاں نُوں زبانی یاد اے تے پہلے تے حافظ برخوردار دا لکھیا 'مرزا' لوک شوق نال پڑھدے تے سُن دے نیں تے بوہتے شوق تے پیشہ ور گاون والے اینوں لمی ہیک نال چمٹے دی سنگت تے گاوندے نیں پر حیرانی دی گل اے کہ لوک گیتاں دے وچ کدھرے وی مرزا تے صاحباں دی پریت دا ذکر نہیں ملدا۔ ایہدی وجہ شاید ایہہ وے کہ مرزا تے صاحباں دے انجام بارے لوکاں دے دلاں وچ چند غلط فہمیاں دے سبھوں لوک مرزا تے صاحباں دی پریت نوں اوہ درجہ دین لئی تیار نہیں جیڑا اوہ ہیر رانجھے، سسی پنوں یا سوہنی مہینوال نوں دیندے نیں۔ ہاں البتہ کدھرے ٹانویاں ٹانویاں چند اک بولیاں ملدیاں نیں تے اک ادھ گیت دیکھن سُنن وچ آ جاندا اے۔

بک بک روندی صاحباں بہہ کے

ہیریا ہرناں باغیں چرنا
باغیں تاں ہو گئی چوری
پہلوں لنگھ گیا کیہڑے والا
مگروں لنگھ گئی گوری
بک بک روندی صاحباں بہہ کے
رجند غماں نے کھوری
کوکاں پین گیاں
نیوں نہ لگدے زوری
کوکاں پین گیاں

کتھے تیرے تیر مرزیا

کتھے تیرے تیر مرزیا
کتھے تیری بکی
پچھدی گوری پئی
کتھے صاحباں سکی
تیر نہ جانے ترکش جانے
ہو گئے رب دے بھانے
ستیا جاگ جٹا
ہوئی کھڑی سرہانے
ستیا جاگ جٹا
مرزا یار مکایا ویریاں
بکی نوں لے گئے کھول
صاحباں دی مت ماری گئی
نیوں بجھی انمول
ستیا جاگ جٹا

نی صاحباں دس جاویں

تیریاں میریاں محبتاں لگیاں
لگیاں وچ میتے
نی صاحباں دس جاویں
کچے قول کیوں کیتے
نی صاحباں دس جاویں

○

صاحباں عقل دی جھلی اے

نی سُن نی سُن صاحباں عقل دیے جھلیے
کوٹھی ہو دے آکچ دی راوی خط نہ گھلیے
لا پریت پلیت چا کر نی
آکھن لوک نگلیے !
نال کُسنگاں سنگ نہ کریے
راہ دشمن دا ٹلیے
کھیڈیے نال بھلے کھڈاراں
گوٹی ویکھ کے چلیے
میں سر پہ واری جانا ایں
راہ سوہنے دا ملیے
عاشق سونا معشوق سہاگہ
وچ کھٹالی گلیے
سوہنہ یار دی بکی گھوڑی دی
عشق نور دی ڈلی اے

○

ماہیا[1]

امبی دا بوٹا ای
تیرے بناں وے ماہیا ساڈا جیونا جھوٹھا ای

باغے وچ بکری آ
سچ دس جان والیا کتے بالو دی مکری آ

باغے وچ پھل کوئی نہ
سوہنے تے ہیرے جگ تے پر ماہیے دا مل کوئی نہ

---

[1] پنجاب دیاں لوک کہانیاں وچوں بالو ماہیا دی پریم کہانی سب توں نویں اے تے ایسے صدی دی اے تے کہندے نیں کہ ایہناں نے رواج دتا سی۔ پتہ نہیں ایہدے وچ کِنا کُو سچ اے پر ایہہ اک حقیقت اے کہ ساڈے لوک گیتاں وچ سبھناں توں مقبول صنف ماہیا ای اے ڈیڑھ مصرعے دا اک شعر منڈے کڑیاں تے بندے زنانیاں سبھے گا سکدے نیں۔ بلکہ ایہدا مزا ای اودوں آوندا اے جدوں منڈا تے کڑی آمنے سامنے بہہ کے مقابلے دے بول بولن۔ کدے کدے انج وی ہوندا اے کہ دو کڑیاں یا دو منڈے آمنے سامنے بہہ کے اک منڈا تے دوجا / دوجی کڑی بن کے مقابلے دے بول بولدے نیں۔ بہت سارے لوک فی البدیہہ 'ماہیا' بولدے جاندے نیں۔ 'ماہیے' اینے کو نیں کہ ایس کتاب وچ ایہناں سبھناں نوں اکٹھا کرنا بہت اوکھا کم اے۔ ایس واسطے ایتھے ایس صرف کجھ چونویں ماہیے لکھ رہے ہاں۔ (باقی اگلے صفحے تے)

پیریں بوٹ سلکھنے نی
ٹُر گئی ایں توں بالو اساں راہ پئے تکنے نی

پانی بُنّی اُتوں لئی جاندا
اک غم بالو دا دنیا توں لئی جاندا

توں پھُل تے میں وا ماہیا
تیری میری اک جندڑی بھانویں بُت نیں جُدا ماہیا

چرخے دیاں پنج ماہلاں
نہ اوہ ماہیا رہیا نہ ماہیے دیاں اوہ چالاں

چٹے رنگ دا فیتا ای
سچ دس دے ماہیا کدی یاد وی کیتا ای

دو پتر ملوکاں دے
ماہی ساڈا رُس نی گیا آکھے لگ کے لوکاں دے

بقیہ حاشیہ صفحہ ۳۶ ۔ 'ماہیا' وچ اکثر گاون والے اک دو جے نوں 'بالو' یا ماہیا کر کے بُلاندے نیں پر ماہیا وچ دنیا بھر دا کوئی وی مضمون سمایا جا سکدا اے نہ اختصار یا چھوٹے پن دے نال نال اثر آفرینی دے لحاظ نال شاعری دی شاید ای کوئی ہور صنف ایہدا مقابلہ کر سکدی اے ۔

چٹا رنگ اے پتاسے دا
آج کوئی نہیں ملدا بالو تیرے پاسے دا

چھت چوندا اے تے پیا چوے
اکھیں میری بالو ونس ہنجوں بھر بھر نہ روے

ڈیاں گائیں ماہیا
ویڑے وچ منجی میری سیٹی مار جگائیں ماہیا

دُھپ ڈھل گئی بنیرے توں
اکھیاں تے موڑ لیاں دل مُڑدا نہیں تیرے توں

دو پتّر اناراں دے
ساڈا دُکھ سُن سُنّ کے روندے پھتر پہاڑاں دے

دو پتّر رویلاں دے
نی اک واری مِل بالو بُوہے پُٹ دیاں جیلاں دے

دو چھمکاں بوہڑ دیاں
چھڈ کے نہ جائیں بالو ساڈیاں آساں توڑ دیاں

سونے دے نی کل ماہیا
لوکاں دیاں روون اکھیاں ساڈا روندا ای دل ماہیا

سڑکاں تے کھیس پیا
اِک دم ماہیے دا جیہڑا ٹُر پہ دیس گیا

سڑکے تے رڑھ وٹیا
چھڈ کے نہ جائیں ماہیا میں دچھوڑا ہوں کیٹیا

سونے دے نی کِل بالو
ذاتاں نے تے نہیوں ملنا مِل جاندے نی دل بالو

سڑکے اُتّے فیتا ای
سچ دس نی بالو کدی یاد وی کیتا ای

کوئی کالے کاں ماہیا
بیٹھا کُرسی تے پیا کرے نیاں ماہیا

کوٹھے تے گلو ماہیا
جنڈ ساڈی اِک مِک وے بُت دِسدے نی دو ماہیا

کوئی وگدا ای پانی وے
ماہیا وے بے قدرا ساڈی قدر نہ جانی وے

کوٹھے اُتّے کاں بولے
چٹھی میرے ماہیے دی وِچ میرا وی ناں بولے

کوٹھے اُتّے اِل ماہیا
پئی پچھتانی آں ! تینوں دے کے دل ماہیا

کنکاں دیاں راہیاں نی
خوش رہو دے ماہیا ڈاہڈیاں توڑ نباہیاں نی

کوٹی کالے کاں ماہیا
اُچّی حویلی وے وچ توُتاں دی چھاں ماہیا

کنیں کانٹے پاٹے ہوئے نی
بند بند میرا دُکھ دا جادُو ماہیے نے پاٹے ہوئے نی

کھکھڑی دی پھاڑی آ
آپ چن سوکھا پھرے چند بالو دی ساڑی آ

گل کُرتا ای جالی دا
پتلا پتنگ ماہیا کسے کریاں والی دا

گز ٹُٹ گیا درزی دا
نہ سانوں گھر ملیا نہ ماہیا مرضی دا

گڈی آئی ہوئی آ کھولے تے
ماہیے مینوں جھڑک دتی ہنجو ڈُلھ پئے چولے تے

گھوڑی دا پیر ہوسی
جیہڑی جیلے ماہیا وسدا اوس جیل دی خیر ہوسی

ملنے دی راہ کوئی نہ
ملنا ای تے مل ماہیا ایس جند دا وساہ کوئی نہ[1]

○

[1] باقی دے ٹپے / ماہیا دیکھو ص۵۸

جگّا

جگّا جمیا تے ملن ودھائیاں

جگیا !
وُڑ پردیس گیوں بوُہا وجیا
جگّا جمیا تے ملن ودھائیاں
تے وڈا ہو کے ڈاکے ماردا
جگیا !
وُڑ پردیس گیوں بوُہا وجیا

جگّا مویا بوہڑ دے تھلّے
تے نوں من ریت بھج گئی

○

بولیاں

جے ہیں جاندی جگّے نے مرجانا
اِک دے ہیں دو جمدی

○

جگے یار دے کبوتر کالے
ندیوں پار چُگدے

○

پوُرن

ماواں ہوندیاں مترٹیاں بُریاں
محلاں نوں نہ جائیں پوُرنا

○

توں ایں تیرواں

مرد:= داڑھی میری انجنی
اگے کیتیاں چار توُں ایں پنجویں

عورت:= چوُنڈہ میرا پھیرواں
اگے کیتے باراں توں ایں تیرواں[1]

○

---

[1] کسے رنڈے نے کسی رنڈی (بیوہ) عورت نال ویاہ کرلیا۔ پر بن نہ آسکی مرد نے رعب پان واسطے عورت نوں ذرا دبایا کہ اوہ اودے نال بوہتا نہ آکرے۔ اگے اوہ چونہہ زنانیاں نوں کھا بیٹھا اے تے ہن اودی واری اے پر زنانی تھلے لگن والی کیھوں سی جھٹ پٹ تاواں جواب دتا کہ الٹا او ہو سنبھل کے رہیے اوہ پہلاں ای باراں خاوند ہنڈا چکی اے تے اے ہن تیرواں اے۔ ایہہ وی خیر منا وے۔

ہری مُڈھ کچناردی

ہری مُڈھ کچناردی
ہیٹھ کھڈیندی نار
جیہدے پچھے جگ پرتیا
سرتے چُکیا بھار
راج جی لَو گارا

نویں کھٹ ادھیڑدیاں
ساری رہیتی رین
آپے دِتّو ای دیس نکالا
آپے ای آیوں لین
وِیر جی پُوں باراں[1]

○

---

[1] ایہدے اندر پرانے وقتاں دی اِک کہانی دل اشارہ اے۔ کہندے نیں کہ کِسے ملک دے بادشاہ زادے تے وزیرزادے نے مل کے اِک اقرار کیتا کہ جیہدی شادی پہلوں ہو جائے دوجا اوہدی بیوی نوں پہلی رات اپنے کول رکھے گا۔ اتفاق نال بادشاہ زادے دا ویاہ پہلوں ہوگیا تے اوہنوں اقرار نوں نبھان واسطے اپنی بیوی نوں پہلی راتیں وزیرزادے کول گھل دتا۔ عورت سیانی سی اوہنے وزیرزادے اگے اک شرط رکھی کہ اپنے خاندان دے رواج دے مطابق اددوں تک اوہ اوہدے جسم نوں

حاشیہ صـ۴۴ :- ہتھ نہیں لاسکدا جدتک اوہ اِک نویں منجی اُدھیڑ کے اوہنوں فیر توں نہ اُن دے تے ایس طراں وزیرزادے دی ساری رات نویں کھٹ نوں اُدھیڑدیاں تے اُندیاں ای لنگھ گئی تے بادشاہ زادے دی بیوی نے اپنا دامن پاک صاف بچا لیا۔ پر بادشاہزادے دی غیرت نے گوارا نہ کیتا تے جنانی نوں گھروں کڈھ دِتا۔ عورت دی خوش قسمتی جنگل وچ اوہنوں اک دوجے ملک دا بادشاہ مل گیا جنھے اوہدی بپتا سُنی تے اوہنوں بھین بنا کے اپنے نال اپنے ملک لے آیا۔

کجھ دناں پچھوں بادشاہزادے نوں اپنی غلطی دا احساس ہویا تے اوہ راج پاٹ چھڈ کے مزدوری بھیس وٹا کے اپنی بیوی نوں لبھن ٹر پیا۔ ٹردیاں ٹردیاں اوہ اک ایسی تھاں تے اپڑیا جتھے اِک محل بن رہیا سی۔ اوہ اوتھے اِٹاں گارا ڈھون تے لگ پیا۔ ایہہ محل دراصل اوہ دوجا بادشاہ اپنی مونہہ بولی بھین لئی بنوا رہیا سی۔ کدی کدی اوہ دونویں اوتھے آ کے محل نوں بندا ویکھدے سن۔ اِک دن اوہ آئے تے وقت ٹپان لئی اک کمہار دے ہیٹھ بہہ کے چوسر یا شطرنج کھیڈن لگ پئے۔ مزدور دے بھیس وچ شہزادے نے اپنی بیوی نوں پہچان لتا تے اوہنوں کسے دوجے کول ویکھ کے اوہنوں بڑا دکھ ہویا۔ راج نوں گارا پکڑاندیاں ہویاں اوہدے موہنوں بے اختیار پہلا بند نکل گیا۔ بیوی نے اوہدی گل سُن لئی تے اوہنوں سنجان وی گئی تے شطرنج کھیڈیاں کھیڈدیاں اوہنے دُوجا بند بولیا تے اپنی پچھلی ساری کہانی دس دتی۔ تے بادشاہ نوں دُور جی آکھ کے اوہنے ایہہ وی دس دتا کہ جنہوں ویکھ کے اوہ سڑ بل گیا اے اوہ اوہدا بھرا لگدا اے جدوں بادشاہ نوں گل دا پتہ لگیا تے اوہ بہت خوش ہویا تے دونویں اوسے محل وچ ہنسی خوشی رہن لگ پئے۔

کتھی لمی اے ایہہ کہانی پر کتھا مختصر اے ایہہ بیان۔ ایہو پنجابی لوک شاعری اے۔

کھچڑی من مچڑی

کھچڑی من مچڑی
ستّو من متّو
کھائی پکائی تے چل میرے بھائی
کد گھولوں کد گھتوں[1] ۔

---

[1] اک روز راہ چلدیاں دو مسافر اک دوجے نوں ملے۔ اک بہت بھولا بھالا تے سادہ سی تے دوجا بہت چالاک، دوپہر سر تے سی دونویں آرام لئی اک درخت تھلے بہہ گئے تے کجھ کھان پین دا سوچن لگے۔ بھولے آدمی کول گڑ تے ستو سن تاکہ جھٹے بہہ ستو گھولے تے پی لے۔ دوجے کول کھچڑی دا سامان یعنی مونگی دی دال تے چول سن۔ چالاک آدمی دوجے کولوں ستو ہتھیانا چاہندا سی ورنہ کھچڑی پکاندیاں پکاندیاں اونہوں اوتھے ای ترکالاں پے جانیاں سن۔ اونہے بڑے پیار نال بھولے بندے نوں سمجھایا کہ ادھ ستو اونہوں دے دے بھولے نے پچھیا کیوں؟ چالاک آدمی نے سمجھایا کہ ویکھ کھچڑی تے انج پک جاندی اے دکھائی پکائی تے چل میرے بھائی، پر ستو بنان لئی پہلوں پانی لبھو، ستو گھولتے فیر پیو۔ پہلے لفظ اونہے تیزی تیزی نال کہے تے دوجے بول لئی ہیک نال کہے۔ بھولا آدمی پھس گیا تے اونہوں انج ای لگا کہ واقعی ستو واں نالوں کھچڑی بنانی سوکھی اے۔ اونہے ستو دوجے آدمی نوں دے دتے تے آپ کھچڑی بنان بہہ گیا۔ چالاک آدمی نے جھٹ پٹ ستو گھولے، پیتے، تے کپڑے جھاڑ کے اپنی راہے ٹر گیا۔ بھولا آدمی شام تیکر کھچڑی پکاندا رہیا۔

سُوہے نی چُوڑے والیے

سُوہے نی چُوڑے والیے، میں کہناں واں
کہ گھگھرے دی چھاں، میں چھانویں بہناں واں

سُوہے نی چُوڑے والیے، پُھل لگراں دے
لگراں لائی بہار، میلے منتراں دے

سُوہے نی چُوڑے والیے، پُھل بی داتا
پیکے یار مہیرے، سوہرے کیہ جاتا

سُوہے نی چُوڑے والیے، پُھل توری دا
توری نک مروڑی، نکھرا گوری دا

سُوہے نی چوڑے والیے، دو لالڑیاں
میلا ویکھن آئیاں، کہ ماں دا لڑیاں

○

جُگنی

جُگنی جا وڑی ملتان
اوتھے بڑے بڑے پہلوان
کھاندے گریاں تے بادام
مارن مکی کڈھن جان
مینوں سونہہ بھراواں دی
ہُن میں کدے نہ آواں گی
ویر میریا جگنی کہندی آ
تے نام علیؓ دا لیندی آ

جُگنی جا وڑی کما دے
جٹاں جو لئی سہا گے
مینوں سونہہ بھراواں دی
ہُن میں کدے نہ آواں گی
ویر میریا جگنی کہندی آ
تے نام علیؓ دا لیندی آ

جُگنی جا وڑی انبالے
بیبیاں گوریاں گبھرو کالے
مینوں لکھنے پئے حوالے
ویر میریا وے جُگنی کہندی آ
تے نام علیؓ دا لیندی آ

جُگنی جا وڑی جالندھر
گورے آ گئے ٹھنڈا اندر
جس نے چھیڑیا ہوگیا اندر
ویر میریا جگنی کہندی آ
تے نام علیؓ دا لیندی آ

جُگنی جا وڑی کلکتے
جتھے اِکو ای روٹی پکے
جتھا کھاتے جنانی تکے
ویر میریا جگنی کہندی آ
تے نام علیؓ دا لیندی آ

جُگنی جا وڑی صدر بازار
آگے ٹانگا پچھے کار
جُگنی پھس گئی وچکار
مینوں سوہنہ بھراواں دی
ہُن میں کدے نہ آواں گی
ویر میریا جگنی کہندی آ
تے نام علیؓ دا لیندی آ

جُگنی جا وڑی مدرسے
مُنڈے لے کتاباں نسے
ماسٹر کھڑکی اوہلے ہسے
مینوں سوہنہ بھراواں دی
ہُن میں کدے نہ آواں گی

ویر میریا جگنی کہندی آ
تے نام علیؓ دا لیندی آ

جگنی جا وڑی کپاہے
ٹینڈا کھوے تے جھولی پائے
جٹاں دو گھیسنے لائے
مینوں سونہہ مجراواں دی
ہُن میں کدے نہ آواں گی
ویر میریا جگنی کہندی آ
تے نام علیؓ دا لیندی آ

○

میلے ٹھیلے

دیس میرا پنجاب نی ہور وسے کُل جہان
گبھرو میرے دیس دا بانکا چھیل جوان
سر تے چیرا رانگلا کُرتا نواں سوا
موڈھے چادر کھڑکدی میلا لوے منا
رُت بسنتی اتوں ویلا بھرا جوانی دا
سال سوہنڈا چیتر لگیا گئی وساکھی آ
بیلیا گئی وساکھی آ ....

(امرتا پریتم)

○

میلے ٹھیلے

لہور دے متعلق اِک مثل مشہور اے
ست دن تے اٹھ میلے
گھر جاواں کیہڑے ویلے

یعنی ہفتے وچ دن تے صرف ست نیں پر میلے اٹھ۔ اینہاں میلیاں توں وہلا ہووَاں تے گھر جاواں۔ لہور تے ایہہ مثل سولہ آنے صادق آوندی اے۔ پر دیکھیا جائے تے ایہہ حالت سارے پنجاب دی وی اے۔ صرف لہور ای زندہ دلاں تے شہر یاراں دا شہر نہیں۔ زندہ دلی، شوخی تے ہنگامہ خیزی تے ہر پنجابی دی سرشت اے۔ پنجابی لوک زیادہ چر نچلے نہیں بہہ سکدے۔ زندگی دے دُکھ تے بکھیڑے اوہناں نوں زیادہ دیر تک چپ نہیں کرا سکدے۔ اک معمولی جہیا اشارہ تے کوئی چھوٹی جہی وجہ اوہناں نوں ہن گاؤن تے نچن تے مجبور کر دیندی اے۔ کسے بزرگ دے مزار اُتے عُرس، موسم وچ معمولی جہیی تبدیلی، فصلاں دی کٹائی دی خوشی یا کوئی موسمی یا علاقائی تہوار، فوراً میلہ لگ جاندا اے، بازار سج جاندے نیں، نویاں نویاں دُکاناں پے جاندیاں نیں تے آلے دوالے دے پنڈاں دے لوک ٹولیاں بن بن کے ایس طراں میلے ول آوندے نیں کہ اگے اگے "شیخ" ڈھول تے ڈگا لا رہیا ہوندا اے دُوجا چوہے تے تال دے رہیا ہوندا اے تے اینہاں دے آلے دوالے لوک

پرے ہٹھ کے کھلوتے ہوتے نیں۔ شیخ ڈگا مار کے گبھروآں دے انگ انگ وچ بجلی بھر دیندا اے تے چمٹے دی تان ویچوہے، دی تال تے جوڑی دی لے ادھناں نوں بے خودی تے بے اختیاری دی آخری حد تک لے جاندے نیں۔ پیر حرکت وچ آوندے نیں۔ باہنواں ہوا وچ اُٹھ جاندیاں نیں تے پٹے ڈھولے تے بولیاں لفظاں دا روپ دھار کے بُلھاں تے آوندے نیں تے اینج میلے دی مُڈھ بجدی اے۔

پنجاب دا شاید ای کوئی علاقہ ہووے گا جتھے سال دے کِسے نہ کِسے موسم وچ کوئی نہ کوئی میلہ نہ لگدا ہووے۔ ایہہ میلے یاں تے موسم بہار دے آون دی خوشی وچ لگدے نیں یا فصلاں دی کٹائی توں بعد یا کسے بزرگ دے عرس دے موقع تے۔ خوشی تے جت دے اکثر موقعیاں تے دی میلے ای لگدے نیں۔ اجہیاں موقعیاں تے لوک نچدے گاوندے نیں تے مردانہ کھیڈاں وچ کھُل کے حصہ لیندے نیں۔ ایہناں مقابلیاں نوں ویکھن واسطے تے ایہناں وچ حصہ لین لئی لوک دُوروں دُوروں ٹولیاں وچ ہسدے نچدے تے گاوندے آوندے نیں۔ اجہیے موقعیاں تے اکثر بھنگڑا پیندا اے۔ خوشی یا جت دے اظہار نوں ظاہر کرن لئی جس وارفتگی تے بے ساختگی دی لوڑ ہوندی اے، اوہنوں بھنگڑے توں بہتر کسے ہور طریقے نال ظاہر نہیں کیتا جا سکدا۔ بھنگڑا پاندیاں گیت، ٹپے، بولیاں تے ڈھولے گائے جاندے نیں۔ خوشی دے اجہیے موقعے بڑے مختصر ہوندے نیں تے ہتھاں، پیراں دیاں حرکتاں بڑیاں تیز۔ ایہناں موقعیاں دی مناسبت نال جیہڑے گیت گائے جاندے نیں اوہ

اجیہے ہوندے نیں کہ موقع محل دی مناسبت نال اوہ چھوٹے ہون ، اوہناں وچ بے ساختگی ہووے ، بحر تیز ہووے تاثیر ہنگامہ خیز ، تے اوہناں نوں اکّو ویلے اک توں ودھیرے آدمی مل کے گا سکن۔ ایہہ گل بولاں وچ گرمی ، حرکتاں وچ جوش تے نچنّ والیاں دے اندر اک اکٹھ دا احساس پیدا کردی اے[1]

○

---

[1]۔ میلیاں دے کجھ گاون تہانوں "لوک ناچ" دے باب وچ ملن گے ۔ ویکھو "جتھے پیلاں دی ٹھنڈی چھاں"

ٹپے

ٹپا ساڈے لوک گیتاں دی سب توں پرانی صنف اے تے سجھناں توں شوق نال گایا جاندا اے۔ ڈیڑھ مصرعے دی ایس 'چھند' دا پہلا ادھا مصرعہ تُک ہوندا اے تے اہدا کم صرف دوجے مصرعے نوں وزن قافیہ تے ردیف مہیا کرنا اے فیر وی پہلے ادھے مصرعے دی تُک وچ وی اپنا اک حسن ہوندا اے اہدے وچ پنجاب دے من موہنے منظر تے درختاں، فصلاں، جانوراں بارے عام مشاہدیاں دا ذکر ہوندا اے۔ بھریاں جھناواں، دگدا پانی، بدلاں وچ چن، 'دسدی بدلی'، امبی دا بوٹا، 'بیری دا بوٹا'، گولاں بوہڑ دیاں، چھمکاں توت دیاں، 'پترانا راں دے' 'بار دیاں چڑیاں'، لگا لکڑ، 'ڈ' بیاں گاٹیاں، پچھی وچ ساگ، کھکھڑی دی پھاڑی، کنکاں دی راہی، ٹانگے دیاں ودھراں، چرخے دیاں ماہلاں، غرض ہر اوس شے دا ذکر ہوندا اے جیہڑی ساڈی وسوں نے رہتل دا حصہ اے تے جہنوں روز اسی اپنے اگے پچھے ویکھنے آں۔

وکھو وکھ علاقیاں وچ ٹپے دا ناں وی وکھو وکھ اے۔ ساندل بار وچ اوہنوں ماہیا، کانگڑے وچ 'رسّی' ایبٹ آباد دے علاقے وچ 'قینچی' تے ہور تھانواں تے 'بھنگڑے' کہندے نیں۔ ٹپا گاون دا کوئی موقع محل نہیں تے تہ ای اہہ صرف خوشی دے موقعیاں واسطے مخصوص اے 'ٹپیاں' وچ ٹُٹے دل دے جذبات دی اوسے خوبصورتی نال ادا ہوندے نیں جس

خوبی نال خوشی دے خیالات۔ گھر دا موہکلا ویہڑا ہووے یا پیپلاں دی ٹھنڈی چھاں، پیلیاں دے بن بنیرے ہون یا ہرے بھرے بیلے، چوپال وچ سیانیاں دی بیٹھک ہووے یا میلے وچ گبھرواں دی ٹولی۔ ہر ویلے تے ہر تھاں تے 'ٹپا' گایا جا سکدا اے۔ کدے کدے ٹپہ سوالاً جواباً وی گایا جاندا اے۔ پہلوں اِک جنا اِک ٹپا الاپدا اے تے دوجا جنا پہلے دے جواب وچ اک ہور ٹپا گاوندا اے۔ پہلا فیر اوہدا جواب دیندا اے تے دوجا جواب در جواب، ایں طراں ایہہ سلسلہ چلدا رہندا اے۔ ٹپے مُنڈے کُھنڈے وی گاوندے نیں تے مرد تے عورتاں وی۔ اینہاں بولاں دا سارا حُسن اوہناں دے چھیڑ چھیڑے (اختصار) تے بے ساختگی وچ ہوندا اے۔

○

پٹے تے ماہیا[1]

آ

آ ٹے جندراں دے
بھُل کے لا بیٹھے نہیں ساں واقف اندراں دے

آ ٹے وچ وال پیا
ماہی ساڈا ٹر نی گیا اگ سینے وچ بال گیا

آ ٹے وچ پتّل پیا
تیلی لاواں سوہنے گھرنوں ماہی شہروں نکل گیا

آ ٹے دے پیڑے نی
قسمت بھیڑی اے جس سجن نکھیڑے نی

○

ا

اک جوڑی باہیاں دی
ماہی میرا اِنج ٹردا جیویں ٹور سپاہیاں دی

اَساں رَبّ نوں گواہ کیتا
موتیے دے پھُل ورگا دل تیرے تے فدا کیتا

دیکھو صفحہ ۴۱

اسمان تے اِل بھوندی
تیری میری اِک جندڑی خواباں وِچ مِل پاؤندی

ایس جند دا وساہ کوئی نہ
بھریاں جھناواں چناں ساڈے ملنے دی راہ کوئی نہ

اَنبی دا بُوٹا ای
تیرے بِناں وے ماہیا ساڈا جیونا جُھوٹھا ای

اک بیری دا پت ہلیا
اونسیاں پاندی دا پوٹا دی گھس چلیا

ایہہ جھگڑے مُکنے نہیں
حاکم کیہ جانن دل لگنوں رُکنے نہیں

○

ب

بگا کُکڑ بنیرے تے
نی کاشنی دوپٹے والیے دل آ گیا تیرے تے

بیری نوں بُور پیا
چنگی بھلی کھیڈ دی نوں قسمت تے گھیر لیا

بیڑی لگی آ کنارے تے
جنڈ ڑی میں وار ٹاں نیزے اِک وے اشارے تے

بولن دی تھاں دس جا
جیہڑا سانوں لایا ای اوس روگ داناں دس جا

باری وچ وا چلدی
تیری میری اِک جنڈڑی سُتنے وچ نِت ملدی

باگے وچ پھُل کوئی نہ
سوہنے تے بہتیرے جگ تے پر ماہیے دا مُل کوئی نہ

باگے وچ سردے نی
جنہاں پچھے جنڈ گالی گلاں مول نہ کردے نی

باگے وچ بکری آ
سچ دس جان والیا کتے بالو دی ٹکری آ

بازار وکیندا لاچا
مٹی نہ پھر دل جوگیا تیرا بھنا نہیں لال گواچا

باجرے داٹانڈا ای
گڈیے لہور دیے پردیس لے آندا ای

پ

پانی ڈُکھدا کنارے توں
جِندڑی میں وار سٹاں تیرے اِک دے اسارے توں

پیریں بُوٹ سلکھنے نی
ٹُر گئی ایں توں بالو اساں راہ پئے تکنے نی

پیلی تے طوطا ای
پانڑ بھر دی دا دل ڈول کھلوتا ای

پانی بنھ اُتوں لہی جاندا
اِک غم بالو دا دنیا توں لئی جاندا

پئی گندلاں توڑنی آ
موڑ بہار چناں تتی ہتھ پئی جوڑنی آں

پانی پتیا مہر وچوں
کل اساں ٹُر جانا تیرے وسدے شہر وچوں

○

ت

توُں پھل تے میں وا ماہیا
تیری میری اِک جِندڑی بھانویں بُت نیں جدا ماہیا

تیرا پیر بنیرے نتے
وہمن ہو گئی آں ، ماہی ٹر گیا ڈیرے تے

تیری چُنڑی اے کالی شاہ
میں دل دے نی بیٹھا تیرے دل دی کیہ منشا

تُسی پُلاں اتے بہہ گئے او
ایڈیاں پیاراں دا ایہو ہُن ملنوں وی رہ گئے او

تصویراں نہ ملیاں
دو دل مل بیٹھے تقدیراں نہ ملیاں

○

ط

ٹانگے دیاں پنج وَدھراں
اِک واری مل سجناں ساڈے دل دیاں کڈھ سدھراں

○

چ

چٹی چادر لگ تیرے
دُور دُورنسی ایں کدی آجائیں گی ہتھ میرے

چرخے دیاں پنج ماہلاں
نہ اوہ ماہیا رہیا نہ ماہیے دیاں اوہ چالاں

چڑیاں بار دیاں
رَج کے وی نہ ڈِٹھیاں اَکھیں سانول یار دیاں

چن بدلاں وچ آ نی گیا
کچیاں نے کچ کیتا ساڈے پکے نوں وٹانی گیا

چھتری دی چھاں کرے
جیہتے ماہی آپ وسیں او تھے ساڈی وی تھاں کرلے

چٹے رنگ دا فیتا ای
سچ دس وے ماہیا کدی یاد دی کیتا ای

چوری جگ کولوں کرلینی
اکھیاں وچ لُک رہنا چھاں پلکاں دی کر لینی

چھتری دی چھاں کر جا
اَج کِتے ملنے دی ہولی جئی ہاں کر جا

چٹا رَنگ اے پتاسے دا
اَج کوئی نہیں ملدا بالو تیرے پاسے دا

چٹے رنگ دا بدام ہوسی
جیوندیاں نوکر تیری مویاں دی غلام ہوسی

ح

حُقّہ پی لے دم لا کے
آیاں دیاں لکھ خوشیاں ٹُر چلیوں ایں غم لا کے

○

د

دو پتّر اناراں دے
ساڈا دُکھ سُن سُن کے روندے پتھر پہاڑاں دے

دو پتّر اناراں دے
جدوں ڈولے چڑھدی گیوں چیتے بھُل گئے یاراں دے

دو پتّر اناراں دے
سوڑیاں گلیاں چھڈاں موہڈے بھجڑدے یاراں دے

دو پتّر اناراں دے
خطاں اُتے خط آوندے پردیسی یاراں دے

دو پتّر رویلاں دے
نی اک واری مل بالو بوہے پُٹ دیاں جیلاں دے

دو ٹھان کریاں دے
ساڈا دل لُٹ توں لیا دغے نال فریباں دے

دو کانے کاری دے
دُکھیاں بندیاں نوں طعنے سڑے ہوئے نہیں ماری دے

دو چھمکاں توُت دیاں
اجکل دیاں کُڑیاں مایا مایا نے کُوکدیاں

دو پتّر ملوکاں دے
ماہی ساڈا رُس نی گیا آکھے لگ کے لوکاں دے

دو چھمکاں بوہڑ دیاں
چھڈ کے نہ جائیں بالو سانوں آساں نی توڑ دیاں

دو پتّر نے کیلے دے
اِنج تے توں نہیں ملدا سانوں آمل میلے تے

دو پتّر کپاہاں دے
قیدیاں چھٹّ جانا بچے مرن سپاہیاں دے

دو تاراں پیتّل دیاں
جدوں ماہی یاد پوے ہاواں بَل بَل نِکلدیاں

دو مچھیاں عدن دیاں
تساں موجاں لٹے وی لئیاں ساڈے نازک بدن دیاں

دو دانے چھلیاں دے
ماہی ساڈا ٹُر گیا کِکھ روندے نیں گلیاں دے

دو پتر نارنگیاں دے
ہُسڑ نہ ڈھولا دِن لنگھ جاندے تنگیاں دے

○

ڈ

ڈبّی بھری ہوئی آ تیلاں دی
توں پُت تھانے دار دا میں دِھی ہاں وکیلاں دی

ڈبّیاں گائیں ماہیا
ویہڑے وچ منجی میری سیٹی مار جگائیں ماہیا

ڈبّیاں گائیں ماہیا
یار زمانے دے سب غرضاں تائیں ماہیا

ڈبہ بھریا سنگلاں دا
اک پردیس ربّا دُوجا پینڈا جنگلاں دا

دُھپ ڈھل گئی بنیرے توں
اکھیاں تے موڑ نیٹاں دل مُڑدا نہیں تیرے توں

○

س

سونے دے نی کل ماہیا
لوکاں دیاں روں اکھیاں ساڈے روندے نی دل ماہیا

سونے دے نی کل بالو
ذاتاں نے تے نہیوں ملنا مل جاندے نی دل بالو

سڑکے تے رڑھ وٹیا
چھڈ کے نہ جائیں ماہیا بیں وچھوڑا ہوں کٹیا

سلوارے نی لٹھے دیے
ول ول ماریا ای تقدیرے نی متھے دیئے

ساڈے بوہے اگے شاہ دولہ
دِنے سانوں غم رہندا راتیں یار ملا مولا

سڑکے تے روڑی آ
نالے میرا چھلا کھتو ای نالے اُنگلی مروڑی آ

سر پھلاں دیاں ٹوکریاں
اِک پردیس رتا دوجا گلیاں نیں اوپریاں

سڑکے اُتے فیتا ای
سچ دس نی بالو کدی یاد وی کیتا ای

سڑکاں اُتے ٹاہلی آ
باگ زلیخاں دا وِچ یوسف مالی آ

ساڈا دل تیرے وس سجنا
نماّ نماّ ہس ہس کے ہُن دور نہ نس سجنا

سڑکاں تے کھیس پیا
اِک دم ماہیے دا جیڑا مُڑ پردیس گیا

سچّے موتیاں نُوں رول دِتا
پریت لگایا سی دو ہنجواں کھول دِتا

○

ش

شیشہ ٹٹ گیا نہیں جُڑدا
سونہہ وے خدا دی جاں دل دتا ہویا نہیں مڑدا

○

ک

کنڈے بھر گئے کڑاہیاں دے
حُسن کواریاں چناں مندے حال ویاہیاں دے

کنیّں کانٹے پائے ہوئے نی
بند بند میرا دُکھدا جادو ماہیے نے پائے ہوئے نی

کنیّں کانٹے پائے ہوئے نی
ساڈے نالوں بٹن چنگے جیہڑے ہِک نال لائے ہوئے نی

کنیّں کانٹے چمکدے نی
تیرے جیہے کئی سوہنے ساڈا راہ پئے تکدے نی

کھکھڑی دی پھاڑی آ
آپ چن سوکھا پھرے رِجند بالو دی ساڑی آ

کنکاں دیاں راہیاں نی
خوش رہو وے ماہیا ڈاہڈیاں توڑ نباہیاں نی

کنکاں دی راہی ہوسی
ٹھنڈی ٹھنڈی وا جھلسی سجناں ولوں آئی ہوسی

کوٹھے اُتے اِل ماہیا
پئی پچھتانی آں تینوں دے کے دل ماہیا

کوٹھے توں اُڈ کانواں
سَد پٹواری نُوں رِجند ماہیے دے ناں لاواں

کوئی چھنّا کانسی دا
تیری وے جدائی انیویں جینویں جھُوٹا پھانسی دا

کنڈے چگ لے راہواں دے
رب رکھوالا ہووے سوہنی وس دریاواں دے

کوئی دَگدا پانی وے
ماہیا بے قدرا ساڈی قدر نہ جانی وے

کوٹھے اُتّے منہیہ وَسدا
سونہہ سانوں تیری چناں سانوں تیرے وچوں رب دِسدا

کوٹھے اُتے کانا وے
ملنا تے رب نوں اے تیرا پریم نبھانا اے

کوٹھے تے گلو ماہیا
جنڈ ساڈی اِک مِک وے بُت دِسدے نیں دو ماہیا

کُنکاں دی راہی ہوسی
رب دیاں رب جانے ماہی کیہڑی جاتی ہوسی

کوئی چھیٹ رضائیاں دی
اکھیاں نہ بھر سوہنیے نہیں سی نیت جدائیاں دی

کوئی بدلی تاں دس نی گئی
رب رکھوالا تیرا ساڈی جندڑی پردیس پئی

کوئی کاٹھی گھوڑے دی
روزی رب دیندا نہیں سی خبر وچھوڑے دی

کیوں لُک لُک بہندے او
اکھیاں توں کہیہ لُکنا جُد دل وچ رہندے او

کوئی جادو کر نی گیا
نِکا جیہا دل میرا سدھراں نال بھر نی گیا

کوئی کالے کاں ماہیا
بیٹھا کرسی تے پیا کرے نیاں ماہیا

کوئی کالے کاں ماہیا
ہو پردیسی ڈھولا نہ کر لگّے گراں ماہیا

رگراں نے چھاں کیتی
اکھیاں تے چُپ رہیاں دل چندرے ہاں کیتی

کوئی کالے کاں ماہیا
پردیسی بندیاں دے بھُل جاندے نیں ناں ماہیا

کوئی کالے کاں ماہیا
اُچی حویلی چناں وچ ونّاں دی چھاں ماہیا

کوٹھے اُتّے کاں بولے
چٹھی میرے ماہیے دی وچ میرا دی ناں بولے

کوئی گوہلاں بوہڑ دیاں
تُساں اَدھ راہ سُٹیاں اساں نیتاں توڑ دیاں

کوئی دھاگہ سُوئی جوگا
جادو اجیہا کر ساں نہ رہیں دُوئی جوگا

کنکاں دے دانے نی
اسیں پردیسی آں ساڈے دُور ٹھکانے نی

○

گ

گڈی آ گئی تاراں تے
اگے ماہی نت ملدا ہُن ملدا قراراں تے

گل چٹی دی قمیض ہووے
اپنیاں اکھاں سدا تیکھے بھاویں ڈھول غریب ہووے

گڈی کوک مربندی آ
ٹکٹ نہ دیئیں بابو میرا یار کھڑیندی آ

گڈی آئی ہوئی آکھولے تے
ماہیے مینوں جھڑک دِتی ہنجو ڈِگ پئے چولے تے

گھڑا چوندا لے تے نہ چووے
آکھیں میری بالو نوں ہنجو بھر بھر نہ رووے

گڈی دیاں دو لیناں
جیہتے ماہی یاد پوے اوتھے بہہ کے رو لینا

گھوڑی دا پیر ہوسی
جیہڑی جیہے ماہیا وسدا اوس جیل دی خیر ہوسی

گز ٹُٹ گیا درزی دا
نہ ساتوں گھر ملیا نہ ماہیا ای مرضی دا

گز ٹُٹ گیا درزی دا
گھنیاں نوں اگ لاواں ماہیا مل گیا مرضی دا

گل کُرتہ ای چکنے دا
ہولی ہولی پُچھ رہیاں ایہہ لِتّا ای کتنے دا

گل کُرتہ ای جالی دا
پتلا پتنگ ماہیا کیسے کرماں والی دا

گڈی کوک مریندی آ
وچھڑیاں بندیاں دے ایہہ میل کریندی آ

گل گانی پائی رکھیے
جیہدے نال نیوں لائیے اکھیاں تے چائی رکھیے

○

ل

لگا پتّل دوانی نوں
سانوں روگ لان والیے شالا لگی نی جوانی نوں

لگی جھانجھر پکھیاں نوں
خوش وس وے ماہیا روندا دسیا ای اکھیاں نوں

○

م

ملنے دا راہ کوئی نہ
ملنا ای تے مل بالو ایس جند دا وساہ کوئی نہ

مینڈھی گنڈی ہوئی کھل گئی اے
چن جہیی چندڑی چناں تیرے غماں وچ گھل گئی اے

ملنے دے سو بہانے
ساڈا دل تیرا ای تیرے دل دیاں ربّ جانے

منجی کوٹھے لُتے ڈاہی ہوئی آ
کالیاں کلپّاں دا سلیے کیہ موج بنائی ہوئی آ

میں کدے وی نہ بولاں گی
لکھاں جیہی جِندڑی چناں تیرے قدماں وچ رولاں گی

○

و

وے میں نِت نِت ٹالدی آں
تیرا میرا کیہ رشتہ مینوں پُچھدیاں ہان دیاں

ویہڑے وچ رسیاں میں
وے کچیا جہان دیا گلاں کِتھے کِتھے وَسیاں نیں

○

ہ

ہٹیاں وچ نِم رہندی
سجناں وے دُور دیا راتیں نیند نہیں پیندی

ماراں دیاں پنج لڑیاں
تیرا پچھا نہیں چھڈنا بھانویں لگ جان ہتھکڑیاں

ہتھ جوڑا پکھیاں دا
نالے ساڈا ماہیا لگدا نالے چانن اکھیاں دا

ڈھولے

ایہہ صنف ایں واسطے ڈھولا کہلاندی اے کہ ایہدے وچ "ڈھول" (محبوب) دی تعریف کیتی جاندی اے تے اوہدا بار بار ذکر آوندا اے۔ میلیاں وچ گاون والے گیتاں وچ سب توں مشہور ڈھولا ای اے۔ ایہدی سب توں عام قسم تے اوہ اے جیہدے وچ بالعموم پنج مصرعے ہوندے نیں، بعض دیلے چار وی ہوندے نیں تے پہلے دو مصرعے ہم قافیہ ہوندے نیں تے

بازار وکیندی ۔۔۔۔۔۔۔۔۔" یا
ایسیں ایتھے تے ڈھولا ۔۔۔۔۔" یا
چن چڑھیا تے ۔۔۔۔۔۔۔۔۔"

قسم دے بولاں توں شروع ہوندا اے تیجے مصرعے دے آخر وچ "ڑ جیوے ڈھولا" دے بول آوندے نیں۔ لیکن ایہدا اپنے اگلے پچھلے مصرعے نال ہم قافیہ ہونا ضروری نہیں۔ چوتھا مصرعہ دراصل ادھا مصرع یا دو لفظی ٹیک ہوندا اے جیہدا پہلا لفظ ہمیشہ ڈھول ہوندا اے تے دوجا ڈھول دی تعریف اور ایہو تعریفی لفظ اگلے مصرعے لئی قافیہ مہیا کردا اے تے اپنی تھاں تے آخری مصرعے واسطے ٹیک دے طور تے ورتیا جاندا اے مثلاً

بازار وکیندیاں گندلاں
دن دس گنیوں پورے پندراں
تے مدتاں گزاریاں ۔۔۔۔ جی وے ڈھولا

ڈھول چانٹا
ساڈی گلی آویں
دیوا کاہنوں بالنا

یا

اسی ایتھے تے ڈھولا لہندے
ساڈے سراں تے ہل پئے وہندے
تے اسی پئے سہندے ... جی وے ڈھولا
ڈھول سریے
چل وے جیا کتے ڈوب مریے

بعض ویلے تیجا مصرع چھڈ دتا جاندا اے تے دوجے مصرعے دے آخر وچ ای 'جی وے ڈھولا' دے بول جوڑ دتے جاندے نیں۔ باقی دے دو مصرعے پہلاں دی طراں ای ہوندے نیں مثلاً

بازار وکنیدیاں پکھیاں
تیرا رستہ تک تک تھکی آں ... جی وے ڈھولا
ڈھول سہیلا
ماہی دے نظارے کولوں کیویں رجنا

ڈھولا بھاونیں پنج مصرعیاں دا ہووے یا چوان دا مطلب دی گل صرف دوجے تیجے یا فیر آخری مصرعے وچ ہوندی اے۔ بعض ویلے تے مطلب دی گل صرف اک ای مصرع کر دا اے تے باقی سب کجھ تک ہوندی اے مثلاً

بازار وکنیدی برفی
مینوں لے دے نکی جیہی چرخی
دکھاں دیاں کتاں پونیاں ... جی وے ڈھولا

ڈھول کملا
چھانٹاں والا کُرتا
گلابی شملہ

اُنج ویکھیا جائے تے ڈھولے دی خوبصورتی اوہدے آخری ڈیڑھ مصرعے وچ ہوندی اے جیہدے وچ مبالغے دی حد تک اپنے محبوب دی تعریف کر کے اوہدی توجہ اپنے ول کیتی جاندی اے یا فیر اپنی حالتِ زار دسی جاندی اے۔ ڈھولیاں وچ کدھرے تے محبوب نوں 'ڈھول بکھن'، کدھرے 'ڈھول چن'، کدھرے 'ڈھول ہانی'، 'ڈھول سجن'، تے کدھرے 'ڈھول کملا'، قسم دے تعریفی جملیاں نال پکارا جاندا اے۔

ڈھولے دراصل عورتاں دے جذبیاں دا اظہار کردے نیں۔ اینہاں وچ عورت اپنے ڈھول دی خوبصورتی تے اوہدے اچھے مرتبے دا بار بار ذکر کردی اے۔ کدی تے اوہ اوہدے چھانٹاں والے کرتے تے گلابی شملے نوں ویکھ کے خوش ہوندی تے محسوس کردی اے کہ جدوں اوہدا ماہی گھر آوے گا، اوہدے حسن دیاں لاٹاں اگے چن تارے وی پھکے پے جان گے، تے اوہنوں اپنے گھر بتی بالن دی لوڑ نہیں پئے گی۔ پر ڈھولے عام طور تے جدائی تے وچھوڑے دا مظہر ہوندے نیں۔ اِک ایسی عورت دے جذبات دا اظہار جیہدا ماہی اوہدے کولوں بہت دور ٹر گیا اے۔ اوہ گیا تے صرف دس پندرہ دناں لئی سی پر ہُن اوہنوں مدتاں لنگھ گئیاں نیں۔ نہ تے اوہ خود آیا اے تے نہ اوہنے آون دی اطلاع گھلی اے۔ اینہوں اینہو سکدی اے کہ اللہ جانے اوہدا ماہی لگا تے دیس وچ کس حال وچ اے تے اوہ ایتھے عشق دی اگ وچ سڑ رہی اے۔ اوہدے ماہی نوں تے اوہدی حالت دا پتہ سی۔ فیر اوہنے اطلاع کیوں نہیں

دتی ۔ کوئی سینہا کیوں نہیں گھلیا ۔ کدھرے ایہہ گل تے نہیں کہ اوہ کسے ہور کڑی نوں دل دے بیٹھا ہووے ۔ پر نہیں اوہ ایں طراں نہیں کر سکدا ۔ میں ایتھے محض اوہدی خاطر اوہدے سارے ٹبر دیاں جھڑکاں پئی سہنی آں ۔ اوہنوں ہالے دی ایہہ آس اے کہ اوہدا ماہی ضرور آئے گا تے اپنے نال بہت ساری دولت لیاوے گا تے فیر اوہ اُچی تھانویں بنگلہ بنا کے رہن گے ۔

○

ڈھولے

بازار وکیندی ....

بازار وکیندی لے برفی
مینوں لے دے نکی جہی چرخی
دکھاں دیاں پونیاں - جی وے ڈھولا
ڈھول مکھناں
دل پہ دیساں دا راضی رکھنا

بازار وکیندی تر وے
تیرا کیہڑی گلی وچ گھر وے
ڈھول گملا
پھانٹاں والا کرتا - گلابی شملہ

بازار وکیندی تر وے
ساڈا سامنی گلی وچ گھر وے
پیپل نشانی - جیویں ڈھولا
ڈھول جانی
ساڈی گلی آویں تیری مہربانی

بازار وکیندی اے کھکھڑی
وے میں سُک کے ہو گئی آں لکڑی
غم تیرا کھا وے ۔ جی وے ڈھولا
ڈھول کملا
بھانٹاں والا کرتہ ۔ گلابی شملہ

بازار وکیندیاں پکھیاں
تیرا رستہ تک تک تھکی آں ۔ جیویں ڈھولا
ڈھول سجنا
ماہی وے نظارے کولوں کیویں رجنا

بازار وکیندی ہنگ وے
میری تُساں دے بُت وچ جند وے
تے بُت رکھ سامنے ۔ جی وے ڈھولا
ڈھول پچن دے
لکھاں اساں منیاں توں اِک مَن دے

بازار وکیندیاں گند لاں
دن دَس گیوں پورے پندراں
تے مُدتاں گزاریاں ۔ جی وے ڈھولا
ڈھول چانا
ساڈی گلی آویں دیوا کاہنوں بالنا

وے میں پانی بھرنیاں چھک دا
میرا ڈھول مسافر نت دا
نت دیاں آہو زاریاں
ڈھول جانیاں
تیرے باہجوں ساڈی جند پئی کملانیاں

بازار وکیندیاں ہولاں
دن دس گیئوں پورے سولاں
مڑ خبراں نہ لئیاں ساڈیاں
ڈھول ماہنواں
روندی مینوں چھڈ کے توں کتھے گیوں ہانیاں

بازار وکیندا ای کھیس وے
تیرا کیہڑی کوٗ دور پردیس وے
جوہاں وے بیگا ٹیاں - جیویں ڈھولا
ڈھول ماہنواں
مینوں کیہا لایا میں تے بوری ہوندی جانیاں

بازار وکیندی آ ڈل وے
سانوں کوئی تے سنیہو ڑا گھل وے
واسطے میں پانیاں - جیویں ڈھولا
ڈھول ماہنواں
منناں دیا بھیتیا دلاں دیا جانواں

بازار وکیندے کل وے
تیرا کیہڑی کڑی تے دل وے
دونویں وے کواریاں - جی وے ڈھولا
ڈھول مکھنا
دل مسکیناں دا راضی رکھنا

اُچی ماڑی تے دُدھ پئی رڑکاں
مینوں سارے ٹبر دیاں جھڑکاں
تیرے پچھے جھلئی آں وے ڈھولا
ڈھول کملا
اُچی تیری ماڑی تے پوا سے گا

بازار وکیندے تل وے
ساڈا اڑیا تیرے نال دل وے
دل دیا راکھیا جیویں ڈھولا
ڈھول جانی
ساڈی لگی آدیں تیری مہربانی

○

میں ایتھے تے ڈھول میرا...

اسیں ایتھے تے ڈھولا لہندے
ساڈے سراں تے ہل پئے وہیندے
تے اسیں پیڑ سہندے جی وے ڈھولا
ڈھول سریے
چل وے جیا کتے ڈُب مریے

اسیں ایتھے تے ڈھول مانہرے
مر گئی تے خون منتھے تیرے
خون دیا ضامناں جی وے ڈھولا
ڈھول مکھناں
دل پہ دیسیاں دا راضی رکھنا

میں ایتھے تے ماہی میرا سوہدے
میرا پلے پلے دِل پیا اودے
دھن میرا جگرا - جی وے ڈھولا
ڈھول ماہنوا ،
روندی مینوں چھڈ کے توں کتھے گیوں ہانیا

اُچی ماڑی تے بولے پیا مور وے
تیرے باجھ نہیں کوئی ہور وے
چھڈ کے نہ جاویں مینوں وے ڈھولا
ڈھول چن وے
لکھاں اساں منیاں توں اِک من وے

اساں روندیاں کڈھیاں راتاں
ماہی اساں نہ پچھیاں جاتاں
لوکاں نال ہاسے وے ڈھولا
ڈھول ماہیا
تیرے پچھے جنڈڑی نوں غم لا لیا

میں ایتھے تے ڈھول قصور وے
دل ڈاہڈا ہویا مجبور وے
مُڑ کے آونا جیویں ڈھولا
ڈھول چن وے
لکھاں اساں منیاں توں اِک من وے

میں ایتھے تے ماہی گجراتے
اساں رتڑے پلنگ سجاتے
تے چٹے وچھوتے۔ ڈھولا
چن کھیر کھا وے
بیٹھی اُتے بوہے تیرا ویکھاں پئی راہ وے

○

چن چڑھیا

چن چڑھیا چنے دی چانئی
وے کلیجہ تے ہو گیا چھانئی
غم تیرا کھا گیا جی وے ڈھولا
ڈھول چھلیاں
بہہ جا ساڈے کول نالے کر گلیاں

سر دھو کے کر نیاں گت وے
میرا سونے روپے دا بت وے
تیرے پچھے گا لیا چڑھیا
ڈھول چھاں وے
توں لکھاں نہ کر ساڈی اکو ہاں وے

چن چڑھیا تے چن پٹ ملیا
ڈھولا دور دور اڈے چلیا
تے میرا دل ہلیا ڈھولا
ڈھول پیڑے
توں جے چھڈ گیوں اسیں وس کھیڑے

چنا آ اسمان تے چڑھ وے
میرے اِک واری ویہڑے وڑ وے
اکھیاں دا چانن۔ ڈھولا
ڈھول جانی
ساڈی گلی آویں تیری مہربانی

○

سوہا چیرا وے

سوہا چیرا وے کالی کالی لٹ وے
دیوا بلے لاہور دے وچ وے
تے لَو پئی لگدی ڈھولا
ڈھول جانا
ساڈی گلی آویں دیوا کاہنوں بالنا

○

ساڈی گلی آویں

ڈھول ہسی دا
مکئی دیاں روٹیاں پیالہ لسّی دا
ڈھول سُندری
ساڈی گلی آویں تینوں دیواں مُندری

○

بولیاں

پنجابی لوک گیتاں وچ مردان دے گیت بہت گھٹ نیں۔ صرف 'بولیاں' ای نیں جیہناں نوں صرف مرد گاوندے نیں تے جیہناں وچ براہِ راست مردان دے جذبیاں دا اظہار ہوندا اے۔ ایہو وجہ اے کہ 'بولی' ای پنجابی گبھروآں دا دل پسند بول اے۔ بولی بولی وچ دی فرق ہوندا اے۔ ایہہ دو مصرعیاں دی ہوندیاں نیں تے چار چوہنہ مصرعیاں دیاں دی۔ کدی کدی تے ایہہ چار مصرعیاں توں وی ودھ جاندیاں نیں پر بیدا بیان اینا تیز تے مضمون اینا بے ساختہ ہوندا اے کہ اینہوں گاون واسطے وی بھرپور جوانی دا جوش تے ولولہ چاہیدا اے۔ مثلاً

پنڈاں وچوں پنڈ سُنیندا
پنڈ سُنیندا بھاری
نِم نال جھُوٹھ دیے
تیری پینگھ ٹوٹیاں ہاری
نِم نال جھُوٹھ دیے

بارہیں ورہیں کھٹن گیا تے
کھٹ کے ... ے گجرے
سوہنہ میرے ویراں دی
میرے ہونٹھ اجے تک سجرے
سوہنہ مینوں ویراں دی

بیریاں ہرناں باگیں چرناں
باگیں دئیں وکھالی
ڈے بھا دارب رُسیا
ساڈی رُس گئی جھانجھراں والی
ساڈے بھا دارب رُسیا

بولی گاون دا طریقہ ایہہ وے کہ پہلوں اِک گبھرو پہلے مصرعے بولدا اے پر آخری مصرعے تے سبھ لوک اِنج شامل ہو جاندے نیں کہ اُچھل اُچھل کے بانہواں چُک چُک کے تے منہ اتے ہتھ رکھ کے ، اَچھ ، پھچھ ، پھچھ دیاں آوازاں لدن کے بار بار آخری مصرع گاوندے نیں تے اِنج بولیاں وچ جان پیدا کر دیندے نیں۔

کجھ چھوٹیاں بولیاں وچ مرد دی بجائے عورت دے جذبیاں دی عکاسی ہوندی اے۔ پر ضروری نہیں کہ ایہہناں بولیاں صرف عورتاں ای گاون۔ مرد دی ایہناں نوں بڑے شوق تے مزے دے نال گاوندے نیں مثلاً

بیڑے
لاڈلی نہ رکھیں بابلا
تیری لاڈلی نوں وخت بہتیرے

یا

اڈی مار کے منگاں وہ تیرا
بھا نجھراں گھڑا دے سجنا

یا

ایتھوں جائیں نہ پردیسیا خالی
گڈی وچ اِٹ رکھ لے

مزاح حاضر جوابی ، جوش ، ولولہ تے مقامی رہتل نال اینہاں دا تعلق اینہاں بولیاں دی خاص پہچان اے۔

ادھے کِکراں نوں موتی لگدے
جھتوں میرا ماہی لنگھدا

کوئی ڈردی پیہن نہ جاندی
چھڑیاں دے دو چکیاں

اسیں رب دے پہ رہنے آئے
لوک سانوں چھڑے آکھدے

سانوں سپنی دے پین بھلیکھے
جدوں تیری گت لمکے

بولیاں گاون دا موقع ای اجیہا ہوندا اے کہ ایہدے وچ عامیانہ سوچاں ، وقتی جذبیاں ، جوش تے ولولے دا اظہار ہوندا اے۔ بعض ویلے تے ماحول دی غیر سنجیدگی ، ذمہ داری دے احساس دا گھاٹا ، تے چڑھدیاں جوانیاں دے جوش گھٹیا قسم دیاں بولیاں دی شکل وچ ظاہر ہوندا اے۔ فیر وی بعض ویلے اجیہے بول دی موہنوں نکل جاندے نیں جیہناں وچ دنیا دی بے ثباتی ، عشق و محبت دیاں واردتاں ، تے اپنی رہتل تے اپنی وسوں نال پیار جھلکدا اے۔ اجیہے بول دنیا دے کسے وی اعلیٰ ادبی معیار تے پورے اتر سکدے نیں۔

ہنجوُ یار دیاں اکھاں وچ ویکھے
دل نوں ڈھا لگ گئی

کیہ کچے تیری یاری
میہنا میہنا ہو کے ٹُٹ گئی

رَن نہا کے چھپڑ وچوں نکلی
سُلفے دی لاٹ ورگی

ربّا لگ نہ کسے نوں جائے
گرُڈ نالوں عشق مِٹھا

دھاری بنھ سرمہ نہ پایئے
دِھیے گھر ماپیاں دے

تیری میری اِک جنڈری
تینوں تاپ چڑھے میں ہُونگاں

پھُل نیویاں رُکھاں نُوں لگدے
رُشلے دا مان نہ کریں

بندہ مُٹھیاں ریچھ کے آیا
دونویں ہتھ جھاڑ چلیا

○

پنڈاں وچوں پنڈ سُنیندا

پنڈاں وچوں پنڈ سُنیندا
پنڈ سُنیندا وَ آلے،
بھائیاں باجھ نہ سوہن مجلساں
سوہندے بھائیاں والے
ہون اوہناں دیاں ٹٹو ٹٹو بانہواں
بھائی جیہنا ندے باہلے
باجھ بھراواں دے
مینوں گھور دے شریکے والے
باجھ بھراواں دے ...

پنڈاں وچوں پنڈ سُنیندا
پنڈ سُنیندا مینے
جے توں میرا گن دیکھنا
تھالی بھن کے گھڑا دے چھینے
جے توں میرا گن دیکھنا ...

پنڈاں وچوں پنڈ سُنیندا
پنڈ سُنیندا 'موگہ'
اُرلے پاسے ڈھاب سُنیندی
پرلے پاسے 'ٹوبہ'
ٹوبے تے اِک سادھو رہندا
بوہتی اوس دی شوبھا
آوندی جاندی نوں گھڑا چکاوندا
مگروں مار دا گوڈا
لک میرا پتلا جیہا
بھار سہن نہ جوگا
لک میرا پتلا جیہا ۔ ۔ ۔ ۔

پنڈاں وچوں پنڈ سُنیندا
پنڈ سُنیندا بھاری
رہ نال جھوٹ دیے
تیری پینگھ ٹونیاں ہاری
لی رہ نال جھوٹ دیے ۔ ۔ ۔ ۔

پنڈاں وچوں پنڈ سُنیندا
پنڈ سُنیندا بھارا
ماہی میرا دُور ویسیندا
دیور اجے تک کوارا
بھتّا لے کے کھوہ تے جاواں
دیور بھرے ہُنگارا
ڈھو ڈھو میرے کول بہے
نال کرے اشارہ
وے ککّڑی نوں پالے جپھیاں
شالا رہوین ہمیش کوارا
وے روہی والا جنڈ وڈھ کے
مینوں کلی نوں پاوے پچُارا

پنڈاں وچوں پنڈ سُنیندا
پنڈ سُنیندا روڑا
رُوڑے دی اِک کڑی سُنیندی
کر دی گوہا کوڑا
ہتھیں اوہدے چھلے چھپاں
باہیں اوہدے چوڑا
راتیں روندی وا
بھج گیا لال پنگھوڑا
راتیں روندی وا

پنڈاں وچوں پنڈ سُنیندا
پنڈ سُنیندا کھاری
کھاری دیاں دو کڑیاں سُنیندیاں
اِک پتلی اِک بھاری
پتلی اُتے کھٹا ڈوریا
بھاری تے پُھلکاری
بھاری تاں منگ کرم دین دی
پتلی اجے کواری
پتلی دا منگ، منگ لے توریا
نہیں لبھنی ایہو جیہی ناری
پتلی دا منگ، منگ لے توریا . . .

○

بارہیں برسیں کھٹن گیا

بارہیں برسیں کھٹن گیوں
تے کھٹ کے لیاندے گجرے
سونہہ مینوں ویراں دی
میرے ہونٹھ اجے تک سجرے
سونہہ مینوں ویراں دی

بارہیں برسیں کھٹن گیا
تے کھٹ کے لیاندی تھالی
حُسن کواری دا
جیوں دن چڑھدے دی لالی
حُسن کواری دا

بارہیں برسیں کھٹن گیوں
تے آیوں سڑ کے سڑکے
اکھ میرے لال دی دُکھے
لالی میریاں اکھاں وچ رڑکے
تے اکھ میرے لال دی دُکھے

بارہیں برسیں کھٹن گیا
تے کھٹ کے لیایا جوگی
اِک تیری رِجند بدلے
میں سارے ستّر دی گولی
وے اِک تیری رِجند بدلے

بارہیں برسیں کھٹن گیا
تے کھٹ کے لیایا پچھیاں
نی گھُنڈ وچ قید کیتیاں
گورا رنگ تے شربتی اکھیاں
نی گھُنڈ وچ قید کیتیاں

بارہیں برسیں کھٹن گیوں
تے کھٹ کے لیایوں گوٹا
وے شہر کسے چل وسیے
وَسن پنڈاں دا کھوٹا
وے شہر کسے چل وسیے

بارہیں برسیں کھٹن گیا
تے کھٹ کے لیایا پتاسا
جیٹھ کولوں گھُنڈ کڈھدی
ننگا رکھدی لونگ والا پاسا
جیٹھ کولوں گھنڈ کڈھدی

بارہیں برسیں کھٹن گیا سی
کھٹ کے لیاندی رائی
مُرغابی وانگوں تردی
میں تیرے پسند نہ آئی
مرغابی وانگوں تردی

کھٹن گیا تے کیہ کھٹ کے لیاندا؟
کھٹ کے لیایا پیڑے
رناں بناون والیا
تیرے وچ جنتاں دے ڈیرے
رناں بنا رن والیا

بارہیں برسیں کیہ کھٹ لیایا؟
کھٹ کے لیایا دھاگے
جیہدے نال میں ویاہی
اوہ سُتّا پیا نہ جاگے
جیہدے نال میں ویاہی

بارہیں برسیں کھٹن گیا
تے کھٹ کے لیایا فیتا
تیرے گھر کیہ وسنا
توں مڈل پاس نہ کیتا
تیرے گھر کیہ وسنا

بارہیں برسیں کھٹن گیا
تے کھٹ کے لیایا پاوے
بابل ور اجیہا ٹولیا
جینہوں پگ بنھنی نہ آوے
بابل ور اجیہا ٹولیا

بارہیں برسیں کھٹن گیا
تے کھٹ کے لیا ندی چاندی
دھیے نی پسند کرلے
گڈی بھر منڈیاں دی آندی
دھیے نی پسند کرلے

بارہیں برسیں کھٹن گیوں
تے کھٹ کے لیا یوں ایں ڈوئی
ساری گڈی موڑ بابلا
میرے ہان دا منڈا نہ کوئی
گڈی موڑ بابلا...

بارہیں برسیں کھٹن گیا
تے کھٹ کے لیایا لوئی
گڈی نوں میں اگ لانی آں
میرے ہان دا منڈا نہ کوئی
گڈی نوں میں اگ لانی آں...

ہیریا ہرناں باگیں چرنا

ہیریا ہرناں باگیں[1] چرنا
باگیں دے جا پھیرا
چن بھانویں نت چڑھدا
ساڈوں سجناں باہج ہنیرا
چن بھانویں نت چڑھدا

ہیریا ہرناں باگیں چرنا
باگے گھِس گئیاں کھُریاں
ماہی پردیس گیا
مینوں لگن کلیجے چھُریاں
ماہی پردیس گیا

تیکھی نوک دی جُتی ٹٹ گئی
تے باگے گھِس گئیاں کھُریاں
ماہی پردیس گیا
مینوں لگن کلیجے چھریاں
ماہی پردیس گیا

---

[1] باغ

ہیریا ہرناں باگیں چرنا
باگیں دئیں وکھا لی
ساڈے بھا دا رَب رُسیا
ساڈی رس گئی جھانجھراں والی
ساڈے بھا دا رب رُسیا

ہیریا ہرناں باگیں چرنا
باگیں بیٹھا مالی
ساڈے بھا دا رَبّ منیا
ساڈی من گئی جھانجھراں والی
ساڈے بھا دا رب مَنیا

ہیریا ہرناں باگیں چرنا
باگاں دے وچ ڈیرا
لنگھ گیوں منہ پھیر کے
رب ورگا آسرا تیرا
نی لنگھ گیوں منہ پھیر کے

ہیریا ہرناں باگیں چرنا
باغیں تاں پیندا پالا
نی دمڑی دا سک مل کے
منڈا موہ لیا تویتاں والا
نی دمڑی دا سک مل کے

ہیریا ہرنا، باگیں چرنا
تے چرنا جنگل بیلے
پاہندیا وے کھول پتّری
کدوں ہون گے سجن دے میلے
پاہندیا وے کھول پتّری

ہیریا ہرناں باگیں چرنا
باگیں کیکن جاواں
پُت میرے سوہرے دا
لگی لام لوالیا ناواں
پُت میرے سوہرے دا

سوہرے جا کے اندر وڑجاں
اگ داج نوں لاواں
جاندا ہویا دس نہ گیا
میں چھٹیاں کِدھر نوں پاواں
جاندا ہویا دس نہ گیا

ہیریا ہرناں باگیں چرنا
باگیں بوٹا لاواں
جاندا ہویا دس نہ گیا
میں چھٹیاں کدھر نوں پاواں
جاندا ہویا دس نہ گیا

ہیریا ہرناں باگیں چرنا
تے باگیں کیکن آیا
نی ٹُٹ جائیں ریل گڈیے
میرے ماہی دا دِچھوڑا پایا
نی ٹُٹ جائیں ریل گڈیے

ہیریا ہرناں باگیں چرنا
باگیں پتّر ساوے
غم نے پی لئی رت جسم دی
غم ہڈیاں نوں کھاوے
سروں دے پھُل ورگی
ٹُر گئی اج مکلاوے
سروں دے پھُل ورگی

ہیریا ہرناں باگیں چرنا
باگیں کیکن آئیے
اک واری میل وے ربّا
کتے وچھڑے ای نہ مرجائیے
اِک واری میل وے ربّا

ہیریا ہرناں باگیں چرنا
باگیں تاں ہو گئی چوری
پہلوں لنگھ گیا رانجھن میاں
مگروں لنگھ گئی گوری
ملک ملک رہندی ہیر نمانی
جند غماں نے کھوری
کوکاں پین گیاں
رینوں نہ لگدے زوری
کوکاں پین گیاں

ہیریا ہرناں باگیں چرنا
تے باگیں کیکن آیا
سر تے چنی مہندی رنگدی
لپ لپ گوٹا لایا
تے سر تے چنی مہندی رنگدی

کڈھ کلیجہ کرلاں پیڑے
حسن پلیتھن لاواں
مڑ پو سپاہیا دے
میں روز اڈنسیاں پاواں
مڑ پو سپاہیا دے

○

بیریاں وی لنگھ آئی

بیریاں وی لنگھ آئی ککراں وی لنگھ آئی
لے جا میرا گٹ پیچ کے لنگھنوں رہ گئی سونجی
میلے جاویں تے لیاویں پونچی

بیریاں وی لنگھ آئی ککراں وی لنگھ آئی
لے جا میری ونگ پیچ کے لنگھنوں رہی آں ٹانکاں
میلے جاویں تے لیاویں بانکاں

بیریاں وی لنگھ آئی ککراں وی لنگھ آئی
جے توں میرا روپ ویکھنا کیہ ہاڑی کیہ ساونی
میرے متھے نوں گھڑا دے دونی

بیریاں وی لنگھ آئی ککراں وی لنگھ آئی
جے توں میرا روپ ویکھنا لنگھ آئی گلیاں چارے
میری چنی نوں لا دے تارے

○

ڈھائی مصرعی بولیاں

کھانے

دھیے تیرے دور نی سوہرے
لے لے پھلیاں بھنالے دانے
دھیے تیرے دور نی سوہرے

بٹیرے

پھلیاں نوں کیہ کرنا
مانے راہ وچ ساک بہتیرے
پھلیاں نوں کیہ کرنا

بٹیرے

لاڈلی نہ رکھیں بابلا
تیری لاڈلی نوں وخت بہتیرے
لاڈلی نہ رکھیں بابلا

بٹیرے

لاڈلی میں تاں رکھدا
لوکو اک بچڑی گھر میرے
لاڈلی میں تاں رکھدا

بیڑے

نیڑے وی نہ دیئں بابلا
کنڈی ماری تے شڑپ دیہڑے تیرے
نیڑے وی نہ دیئں بابلا

کپڑے

دُور وی نہ دیئں بابلا
جیہتے کاں اُڈیا وی نہ اپڑے
دُور وی نہ دیئں بابلا

بیڑے

لوکاں بھانے صاحب نیں لنگھے
لنگھ گئے نیں شٹلی وِیر میرے
لوکاں بھانے صاحب نیں لنگھے

اَٹیاں

کِسے میرا ویر نہیں دِٹھا
پیریں بُوٹ جُلاباں چٹیاں
کِسے میرا ویر نہیں دِٹھا

چمڑی

سارا شہر ڈھونڈ آئی آں
نہیں لبھدی جمن والی امبڑی
سارا شہر ڈھونڈ آئی آں

چھوئی

بابل وے تیرے محلاں وِچوں
دھی ٹُردی دا عذر نہ کوئی
بابل تیرے محلاں وِچوں

دوپایہ

سس مینوں مہنا ماریا
تینوں لین کوئی نہیں آیا
سس مینوں مہنا ماریا

دوپایہ

نی سسے میرے پیو دِیے رَنّے
ویر شام دی گڈی لین آیا
سسے میرے پیو دِیے رنّے

کھینوں

ویہڑے وچ سپّ لیٹ دا
لڑ جائے نی نشانے تینوں
ویہڑے وچ سپ لیٹ دا

ہولاں

سسے پیر ٹھک لین دے
تیری گُت گلیاں وچ رولاں
سسے پیر ٹھک لین دے

چھوئی

پہلوں سَسّاں پھیرے پاندیاں
پچھوں نُونہاں دی قدر نہ کوئی
پہلوں سَسّاں پھیرے پاندیاں

بَبرا

بُوہے اگے نہر وگدی
ڈُب مرے سوہرے دا بَبّرا
بوہے اگے نہر وگدی

چاندی

اساں تیری ماں نہیں ڈِٹھی
سر گھڑی دِھیاں کول چاندی
اساں تیری ماں نہیں ڈِٹھی

چھوئی

مینوں کاہنوں لڑے بھابیے
میرے ویر دی بھین نہیں کوئی
مینوں کاہنوں لڑے بھابیے

پتا سا

جیٹھ کولوں گھنڈ کڈھ دی
ننگا رکھدی لونگ والا پا سا
جیٹھ کولوں گھنڈ کڈھ دی

بوہکر

اِک تیرے دم بدلے
میں سارے ٹبّر دی نوکر
اِک تیرے دم بدلے

عینکاں

آپ سس منجے لیٹ دی
ساتوں ماردی چکی وَل سنیتاں
آپ سس منجے لیٹ دی

بَلّے بَلّے

میرے سوہرے نوں پوا دیو گھنگھرو
ویہڑے وڑدا کھڑاک نہیں کردا

بَلّے بَلّے

گورے پیر سلیپر کالے
تے گڈی دِچوں لت لکے

بَلّے بَلّے

جٹ مُنڈیاں توں ڈردا مارا
موڈھے اُتے ڈانگ رکھدا

بلّے بلّے
بھینٹ کھڑی ہو کے دُودھ رڑکے
لگ پتلا مروڑے کھاوے

نی بلیے
چُپ کر کے گڈی وچ بہہ جا
روئیں گی پیٹر کھائیں گی

○

اَڈو اڈ

پہلاں اُتے آئیاں بہاراں
بوہڑاں نوں لگیاں گوہلاں
جنگ نوں نہ جائیں ماہی وے
میں دل دے بول پئی بولاں

جت ہو جاؤ انگریزا تیری
چھڑیاں نوں لے جا لام تے

کتھے لکھیا فرنگیا دس دے
رناں والے جنگ جتدے

کپڑے ماواں دے ہُن کاہلے پے گئے نیں
چُک چُک کے رفلاں ہتھیں چھالے پئے گئے نیں

نہ آپ آئے نہ کوئی چٹھیاں آئیاں نیں
جرمن بچہ مریں کیہیاں لاماں لائیاں نیں

آئی لاری تے لاری وچ گڑ آیا
دیساں خیر جدوں ملایوں مڑ آیا[1]

---

[1] ملیشیا

دو تارے لشکن رانجھنا
راتیں جلن چاننیاں
رُل رُل ڈھونڈ رہی ماہیا
تیریاں چھاونیاں

سُرما نوں رتیاں
پاندی اُتے آگیا تایا
رو رو کڈھ سٹیا
کیہڑے شوق نوں پایا

○

دو مصرعی بولیاں

۱

اساں نِت دے شرابی رہنا
ادھ وچ کندھ کڈھ لے

اڈی مار کے منگاں گی ور تیرا
جھانجھراں گھڑا دے سجنا

او تھے کِکراں نوں لگدے موتی
جتھوں میرا ماہی لنگھدا

ایتھوں جائیں نہ پر دیہنیا خالی
گڈی وچ اِٹ رکھ لے

ایہہ چھینٹاں مُلتانوں آئیاں نیں
ماواں اپنیاں جیہناں لک پوائیاں نیں

ایہہ چھینٹاں مُلتانوں آئیاں نیں
سساں پرائیاں جیہناں لکوں لہائیاں نیں

ب

بندہ مُٹھیاں میچ کے آیا
دونویں ہتھ جھاڑ چلیا

بوہتیاں جاگیراں والے
خالی ہتھ جاندے ویکھ لے

جھانویں ہووے کملی توں کالا
نِند سیے نہ مالک نُوں

بیڑی، پُور تے ترنجن دیاں سکھیاں
سبب نال ہون کٹھیاں

بَلیے کنک دِیے
تینوں کھان گے نصیباں والے

○

پ

پُت وڈیاں گھراں دے کالے
ویکھیں دھیاں نِند نہ دیئں

پھل نیویاں رُکھاں نُوں لگدے
شملے دا مان نہ کریں

پانی ڈوہل گئی جھانجھراں والی
کینھے والا تِلک پیا

پلّے نکلی دوانی کھوٹی
لڈ دواں دا بھا پچھدی

پرے ہو جا کپاہ دیے پھٹیے
پہلوں سانوں لنگھ جان دے

○

ت

تیرے لونگ دا پیا لشکارا
ہا لیباں نے ہل ڈک لے

تیری چُک نہ مسیت لے جاتی
راہیاں نے رات کٹنی

تیرا اُڈیا رومال پھڑاواں
توں کیہڑا لاٹے دا بچہ

تینوں سکھیاں ملن نہ آئیاں
گِلہاں نُوں پالے جپھیاں

تیرے ماہی دا سُنیڑا رنگ کالا
چن وانگوں چمکدیے

تیرے رنگ توں تیز رنگ میرا
شیشے وچوں ویکھ مُنڈیا

تیلی لونگ دا مقدمہ بھاری
تھانیدارا سوچ کے کریں

تیری میری اِک جندڑی
تینوں تاپ چڑھے میں ہُونگاں

تیری گُت تے کچہری لگدی
دوردوں دوردوں آون جھگڑے

تیرے توڑے پیئے دین مردڑے
بھیئی عاشقاں لوکاں نوں

توں جھانجھراں کا ہنوں پائیاں
لنگھنی ایں پیر دَب کے

تیرے لگدے نیں بول کرارے
چوکیدارا لے لے سجناں

تیری سڑ جائے نمبرداری
کڑتی سوا دے ڈھولنا

○

ج

جیہا ویکھیا لہور دا میلہ
جیہی تیری گت ویکھ لئی

جند یار دے منجے تے نکلے
بہشتاں نوں جان ہڈیاں

جدوں توں مکلاوے ٹر گئی
گلیاں دے ککھ رون گے

جیہڑے چلیں گا چلاں گی نال تیرے
ٹکٹاں دو سلے سے

جٹ جٹی نوں لین نہ جاوے
ڈر دا قبیل داریوں

جے میں جاندی تلاں نے ڈھل جانا
سانجھ سانجھ ٹبک بھر دی

جیہڑے لچھی پانی ڈوہل دی
او ہتھے مگدا چنن دا بوٹا

جے میں جاندی جگے نے مرجانا
اک دے میں دو جمدی

○

چ

چندرا گوانڈھ نہ ہووے
لائی لگ نہ ہووے گھر والا

چٹے کپڑے تے بوجھے خالی
اجکل دیاں بابواں دے

چن گوریاں رناں دے پٹ ویکھے
سورج تپ کردا

چھکاں پوُردے اماں دے جائے
تائے چاچے مطلب دے

چن بھانویں روز چڑھدا
تے سانوں سجناں باجھ ہنیرا

○

د

دھاری بنھ سُرما نہ پائیے
دِھیا گھر ماپیاں دے

دوپٹہ رنگ دے دے امبری میرا
سجناں دی پگ درگا

دُوجا موڑ کے بوجھ وچ پالے
اِکو تیرا لکھ درگا

دو دن گھٹ جیونا
جیونا مٹک دے نال

دن چڑھدے دی لالی
رُوپ کواری دا

○

ڈ
د

ڈور وٹ کے گلے وچ پاواں
سجناتوں بُت بن جا

ڈاچی گھوڑا نہ لویری گاں منگدا
مُجھکھ تیرے درشن دی

ڈوے کول کھلوتیا یارا
میتھوں وے توں کیہ منگدا

میتھوں روندی جھلّی نہ جاویں
تیتھوں کیہڑی پنڈ منگدا

○

ر

رن نہا کے چھپڑ دچوں نکلی
سُلفے دی لاٹ ورگی

ربّا لگ نہ کسے نُوں جادے
گڑ نالوں عشق مِٹھا

رنگ لا گئی جھانجھراں والی
لین آئی لسّی دا چھنّا

راتاں ہنیریاں گلّی نوں ڈر آوے
چھٹی لے کے آ جا سجنا

رنڈی ہوئیں مُکلاوے جاندی
مُنڈیاں دی ہا لگ جائی

○

س

ساتھوں ملئے نندیا نہ جائیے
تیرا دے سہیڑ بابلا

ساڈے بن پریم دے دیوے
رتّی آں میرے تیرے نام دی

سُفنے وچ پین چھپیاں
اکھ کھُلّی نوں نظر نہ آیا

سانوں سپنی دے پین جھلکھے
جدوں تیری گُت لمکے

سارے پنڈ وچ چانن تیرا
نی ماں دیے موم بتیے

سُتی پئی نوں پکھی دی جھل ماری
ایڈا میرا کیہڑا دردی

سر گُندے کو پتے نینے
اُتے پا دے ڈاک بنگلہ

ساڈے پنڈ دا بتیں پٹواری
کاغذاں دی پنڈ بنھ کے

سرتے ٹوکرا نارنگیاں دا
کدے لواں گے راج فرنگیاں دا

ع

عملاں دے ہون نبیڑے
ذات کِسے نہیوں پچھنی

○

ک

کِتے بھُل نہ جائیں مناں میریا
موتیاں دے ڈھیر دیکھ کے

کیہ ہو گیا جوانیے تینوں
پکھی وانگوں ڈولدی پھریں

کالے کول سیج نہ ڈاہواں
لِشکے تے پے جاؤ بجلی

کالے ہوندے نصیباں والے
گورے کیہڑی گلوں سڑدے

کاہنوں دینا ایں توں مچھاں نوں سروڑے
کیہڑا تیرا ساگ پُٹیا

کاہنوں مارنا ایں بنیرے پچھوں روڑیاں
چن نوں تے چڑھ لینڈ دے

کاہنوں آیا ایں بسنتی چیرا بنھ کے
ماپیاں نے نہیوں توڑنی

کندھ کڈھنی ایں توہتاں والے یار دی
بکری دا گھیو جوڑ کے

کاہنوں مارنا ایں جٹا للکارے
کیڑے تیرے امب پُٹ لے

کتے باغ نظر نہ آوے
منڈا روے امبیاں نوں

کیڑی ہیر دا کچا دُدھ پیتا
مشری سواد رنگیا

کیڑے یار دا کچا دودھ پیتا
مچھلی نُوں جھگ لگ گئی

کدی ہون گے سبھیں میلے
اسی دونویں وچھڑ چلے

کتھے لکھیا فرنگیا دس وے
رنّاں والے جنگ جت دے

کدی ہُوں کر کے کدی ہاں کر کے
کڑا دے دے مٹیارے ملیں یا نہ کر کے

کاہنوں ڈاہنی ایں گلی دے وچ چرخہ
بوہتیاں دے خون ہون گے

کیہ کہیے تیری یاری
میہنا میہنا ہو کے ٹُٹ گئی

○

گ

گورے رنگ نوں کیہے نہیوں پُچھنا
عقلاں دے مُل پین گے

گورا رنگ نہ کیہے نوں رب دیوے
سارا پنڈ وَیہ پے گیا

گورا رنگ تے سدا نہیوں رہنا
بھر بھر ونڈ مٹھیاں

گورا رنگ ڈبیاں وچ آیا
کالیاں نوں خبر کرو

گھُنڈ کڈھنا مٹک نال ٹُرنا
ایہہ پنڈ سوہریاں دا

گاہلاں کڈھیاں گلی دے وچ کھڑکے
مانْ بھراواں دا

گودی چُک لے ملاحظے دارا
بھکھڑے نے پیر کھالئے

گنے چوپ لے جٹاں دے کوُلے
لڈو کھالے باٹیے دے

○

ل

لڈو ٹھک گئے یارانے ٹٹ گئے
کچی یاری لڈوواں دی

لڈو لیاویں تے بھور کے کھاواں
مصری کڑک بولدی

لڈو لگ کے بنیرے ٹٹیا
سُتیے توں جاگ الہڑے

لڈو ونڈدی تحصیلوں آواں
پہلی پیشی یار چھٹیا

لیڑے دھون دے بہانے جانا
سجناں دا کھوہ وگدا

لے جا چھلیاں بُھنا لئیں دانے
سجنا دور دیا

لت ماراں گی پازیباں والی
سِدھا ہو جا چھٹّو وٹّیا

○

م

مینوں یاد گڈی وچ آئیاں
لگیاں ترنجن دیاں

میری لگدی کسے نہ ویکھی
ٹٹدی نوں جگ جاندا

میری بُھکھ نہ کلیجیوں جاوے
سجناں دے ملنے دی

مُنڈا رو پیا ڈولے دی باہی پھڑکے
ہُن کدوں آویں گی ؟

مینوں کلّی نُوں چبارا پا دے
رد ہی والا جنڈ وڈھ کے

منڈا رد ہی دے رکھ توں کالا
ویاہ لئی پھُل ورگی

میری ماں پئی ماردی ہاکاں
بانہہ میری چھڈ سجنا

میری چندری دی جات ترکھانی
چُوڑا پا کے تک ہو نچھدی

میری رکھ لئی جھگے وِچوں ٹاکی
کُٹ پئے درزی نے

میری جھولی وچوں ساگ کُٹایا
کُٹ پئے راکھے نے

میرا یار مکئی دا راکھا
ڈب پلے لیایا چھلیاں

میری سس نے مُکانی جانا
تڑکے توں آویں رانجھنا

نابھے دیے بند بوتلے
تینوں پین گے نصیباں والے

میری رن چنبے دی ڈالی
دل وچ رہوے مہکدی

مُونہوں مٹھیے دِلاں دیے کھوٹیے
اِک واری ہس کے وِکھا

○

ن

نکّا گھڑا چُک لچھیے
تیرے لک نوں جرب[1] نہ آوے

نابھے دیے بند بوتلے
تینوں ویکھ کے نشہ چڑھ جائے

نُونہاں گوریاں پُتاں دے رنگ کالے
سوہریا بادام رنگیا

○

---

۱ - ضرب

ہ

ہولی ہولی پنچ لچھیے
تیرے لک نوں جرب نہ آوے

ہنجو یار دیاں اکھیاں وچ ویکھے
دل نوں ڈھا لگ گئی

و

وڈے صاحب دے برابر کرسی
اج میرے ویرے دی

ی

یاری والی توں کتیا نہ جاوے
ونڈ دیو چھوپ کڑیو

یاری توڑ کے کندھاں اتے بہہ گیا ایں
ہُن کیہڑا رب ہو گیا ایں

چھڑیاں بارے بولیاں

جتھے لون گھوٹنا کھڑکے
اوہ گھر چھڑیاں دا

جتھے لگن تیل دے تڑکے
اوہ گھر چھڑیاں دا

جتھے شیشہ موچنا کھڑکے
اوہ گھر چھڑیاں دا

رناں والیاں دے پکن پروٹھے
چھڑیاں دی اگ نہ بلے

چلہے اگ نہ گھڑے وچ پانی
چھڑیاں نوں دکھت پیا

چھٹا دے گئی جھانجھراں والی
چھڑیاں دا دودھ ابلے

گھنڈ کڈھنا کلپ ننگا رکھنا
چھڑیاں دی اک لوہن نوں

پانی بھر دی تے پٹ ننگا رکھدی
چھڑیاں دی ہک لوہن نوں

چھڑیاں دی ماں مر گئی
کوئی ڈردی پٹن نہ آئی

کوئی ڈردی پہین نہ جاندی
چھڑیاں دے دو چکیاں

چھڑے جتیاں کھان دے مارے
لنگھدے کھنگھورا مار کے

جت ہو جاؤ انگریزا تیری
چھڑیاں نوں لے جا لام تے

اٹھویں جائیں گا جہانوں خالی
دے چھڑیا دوزخیا

کاہنوں دینی ایں کتیے گالاں
چھڑے دا کیہڑا پت مرجاؤ

کوڑی نم نوں پتاسے لگدے
ویہڑے چھڑیاں دے

اسیں رَبّ دے پروہنے آئے
لوک سانوں چھڑے آکھدے

اینویں بھرم رناں نوں مارے
ہتھ کے نہ چھڑے پھر دے

چھڑے مر گئے کمایاں کر دے
نی لچھی تیرے بند نہ بنے

○

ء منڈے مر گئے کمائیاں کر دے
نی لچھی تیرے بند نہ بنے

بجھارتاں
تے
کہہ مکرنیاں

آر ٹانگاں پار ٹانگاں وِچ ٹکّم ٹکّیاں ،
آون کُنجاں دین بچّے ندی نہاون چلیاں

بجھارتاں تے کہہ مکرنیاں

دنیا وچ کوئی زبان ایجہی نہیں تے نہ ای کوئی ایجہی قوم اے جیہدے اندر بجھارتاں تے کہہ مکرنیاں دا خزانہ نہ ہووے۔ ایہہ بجھارتاں اِک قوم نوں دوجی قوم توں ، اِک قبیلے نوں دوجے قبیلے توں تے اِک زبان نوں دوجیاں زباناں توں وکھرا کر دیاں نیں۔ ہر علاقے تے ہر زبان دیاں علیحدہ بجھارتاں ہوندیاں نیں، جیہڑیاں اوس علاقے زبان تے لوکاں دے مزاج تے اوہناں دے رہن سہن ، اوہناں دے ورتاوے تے اپنے آلے دوالے تے اوہناں دی نظر دا پتہ دیندیاں نیں۔ اپنیاں بجھارتاں وچ اوس علاقے دے قدرتی نظاریاں ، فصلاں ، درختاں تے جانوراں تے ہور کئی ایجہیاں گلاں دا ذکر بار بار ملدا اے جیہڑیاں صرف اوس خاص علاقے ، خاص لوکاں یا اوس خاص زبان نال متعلق ہوندیاں نیں۔ دراصل اپنیاں بجھارتاں تے کہہ مکرنیاں دا مقصد دی ایہو ہوندا اے کہ بچیاں نوں اپنے آلے دوالے دی دنیا دے نال اِک مِک ہو کے رہن دی تربیت دِتی جاندی اے۔ تے اوہناں دی حاضر دماغی تے حاضر جوابی دے ذریعے ایہہ پتہ چلایا جا سکدا اے کہ اوہناں دے مشاہدے یا دیکھن دی قوت کینّی کو اے تے فیر ایہو ای نہیں جد اسیں وکھو وکھرے بچیاں کولوں اِکو بجھارت دا وکھو وکھرا جواب سنئے آں تے ایہہ شے کِسے بچے دی ذہانت تے کِسے دوجے دی نالائقی دا ثبوت نہیں ہوندا۔ بچہ محض اٹکل پچو نال ای جواب نہیں دیندا بلکہ ہر بچہ اپنے ذہن تے ذوق دے مطابق بہترین جواب دیندا تے ہر جواب وِچ اوس جواب دین

والے بچے دا اپنا ذوق چھپیا ہوندا اے تے ہر سوال تے ہر بجھارت دا جواب اوہ اپنی پسند تے اپنی مخصوص طبیعت دے پیش نظر دیندا اے۔ ایس واسطے ذرا اگر دھیان کولوں کم لیا جاوے تے ہاسے ہاسے تے تفریح دے اینہاں لمحیاں وچ اسیں کسے بچے دے فطری ذوق دا پتہ لگا سکنے آں تے ایسے طرح سانوں اوہناں دی زندگی دا اک رستہ تے اک لائن مقرر کرن وچ کوئی مشکل پیش نہیں آوندی۔

ہوراں زباناں دی طرح پنجابی وچ وی بے شمار بجھارتاں نیں۔ بچپن توں اسیں ایہہ بجھارتاں سندے آئے آں تے ایہو بجھارتاں ہُن ساڈا اک انمول ادبی خزانہ بن گئیاں نیں۔ اینہاں بجھارتاں نوں اسیں اپنی زبان دی شاعری تے خصوصاً لوک شاعری توں الگ نہیں کر سکدے۔ کیہ اسیں امیر خسرو دیاں کہہ مکرنیاں نوں اوہناں دی باقی دی شاعری توں وکھ کر سکنے ہاں؟ بلکہ ویکھیا جاوے تے بجھارتاں زندگی دے زیادہ نیڑے ہوندیاں نیں کیونکہ اینہاں دا موضوع ہوندا ای زندگی تے اوہدا ٹھوس آلا دوالا اے تے فیر شاعری اوہدا لازمی جزو، ردیف تے قافیہ بھاویں کسے ویلے نہ وی ہووے پر اینہاں اندر شعریت تے اک بہاؤ ضرور ہوندا اے۔

سردیاں دیاں راتاں نوں کھان پین توں وہلیاں ہو کے گلی محلے دے بال کسے وڈیری عمر دی زنانی دے آلے دوالے اگ سیکن دے بہانے آ بہندے نیں تے ہولی ہولی بجھارتاں پاون دیاں فرمائشاں ہون لگ پیندیاں نیں۔ یا فیر رات پیندیاں ای بچے کسے وڈی بھین یا بھرا دے بستر وچ جا وڑدے نیں تے جپھے مار مار کے تے منہ چم چم کے بجھارتاں پاون دا مطالبہ کر دے نیں تے آخر کار بھین یا بھرا نوں مجبور کر کے اٹھا بٹھاندے نیں تے اوہ وی آکھدی اے اچھا دائی بجھو فیر۔

"آئی سی پر ڈِٹھی نہیں"

تے بچے یکدم تیار ہو کے مہہ جاندے نیں۔ اوہناں دیاں اکھاں کھل جاندیاں تے نیندر کوہ کوہ دور نٹھ جاندی اے۔ کوئی سر کھرکدا اے، کوئی بغلاں وچ ہتھ ماردا اے تے کوئی دو جیاں دے منہ ول ویکھ کے اوہناں دے جواب پڑھن دی کوشش کر دا اے۔ فیر بچے جواب دینا شروع کر دے نیں وکھو وکھرے ذہن تے اوہناں دے وکھو وکھرے رُجحان، تے وکھو وکھرے جواب ملدے نیں۔ کوئی آکھدا اے 'رات' تے بھین سر ہلا دیندی اے کوئی دوسرا جواب دیندا اے 'ہوا' تے بھین فیر وی اِک لمی 'ہوں' کر کے سر ہلا دیندی اے۔ کوئی دور دی کوڈی لیا وندا اے 'سڑک' تے بھین اوہ وی غلط کر دیندی اے۔ ایس واسطے کہ خود بھین نوں صرف اِک جواب دا پتہ اے اوہ آکھدی اے 'آکھو سر چڑھی' ہر بچہ اِک اِک واری فیر کوشش کر دا اے پر کوئی صحیح جواب نہیں دے سکدا تے فیر اوہ سر چڑھی من لیندے نیں تے بھین اوہناں نوں دسدی اے' ایہدا مطلب اے 'نیندر'

فیر اوہ دوجی بھارت پاندی اے

دو آر دیاں دو پار دیاں
راہ وچ کشیدہ کڈھن
دھیاں شاہو کار دیاں

ایدوں بعد تیجی فیر چوتھی تے ایسے طرح ادھی ادھی رات لنگھ جاندی اے۔ ادھے بال اوتھے ای منجی تے سول جاندے نیں۔ کجھ جاگدے رہندے نیں اوہناں دیاں اکھاں دی طرح اوہناں دا ذہن وی جاگدا ہوندا اے۔

اکثر بھارتاں دا پہلا حصّہ یا مصرع یا پہلے دو مصرعے محض تُک ہوندے نیں جیہناں دا مقصد محض بھارت وچ اِک شعری رچاؤ پیدا کرنا ہوندا اے جیہڑا بچیاں دے کناں نوں بھلا لگدا

لے تے اوہ اوہنوں آسانی نال یاد رکھ سکدے نیں جس طرح
آر ٹانگاں پار ٹانگاں وچ ٹلم ٹلیاں ....

یا

اِک نار کر تاروں پایئے .....

یا

آئی گلابو گئی گلابو .....

یا فیر

اِک جناور ایسا' قسم دیاں بجھارتاں وچ پہلا مصرع یا مصرعے دی تھاں آخری اِک مصرعہ یا دو مصرعے تک دا کم دیندے نیں مثلاً

اک پیالہ چینی دا۔ اوس وچ دو رنگا پانی
جو کوئی اینہہ کہانی بجھے سو بڑا گیانی

یا

اِک شے نوں نو سو ۹۰۰ باری
ویکھو کم کر ہندی ماری

یا

اِک بھارت پاواں
سر مُن کے تُوڑ لاواں
جے کھاواں تاں پچھتاواں
نہ کھاواں تاں پچھتاواں

یا

اِک صندوقڑی باراں خانے
ہر خانے وچ تیہہ ۳۰ تیہہ ۳۰ دانے
بجھن والے بڑے سیانے

یا فیر

اُٹھ ہڈ تے تھبا آندراں دا
جے ایہہ بات نہ بجھیں مونہہ تیرا باندراں دا

وغیرہ وغیرہ

بعض بجھارتاں یا باتاں ایجیہاں ہوندیاں نیں جنہاں وچ ایہہ وی اشارہ کر دِتا جاندا اے کہ اصل جواب کیہ اے مثلاً

بُڈھا ایانا جو کوئی آئے
اوہدے اگے سیس نوائے (نائی)

باہر ہڈیاں اندر چسم (کچھوا)

تھال بھریا پتاسیاں دا
کوئی گِن نہ سکے (زنارے)

چُونے پگ کوہڑی
دروازہ ہے نہیں (انڈہ)

دو کن ہلدے جان
دو پکھے جھلدے جان
چار کھمبے ٹردے جان
اگے سنپ لبٹ دا جائے (ہاتھی)

لم سلّما ماہنوں
اوہدی گِٹے اُتے داڑھی (دگنا)

وغیرہ وغیرہ

بعض ویلے لفظاں دے ہیر پھیر نال تے الٹ پلٹ نال عجب سماں بنھ دِتا جاندا اے۔

جے چلیاں ایں شکار تے لیا ویں سوچ وچار
چُنج بِن ، دُم بِن ، نہ جیوندا نہ مویا (انڈہ)

اِک نام کی دو کہلائیں
ایک کو چھوڑیں ایک کو کھائیں (چُھٹ)

آئی ساں میں لین جنہوں (پانی)
سوئی مینوں اگوں پیا (مینہہ)
پیا تے میں مُک گئی (بارش)
گیا تے میں لیا (پانی)
گھر آئی تے اگوں مینوں
ڈنڈا لے کے پیا (خاوند)

آون تے ڈاہڈا دکھ دین
جان تے بہت ستان
رب کرے نیکی ،
ایہہ آن تے نہ جان (اکھاں)

ہلنا تے ہلا دِنا ہل ٹھنڈ پا دِنا
جا آکھیں میرے لال نوں
اِک ہلنا لیا دِنا (پکھا)

لونگ تے لاچی نہاون چلے
لاچی ماری ڈبھی
لونگ کھلو کے پٹن لگا
ہائے لاچی ڈبی
(مدہانی تے اوہدا پھل)

وغیرہ وغیرہ

اہناں بجھارتاں وچ عموماً اوہو گلاں بجھیاں کولوں پچھیاں جاندیاں نیں جنہاں دے بچے عادی ہون تے ہر روز اوہناں دا مشاہدہ کر دے ہون۔ اپنے آلے دوالے دیاں مختلف شیئیاں تے روزمرہ دے استعمال دیاں مختلف چیزاں، رُت چکر دا ذکر کیڑے مکوڑے تے چرند پرند، اوہناں دے ناں، عادتاں تے اوہناں دیاں صفتاں، فصلاں، سبزیاں پھل تے رُکھ، ہتھیار، اوزار بھانڈا ٹنڈر تے گھر دیاں ہور شئیاں، جسم دے مختلف حصے کپڑے لتے تے قدرتی مناظر تے ہر اوس چیز نوں جیڑی کہ مشاہدے تے نظر وچ لیائی جا سکدی اے یا جیہنوں تک ذہن تے سوچ وچار دی رسائی ہو سکدی اے۔ اجیہے طریقے نال تے لفظاں دے ہیر پھیر نال پیش کیتی جاندی اے کہ بچے اپنی مشاہدے دی قوت تے پرکھ دیاں ذہنی حداں نوں پوری طرح اگھیڑن وچ مدد دیندے نیں تے نالے نال بچے دی دلچسپی وی برقرار رہندی اے تے اوہدی تفریح دا سامان وی ملدا رہندا اے۔

چنانچہ اگر جسم دے مختلف حصیاں دا ذکر آوندا اے تے دنداں نوں، ڈبی وچ دانے، یا آلے وچ کوڈیاں، دے ناں نال سدیا جاندا اے۔ اکھاں نوں دو اجیہے کبوتر کہیا جاندا اے جنہاں دے کھمب کالے تے چال مٹک مٹک اے۔ نک دیاں دو واں ناساں نوں دو گلیاں آکھیا جاندا اے۔

کیڑیاں مکوڑیاں یا پرندیاں تے جانوراں دا ذکر آوندا اے تے کیڑی نوں اک اجہیی عورت نال تشبیہ دتی جاندی اے جیہڑی اپنے نالوں دُونا بھار چکدی اے۔ ہلکا کتا اِک مرد اے جیہڑا سجھناں نال کلم کلا لڑدا اے۔ جوک اک جانور اے جیہدی نہ کوئی ہڈی اے تے نہ کوئی پسلی ۔ ڈڈو اِک اجہیا جانور اے جیہدی اونٹ دی بہشی اے تے ہرن دی چال اے۔ کچھوکُماں امہو جہیا جانور اے جیہدیاں ہڈیاں باہر تے چم اندر ہوندا اے تے جوں اِک اجہیی کڑی اے جیہڑی راجے دی پگ لہا کے رکھ دیندی اے ۔ ہاتھی دو دِلویاں ، دو پکھیاں ، چار تھماں تے اِک سپ دا مجموعہ اے ۔ اگر سبزیاں، پھلاں تے فصلاں دی گل چھڑے تے سونف ہری ڈنڈی تے سبز دانہ اے، پھلی اک موتیاں جڑی کڑی اے۔ لال مرچ نکی جہیی کڑی اے جیہدے ڈڈھ وچ ذنبیس ، مولی بگی کگڑی تے ساوا بُونڈا ۔ تباڈوں (بینگن) خود کالا تے کالے پیو دا پُتر ، خربوزہ سبز کٹوی تے مٹھا بھت اے ۔ گنڈھا (پیاز) اِک اجہیا مُنڈا اے جدا سر ہیٹھاں تے لتاں اتانہہ نیں۔ وغیرہ

ایسے طرح قدرتی منظراں وچ چن، تارے، ترپل ، نیندر، رات ، سورج تے دوجیاں غیر محسوس گلاں نوں بڑے دلچسپ انداز وچ پیش کیتا جاندا اے

غرض پنجابی بجھارتاں تے باتاں اپنے شعری سرمائے تے شعریت دی چاشنی پیش کرن دے انوکھے تے دلچسپ انداز تے زندگی دے سارے مضمون نوں اپنے اندر سمیٹ لین تے بجھیاں اندر مشاہدے تے تجزیہ دی قوت نوں پروان چڑھان دیاں عام صفتاں رکھن وچ دنیا دی کسے ہور زبان دیاں بجھارتاں تے باتاں نالوں گھٹ نہیں۔

بعض اوقات اردو تے پنجابی دے لفظ مل جل کے اِک گنگا جمنی کیفیت پیدا کر دیندے نیں ۔ مثلاً

میں بھیڑی دسے دس کیا
نو من آٹا بچ رہیا

یا

نہ ودھی تے نہ پھلی
چوبھتی بکری کہاں سے رلی

یا پھر

اک کہانی رام کی
سر اتیھے ٹنگاں جا مکی

تے

اک نام کی دو کہلان
اک نوں چھڈن۔ اک نوں کھان

یا

کہہ دیا میں اس دا ناؤں
بجھو نہیں تاں چھڈ دا ڈں

حالات بدلن نال بہت ساریاں بجھارتاں وی ہن متروک ہو گئیاں نیں مثلاً نویں سکے آون نال اوہ ساریاں بجھارتاں متروک ہو گئیاں نیں جنہاں وچ آنیاں، دوانیاں، چوانیاں تے اٹھنیاں دا ذکر ہوندا سی۔

ذرا تھلے دتیاں ہوئیاں بجھارتاں تے غور کرو۔ انہاں مختوڑیاں جہیاں لفظاں وچ کسے شے دی اپنی سوہنی تعریف، تے اپنے وکھے مضمون دی ادائیگی یا منظر کشی ایدوں اچھی ہور کیہ ہو سکدی اے۔

پانی وانگوں پتلی
پتاسے وانگوں مٹھی (نیندر)

پُنجن تاں اوہدی سونے ورگی
پُوشل پانی پیتا (دیوا)

ہاتھی اوہدے پیٹ سماوے
اوہ ہاتھی دے گلے (آئینہ)

تھال بھریا پتاسیاں دا (تارے)

شطرنج دی ایدوں اچھی ہور کیہ تعریف ہوسکدی اے

اِک نگری دی عجب بہار
کدی آبادی کدی اجاڑ
جاں وسن تے جنگ مچان
جد اُجڑن تے رَل مِل جان

یا فیر حُقے دی تعریف اینہاں لفظاں وچ

اگن کوٹ وچ گھر لیا
جل وچ لیا نواس
پر دے پر دے آدمی
اپنے پیارے پاس

یا فیر تیل دی تعریف سنو

حال پانی دا ویکھ کے بہت تعجب آ
رُکھ ڈُبا سن ڈالیاں، چڑی پیاسی جا

بجھارتاں نوں بجھارتاں بنان واسطے ضروری سی کہ بے جان چیزاں نوں جاندار تے جاندار نوں بے جان یا فیر کسے ہور رنگ وچ پیش کیتا جائے تاکہ بات نوں سمجھن لگیاں کجھ دقت پیش آئے۔ چنانچہ اکھاں نوں کبوتراں دی جوڑی ، شمعدان نوں رانی نال مخاطب کرنا، ریل دے ڈبیاں نوں پنجرے تے ٹپارے ، روپیہ نوں چیٹی بکری ، انڈے نوں چونے گچ دی کوٹھڑی ، چرخے نوں انڈے دین والے ڈھینگر یا جوں تے نکھی نوں کڑی بنانا۔

○

آ

آبی بوجھن پھلاں بھریا
رِنا ورتیاں انیویں دھریا

(اسمان تے تارے)

آپ ہلّے نہ مینوں ہلاوے
اوسدا ہلیا مینوں بھاوے

(پکھا)

آپ کالی تے پُتّر بگّے
پیو دیاں آوندیاں ای ہک نال لگّے

(رات تے چن تارے)

آٹھ کاٹھ دی لکڑی پٹ پٹ انڈے دے
دانہ کھائے نہ پانی پیوے انڈے دیوے چھے

(چرخہ)

آٹھ کاٹھ دا پنجرا نواں ٹنڈاں دی ڈور
بی بی چل سوہرے کون کھڈاسی مور

(چرخہ)

آر ڈانگاں پار ڈانگاں وچ ٹلم ٹلیاں،
آون کونجاں دین بچے ندی نہاون چلیاں

(کھوہ دیاں ٹنڈاں)

آر ٹانگاں پار ٹانگاں وچ بگلا نہاوندا
اُٹھ نی ملوکے زادی نواں حاکم آوندا

(مکھن)

آر ڈانگاں پار ڈانگاں وچ بھیڈ کھلی
سو لیلا ٹپگھ گیا اجے دی اوہ کھلی

(حقہ)

آر ڈانگاں پار ڈانگاں وچ بگلا نہاوندا
بگلے نوں میں ڈانگ ماری پُٹھا ہو کے گاوندا

(چھناں)

آر دیاں پار دیاں[1]
دھیاں شاہوکار دیاں
راہ وچ کسیدہ کڈھن
راہ جاندے نوں مار دیاں

(بھونڈاں دی کھکھر)

آسی پاسی بنگلے وچ پکے دھاگے
رب دے سینہے آئے سُتے پئے جاگے

(منہیہ)

آس کنکر پاس کنکر تے وچکار کھجور
تسیں پنجے ہُن مڑ جاؤ اسی چلے ہاں دور

(دند، جیجھ)

ہتھ دیاں پنج اُنگلاں تے ٹکر دی گواہیں)

آلا بھریا کوڈیاں دا
وچ طوطک[2] پنجے

(دند تے جیجھ)

---

[1] دو آر دیاں دو پار دیاں - دھیاں شاہوکا۔ دیاں وغیرہ
[2] ترجمہ، طوطا، توتا

آون تے ڈاہڈا دُکھ دین جان تے بہت سان
رب کرے نیکی ایہہ آون تے نہ جان

(اکھاں)

آئی ساں میں لین جیہوں
سوئی مینوں اگوں پیا
پیا تے میں لُک گئی
گیا تے میں لیا
گھر آئی تے اگوں مینوں
ڈنڈا لے کے پیا[1]

آئی گلابو گئی گلابو
جاندی کسے نہ ڈِٹھی
پانی دانگوں پتلی سی
پتاسے دانگوں مٹھی

(نیندر)

آئی سی پر ڈِٹھی نہیں

(نیندر)

آیا دوروں بابا دھناں[2]
سر منا کے پشاں بھناں (وڑیواں)

---

[1] زنانی کھوہ تے پانی لین گئی تے منہیہ پینا شروع ہوگیا اوہ چھپ گئی جدوں منہیہ رُک گیا تے اوہنے پانی بھر لیا گھر آئی تے دیر ہون دی وجہ توں گھر والا اوہنوں مارن لوں پیا۔

[2] پاروں آیا بابا دھناں
سر منا کے پشاں بھناں

ا

اتلی پتلی نین شاہ گوری
کاٹھ دی گھگھری چم دی چولی
(تلوار)

اِک ایسی کچلی کڑی بلاؤ اسنوں اِک وار
تاں بولے گی اوہ گھڑی گھڑی
سارا پتہ بتاواں نہ سمجھے تاں کیہ سمجھاواں
(گھڑی)

اَٹھ ہڈ تے تھبّہ آندراں دا
جے ایہہ بات نہ بجھیں مونہہ تیرا باندراں دا
(منجی)

اَٹھ اٹھینگن
باراں بینگن
چار چک
دو توریاں
(تھن[1])

اُچے ٹبے ماماں دے
میں جاواں تلواراں کسّے
(ڈیموں۔ بھونڈ)

اُچے ٹبے ماسی دے
میں جاواں کھڑ کھڑ ہسے
(کپاہ)

---

[1] تھن۔ کُتی دے اَٹھ، سُورنی دے باراں، گاں دے چار تے بکری دے دو ہوندے نیں

اُچّے ٹبّے مجھ اَڑا وے
اوہدا ہگیا سبھ کوئی کھا وے

(چکّی۔ بدل نے گڑے)

ایدھر کاٹھ اودھر کاٹھ
وچ بیٹھا جگن ناتھ

(بادام)

اَدھا کھوہ پانی دا بھریا
لالہ جی دے اگے دھریا

(حُقّہ)

اِک اتھا میاں موہیٰ اک اَتھی اوہدی پُوچھ
جبھے میاں چھوہ گیا اوتھے ڈیرہ کوچ

(اُسترا)

اِک اَجڑی جنگل وچ وہایا
تِن لے گیا چار لے آیا
نہ ودھی تے نہ پھلی
چوتھی بکری کہاں سے رَلی

(چار لیا یا یعنی چگا لیا یا)

اِک پیالہ چینی دا اوس وچ دو رنگا پانی
جو کوئی اہیہ بجھارت بجھے سو بڑا گیانی

(انڈہ)

اِک اچنبا کھڑیا عجب عجائب رنگ
سر پگاں مونہہ داڑھی کھوہ لیا تے رن

(جنج)

اِک بجھارت پاواں سر مُن کے لُون لاواں
جے کھاواں تے پچھتاواں نہ کھاواں تے پچھتاواں

(کھیرا)

اِک پڑوپی چنیاں دی
روٹی سٹھاں جنیاں دی
میں پکائی سنوار سنوار
کھان والے لکھ ہزار
میں بھیڑی دے وس کیا
نو من آٹا بچ رہیا

(سُرمہ)

اِک بروٹی بُھمر جھوٹی میوہ وِن سونّاں دا
جان بروٹی پکن لگی جھرمٹ پے گیا ناں دا

(تندور)

اِک تماشہ ویکھو چل
سُکی لکڑی لگے پھل
جو کوئی اوہنوں کھاوے
کھیت چھوڑ باہر نہ جاوے

(نیزا، برچھی)

اِک جناور ایسا
اوہدی چنج تے پیسہ
اوہدیاں ہڈیاں حرام
اوہدا شور رہے حلال

(پوست)

اِک جنا در اصلی
نہ ادہدی ہڈی نہ کوئی پسلی

(جوک)

اِک جان ڈِٹھی پر بے جان
بولے ہے پر نہیں زبان
وچ بازار کرے وپار
سچ جھوٹ اوہ دے نتار
نہ رات دنیں اوہ ڈردی
سچی بات ہمیشہ کردی

(ترکڑی)

اِک دو مونہی کالا رنگ
گھوڑے تے چڑھ پھرے نشنگ
جس راہ لے اوسے راہ کڈھے
اس دا دِتّا ورتے جگ
چھٹے، پیسے نہ کمائے
نام اوس دا وچے آئے

(چھٹ)

اِک ڈبی وچ بتیہ دانے
بُجھن والے بڑے سیانے

(دند)

اِک روٹی
سُبک ڈیلیا ندا

(چن تارے)

اِک رن چار کن
رنج پائے گھگھری
ڈرمو ای ڈرم

(مدھانی)

اک رُکھ تے باراں ڈال
ترنجن ترنجن پتے ٹاہنی نال

(سال مہینے، دن)

اِک صندوقڑی باراں خانے
ہر خانے وِچ ترنجن ترنجن دانے

(سال، مہینے، دن)

اِک شے نوں سو باری
ویکھو کم کر بندی ماری

(چھاننی)

اِک قلعہ تے بُرج ہزار
بُرج بُرج وِچ تھانیدار
ویکھو صاحب نے قلعہ بنایا
نہ اِٹاں نہ گارا لایا

(بھونڈاں دی کھکھ)

اک ککڑی دے بھنے آنڈے
کھٹے سادے رنگ اوہناندے
وِچ بازاراں پے وکاندے
بڑے سوادی ہر کوئی کھاندے

(بیر)

اک کھُڈ وچ سُتا سَپ
دو ہتھاں نال لِتا نپ

(نالا)

اِک کھیتی دا اہو حال
نہ کوئی پتّہ نہ کوئی ڈال
نہ بی پایا نہ واہیا ہل
نہ کوئی لگے ایس نُوں پھل
جے چاہیں نُوں وڈھیئے بھائی
تاں تے ہووے دُون سوائی

(دال)

اک لک بدھا سپاہی
دیہڑے وِچ پھر گیا

(جھاڑو، بوکر)

اِک مرد دِٹھا اے بلا
سبھناں نال لڑائی کردا
اوہ جوان اِکلاّ

(ہلکا کتا)

اِک مرد میں ڈِٹھا جاندا
سو مٹاں اوہ پتھر کھاندا
مونہوں کڈھے اگ دا لانبا
کٹی سو من اوہ بھار دی چاندا
گھنٹے وچ پشور پچاندا

(گڈی دا انجن)

اک مرد دا کالا رنگ
گول سر تے لمی ٹنگ
نار اپنی پکڑ کھلوتا
پیار جے کر ہیے چمڑے بوہتا

(چمٹا)

اک میں ڈٹھا ایسا جٹ
بتی دھیاں پتر اٹھ

(پرانے سکیاں دے
مطابق روپے دے ٹکے تے دوانیاں)

اک نار کرتاروں پائیے سن وے بھائی مٹھا
کلنک گاہ لئی، بھوہ اڈ گیا، عجب تماشہ ڈٹھا

(شہد دا چھتہ)

اک نار کرتاروں پائیے شوہ ندی دے مٹھ
اک جو منڈا پیدا ہویا دو ماواں دے پیٹ

(سپی وچ بند موتی)

اک نار کرتاروں پائیے سن وے بھائی حکیماں
لکڑیاں وچوں پانی نکلیا پانی وچوں ڈھیماں

(گنا، روئے گڑ)

اک نار کرتاروں پائیے سن وے بھائی جٹا
اہیہ کدے نہ سنیا ڈٹھا تند وے چایا وٹا

(ہندوانہ-خربوزہ)

اک نار کرتاروں پائیے سن وے میر یاویرا
اک ہتھی نوں تر سے پھل لگدے ہنگ جوین زیرہ

(کھجی دا درخت)

اِک نار کرتاروں پایئے بھاگو والے بنّے
گوڈے گوڈے کھُب گیا اتوں ہلایا اہنے

(کلّہ)

اِک نار کرتاروں پایئے سُن وے بھائی متا
پُنج تاں اوہدی سونے درگی پوشل پاندی پیا

(دیوا)

اک نار کرتاروں پایئے سُن وے بھائی بھلے
ہاتھی اوہدے پیٹ سماوے اوہ ہاتھی دے گلے

(شیشہ)

اِک نار کرتاروں پایئے نال رسیاندے ٹنگی
سو گزاں دا کھیس پایا اجے وی رہندی ننگی

(جلاہے دا تار)

اِک نار کرتاروں پایئے کاہلی کاہلی چلے
ڈڈھ جواد ہدا پاٹا ہویا اندر پئی ہلے

(جلاہے دی نال)

اِک نار کرتاروں پایئے دینڈی آوے گھیاں
میں جواد ہدیاں ٹنگاں گنیاں ہوئیاں نوسو ویاں

(جلاہے دی کُچ)

اِک نار کرتاروں پایئے وکھی لتے اَکھ
سارا دن کم کر ینڈی مول نہ جاتے تھک

(جلاہے دی نال)

اِک نار کرتاروں پایئے اوتریاں دی گھوڑی
اِک چڑھے تے دوڑے ناہیں دو چڑھے تے دوڑی

(میلے دا پنگھوڑا)

اک نار کرتاروں پایئے سُن وے بھائی مٹھا
جیونڈی نوں موئی لے چلی عجب تماشہ ڈِٹھا

(سرنائی جیہدے اُتے بندے ترد ے نیں)

اک نار کرتاروں پایئے پیٹوں آندراں وکھریاں
کن مروڑیاں راس ہو جاوے گلاں کرے سکھیاں

(سارنگی)

اک نار کرتاروں پایئے جل وچ بیٹھی نہاوے
ہڈیاں چُن چُن ڈھیریاں کیتیاں چمڑا شہر وکاوے

(سَن)

اک نار کرتاروں پایئے آساں دے وچ بوڑے
سارا دودھ وچھیرے پیتا مار پئی سر گھوڑے

(گھڑیال)

اک نار کرتاروں پایئے بیٹھی سیج کھلار
آیا اوس دا گھر والا گئی اڈاری مار

(رات تے سورج)

اک نار کرتاروں پایئے نار نوں لگے کُنڈے
اک کُڑی ویاہن چلے سارے پنڈ دے منڈے

(باندری دا تماشا)

اک نار ڈِٹھی ملوک
دو جیاں نال کردی سلوک
آپوں دُونا بھار چکیندی
یار پیارے کریں قیاس
پیاری لگس بوہت مٹھاس

(ریکٹری)

اک نار دی چال اے پٹھی
وڈیاں بنان رہندی روٹھی
مونہہ اوہدا جاں کریے کالا
تاں اوہ کردی کم سوکھالا

(قلم)

اک نار
اوہدے دو ڈڈھ

(کنک)

اک نار پٹی لے راہیں
سو ہریوں ٹر کے پیکے آئی
کھوج کھرا کدھرے نا ہیں

(بیڑی)

اک نار پھرے چو دھار چا رنگ اس ناری دا
پیلی بڑاگی، پاٹا پیٹ، کجھ نہ عذر دچاری دا

(کوڈی)

اک نام کی دو کہلان
اک نوں چھڈن اک نوں کھان

(پھٹ)

اک نام اوہ ربوں پائیے پنچاں دے گھر اوہ جمی
جدوں جمی تاں گنڈاں پیٹیاں ودھ ودھ ہوئی ملی
شوہ دریا وچ کم کر نیدی گھر اتے نکمی

(مچھلیاں پھڑن والا جال)

اک نر دا کیہ نام کہاں۔ اوہدے اتے دال
والاں اتے چم۔ اے پر عاقل کرن خیال

(انب)

اِک نکّی جیہی کُڑی
اودہے سر سواہ دی ٹوکری

(حقے دی چلم)

اِک نگری دے چار بزار
سولاں گھوڑے ترے اسوار

(شطرنج)

اِک نگری دی عجب بہار
کدی آبادی کدی اُجاڑ
جاں دن تے جنگ مچان
جد اُجڑن تے رَل مِل جان

(شطرنج)

اگ لگے تاں جل وچ رہیے
آدر بھا سجناں دا کریے

(حُقّہ)

اگن کوٹ وچ گھر لیا
جل وچ لیا نواس
پردے پردے آ وسی
اپنے پیارے پاس

(حُقّہ)

اگوں نیویں پچھوں اُچّی
وچوں ڈھوڈ منوڑی
ایہہ بات نہ بجھیں میری
تاں توں وڈی کتوڑی

(گھمیار دا آوا)

اگ لگی جگر اویں
دھواں نکلیا گوپی رادیں

(حقہ)

اینی کو دریائی
سارے شہر وچھائی

(پھن دی چانٹی)

اندر وال تے اُتے چام
وچ بازاراں وِکے عام
کھاندے ایس نوں خاص تے عام
ایس جناور دا کیہ نام

(امب)

بڑی اوہدی عزت
اوہ پیر دی نہیں
سولاں اُس دیاں گائیاں
اوہ گجر دی نہیں
چونٹھ اس دے چیلے
اوہ جوگی دی نہیں

(پرانا روپیہ)

(بھیہے سولہ آنے تے چونٹھ پیسے ہوندے سن)

اُٹھ دی بہنی ہرن دی چال
کون جناور بھیہدی پوشل نہیں نال

(ڈڈو)

ایچک بیچک پئی لڑائی
توں تگڑی چھڈاون آئی

(جندرا تے کنجی)

اینا کُو گارا
بنیا شنیو پورہ نالے ہرن منارہ
رہندا کھُوہندا بیچ رہیا
پیا لاہور سارا

(سیاہی)

اینی کُو کُڑی اوہدے ذری ذری دند
کھاندی کھاندی رہے ناہیں بنھ چکائے پنڈ

(داتری)

اینی کُو کُڑی
اوہدے ڈڈھ وچ لکیر

(دکنک)

اینی کُو مٹی
سارے اندر لپّی

(دیوے دی روشنی)

اینی کُو گھڑی
راجہ دی نہاتا
رانی دی نہاتی
فیر دی بھری دی بھری

(سُرمے دانی)

اینی کُو گھڑی
موتیاں نال جڑی

(انار)

اینی کُو لکڑی
اسمان نال ٹکری

(دھواں)

ایہہ ماچھیاں دی جھوٹی
کدی لسی کدی موٹی

(پانی دی مشک)

ایہہ موہنہ کالے
نالے جھڑیاں والے

(کالی مرچ)

ایہہ لال سوہی پوٹلی
میں ویکھ ویکھ خوش ہوئی
ہتھ لگاتے پیٹن لگی
ہائے اماں میں موئی

(لال مرچ)

○

ب

بابا سونوے ایس گھر وچ
پیر پسارے اوس گھر وچ

(پرچھاواں)

بابا گیا لاہور
بابے دی دلی ساڈے کول

(پرچھاواں)

بات پاواں بتولی پاواں بات نوں لگے کنڈے
جھنڈو کڑی ویاہوں چلے سارے پنڈ دے منڈے

(باندراں دا تماشہ)

بات پاواں بتولی پاواں بات نوں لگے موتی
موتی موتی جھڑ گئے تے بات رہی کھلوتی

(دون۔ پیلو دا بوٹا)

بال اوسدا سبھ نوں بھاوے
وڈا ہویا کم نہ آوے
کہہ دیا میں اوس دا ناؤں
بجھو نہیں تاں چھڈو گاؤں

(دیوا)

بالا بڈھا سب کوئی پائے
ہر کوئی اوہنوں سیس نوائے
چھڈ دیس جد دھرتی آئے
چند جیہی صورت دکھلائے

(کنگھی)

بانی اوہدی جل بھری اتے بلدی آگ
جدوں وجائی بانسری تدوں نکلیا کالا ناگ

(حقہ)

باہروں آیا بابا دھنّاں
اندر آوندیاں مٹھا بھنّاں

(لون دا ڈھیلا)

باہروں آیا بابا لشکری
جاندا جاندا کر گیا مشکری

(بھونڈ)

بتی ڈالیاں
اکو پتّر

(بتی دندتے اکو جیبھ)

بجھ میرے بجھکا
تینوں باندر لڑے ککا

(بھونڈ)

بجھ میری بجھاوتی
سر وکھی اکھیں آوتی

(دھواں)

بجھارت پاواں ککوں دی
سر ہیٹھ تے تاں اتوں دی

(گنڈھا، پیاز)

بھڑ دیاں دی کوٹھری
وچ بھڑوے وسن

(بھونڈ تے کھکھ)

بَن وِچ نکلی کامنی کر کے سُندر بھیس
رتا جوڑا پہن کے ساوا بستر ہیٹھ

(گلاب دا پھُل)

بھمبھُل وچ گھڑمبا پنجے

(رمبہ)

بھرے بھرے پنجرے پٹارے بھرے جاندے نیں
راجہ پچھے رانی نوں ایہہ جنا در کتول جاندے نیں

(ریل گڈی دے ڈبے)

بیجی سی پر اُگی ناہیں رلی بھوم کے سنگ
ساڈے گھر وچ ناہیں توں ہور کسے توں منگ

(راگ)

بیجے روڑے اُگے جھاڑ
لگے بنوّ کھڑے انار

(کپاہ)

○

پ

پاروں آیا بابا دھناں
آپ چھوٹا تے داہڑا لماں

(بوہکہ)

پاروں آیا بابا بودی
چھ ٹنگاں تے اکو بودی

(ترکڑی)

پاروں آئے دو ملنگ
ساویاں ٹوپیاں کالے رنگ

(بتاؤں)

پاروں آئے سیر چنے
کھاون والے اینے جنے
میں پکائیاں سنوار سنوار
اوہناں کھادیاں چار چار
میں وچاری دے وس کیا
سیر وچوں تن پا بچ رہیا

(سرمہ)

پاروں آئے پائے
اوہناں دے سر کٹائے

(سنگھاڑا۔ کھیرا)

پنجاں جنیاں پنڈ چکی جا رکھی دربار
طوطکڑی نے دھکا دتا گئی سمندروں پار

(ہتھ دیاں پنج انگلاں تے جیویں)

ت

تتری متری بکری تتری ادھدی چھاں
چل میری بکری کل والی تھاں

(منجی)

تخت ہزارہ ہلیا
باگیں ہلی چیل
سارا پربت ہلیا
ہل گیا کشمیر

بھچال

تن چیے اک لکڑی آندی ادھا کیہ کچھ گھڑیے
باراں کو لہو تیرہویں لٹھ چرخہ گھڑیا تریے سوٹھ
پیہڑی دی گھڑیے اجے دی لکڑی میرے ہتھ

(قلم)

تن بلا بتالی اکھیں
سولاں گنواں دی پت رکھیں
چار شہر چھپا نویں گراں
بھلے بھلے مہہ کراں نیاں

(چوپٹ، شطرنج)

تن صورتاں دی اکو شے
اڈے جمے نالے رہے

(دھاپ، برف تے پانی)

پنج مجھیں دو کٹیاں
تن پوُلے لیائیاں جٹیاں
پوُلا پوُلا پا دناں
بجھن کے نہیں گوا دناں

—

(پنجاں وچوں دو مجھاں
گھٹ کر دیو)

پنی وچ کھڑکنی بولے ٹیں ٹیں پٹی پکارے
جس بھڑوے دا کم سوارے سوئی اسّوں مارے

—

(پنجن تارا)

پہلاں ساں میں بھولی بھالی
فیر سوائی کھٹی چولی
جا میں کیتا سوُہا ویس
پیا اُٹھ اُچکا دیس

—

(بیر)

پہلاں جمیا میں تے فیر جمّی میری مائی
کھچ کھچ کے پیو جمایا فیر جمائی تائی

—

(دوُدھ، دہیں، مکھن، لسی)

پھلاں دی سیج
کوئی سوں نہ سکے

—

(بھجڑ ولا) (آسمانی تارے)

پی پی کے سُجّ گئی

(مشک)

○

توں چل تے میں آیا

(دروازہ)

تھٹی آ ، تھٹی آ ، تھٹی آ
ایدروں آئی تے اوہدر گئی آ

(دولت)

تھال بھریا پتاسیاں دا
کوئی گن نہ سکے

(تارے)

تھڑے اُتے تھڑا
اُتے لال کبوتر کھڑا

(دیوا)

تھڑے اُتے تھڑا
اُتے رام چند کھڑا

(چکی - دیوا)

○

ط

ٹھگ ٹھگ ٹھینچوں دُھرت ٹینچو
تن سریاں ، دس پیر ٹکینچو ،

—

(ہل دو بلدے اِک مرد)
(تن سر تے دس پیر)

ٹنگیا جا نداسب دے گھر وِچ
چیزاں رکھن اوہدے سر وِچ

—

(چھپکا)

○

ج

جَل وِچ جمیوں جل وِچ مویوں
جَل وِچ تیرا واس
نہ کوئی تیرے اندر ہڈی
نہ کوئی تیرے تے ماس

—

(پانی دا بُلبُلہ)

جمی ماں تے دو سنگی
جد میں ہوئی جوان
سنگاں دانہ رہیا نشان
گئی جوانی آئے بڑھاپے
پھر سنگ ہوئے چُپ چُپاتے

—

(پہلی تے چودھویں دا
چن۔ ہلال تے بدر)

جمی تاں سٹھ گز بھر جوانی گز چار
لکھو آکھے بکھو نوں مول نہ کریں وچار
(پرچھاواں)

جوان مرے کوئی روندا ناہیں
پچھا کھڑے کوئی چھندا ناہیں
سیج وچھے کوئی سوندا ناہیں
(سپ، رات تے تارے، دریا)

جھنگ بیلے چور وڑیا
نین راجے تاڑیا
ہست راجے پکڑ آندا
نست راجے ماریا
(۱؎ جوں)

جے چلیا ایں شکار تے لیاویں سوچ بچار
چنج بن دم بن ، نہ جیوندا نہ مویا
(انڈہ)

○

پ

چاب چنے توں بناں کھاندی نہیں توس کجھ ہور
گھنٹے بدھی چل کے رہندی اوسے ٹور
(چکی۔ گھڑی)

۱؎ جھنگ بیلہ = سرویے وال ، چور = جوں ، نین راجہ = اکھ ، ہست راجہ = ہتھ ، نست راجہ = نوہنہ (ناخن)

چار تھم چلدے جان
دو دیوے بلدے جان
دو پکھے ھلدے جان
اگے سپ لٹکدا جائے

(ہاتھی)

چار پتر میرے اکھنے مکھنے
چار پتر میرے مٹی چکھنے
دو پتر میرے کھڑے منارے
دو پتر وچ لٹکن تارے
دھولاں بھین پٹی اکھیاں مارے

(مینہہ)

چار کھرے تے اندراں داڈھیر

(پلنگ یا منجی)

چار گھڑے تے امرت بھرے
موہڈے کریلے تے ڈھلدے ناہیں

(مجھ یا گاں دے چار تھن)

چٹا پھل سکھنا سہیلی دتا رکھنا
اوہ منگے تے میں کتھوں کڈھنا

(گڑے، برف)

چٹی بکری پچھے پیر
چل میری بکری اگلے شہر

(روپیہ)

چٹی زمین کالے پھولے
ہتھیں رینجے مونہوں بولے

(کاغذ تے لکھے ہوئے حرف)

چڑھ چونکی تے بیٹھی رانی
سر تے اگ بدن تے پانی

(شمعدان ، دیوے دی لاٹ)

چکر جھوٹھ مجھوٹھیا
توں جھوٹا وی نہیں
گھوڑے وانگوں دوڑیوں
توں گھوڑا وی نہیں
تینوں پھل لگے نیں دنوں دن
توں رُکھ وی نہیں

(گھمیار دا چک)

چُونے پگ کوٹھڑی
دروازہ ہے نہیں

(انڈہ)

چھاتی چم دی
سر لکڑی دا
ڈھوئی لکھاں دی

(کچ)

چھپڑی سُک گئی
ٹیٹو مر گئی

(تیل مُک گیا دیوا بجھ گیا)

چینی ، چین بچینی ریت
باراں کچھڑے باراں پیٹ
بالو کھیڈن بالو ریت
باراں ہور جینسا ں
تاں پُتراں نام دھریساں

(گھمیار دا چک)

ح

حال پانی دا ویکھ کے بوہت تعجب آ
رُکھ ڈوبا سن ڈالیاں، چڑی پیاسی جا

(ترمیل)

○

د

دو اوس دیاں لتاں
اوہ بندہ وی نہیں
چار اوہدے پیر
اوہ مجھ وی نہیں
اَٹھ اوہدیاں رانیاں
اوہ راجہ وی نہیں
سولاں اوہدیاں گاواں
اوہ گجر وی نہیں
چوہٹھ اوہدے چیلے
اوہ جوگی وی نہیں

(پرانا روپیہ[1])

دو جنے دی لکڑی اک جنے دا بوجھ
ایس میری بھارت دا کڈھو کوئی کھوج

(ڈولی)

---

[1] پرانے روپے وچ چار چوانیاں تے اٹھ دوانیاں تے آنے سولہ تے پیسے چونٹھ ہوندے سن۔

دو کبوتر جوڑ جوڑی
کھمب اوہناں دے کالے
چال اوہناں دی مٹکی مٹکی
رَبّ اوہناں نوں پالے

(اکھاں)

دو کبوتر ڈب کھڑے
دکھو دکھ اوہناں دے کھڈے
اوہو ہو آسمانوں آون
گھر توں مول باہر نہ جاون

(دو اکھاں)

دو گلیاں تے اک بازار
وچوں لنگھیا تھانے دار
اوہنوں ماریا کندھ دے نال

(نک)

دُدھ دیوے
پر اوہ گاں وی نہیں
لٹاں تاں ہین
پر اوہ سادھ وی نہیں
پٹھا لٹکے رُکھاں وچکار
پر اوہ چمگادڑ وی نہیں

(ناریل)

دس جنے پکان والے
بتی جنے کھان والے
جھنڈو کڑی سمٹین تے
موج دین سانبھن تے

(اُنگلاں۔ دند۔ جیبھ۔ نگ)

دمڑی دیاں ہیں اٹاں منگائیاں
پائی دا لبتا گارا
نالے بنیا شہر نالے ٹھاکر دوارہ
باقی تسی رہن دیو ملک بنے گا سارا

(دوات تے سیاہی)

دند موتیاں، چنج چڑیاں باندراں وانگوں مکھ
اوہ پکھیرو ڈھے پوے جے رتی نہ پاوے دکھ

(چام چیڑھ)

○

ڈ

ڈالی ہے پر پات نہیں
سبز رنگ تے سرخ پھلیں
نام شے دا وچ دھریں
نہ بجھیں تے کیہ کریں

(کری دا درخت)

ڈٹھا اک اچرج منکھ
سورج سامنے رکھے مکھ
دھپوں نہ ذرا گھبراوندا
سورج ول بھج بھج جاوندا

(سورج مکھی پھل)

ڈٹھا اِک عجب سنسار
رات دِنے اوہدی اِکو کار
جَل کنارے آپ اوہ رہندا
وچوں وچ پانی دے بہندا
جاں بچہ ڈُب سی وچکار
اوہدوں کردا حال پکار
یار پیارے کیہ دساں حال
عجب طراں دا ایہہ گھڑیال

(مگرمچھ)

ڈِٹھی میں اِک چیز انوکھی
بھانویں پیو بھانویں کھاؤ

(تمباکو)

ڈِنگ پڑنگی لکڑی
کلکتیوں ٹرُسی پشاور اپڑی

(سڑک)

○

راہ دے وِچ اِک نار کھلوتی
ٹُرن لگیاں پکڑ کھلوتی

(جھاڑی)

رڑے میدان اِک ہرن دِٹھا
ہڈیاں کوڑیاں تے ماس مِٹھا

(پیلوں)

رُوپوں رُوپ، سُروپناں ، چڑھی فوجداراں
چڑھ پوے تاں جھوٹے لیندی دبخاں نال وہاراں
(ترکڑی)

○

س

سبز کٹوری میٹھا بھت
لُٹو سیو ہتھو ہتھ

سبز پتی اِک ویکھی نار
اِک گل دی اوہ رکھے عار
نر ناری جے کوئی ہتھ لاوے
کھا کے گرمی اوہ کملاوے

(چھوٹی موٹی لاجونتی)

سر ساڑوں، گل گھٹوں، کروں منگلیاں دی مار
ایہہ بات نہ بجھیں تے توں نکل پنڈوں باہر

(مُنج)

سدا ریتو یاں دی منگ کرنا
جنتی فیر وی رہنا
پوَن سمان چال ہے اُسدی
پیر نہ بھورا ٹِکنا
سارے جگ نوں کپڑے دیوے
آپ بول رہندا ننگا
پنج سر اوسدے ویکھے بھائی
ہتھا اِکو چنگا

(چرخہ)

مُکا ڈھینگر انڈے دے

(چرخہ)

سُو ناری اِک مرد بنایا
گھر نہیں تاں مُنگ پرایا

(چھج)

سونے دی کُونڈی وچ دوچٹے بیر
نہ لاہن رات ، نہ لاہن سویر

(ننھّا)

سونے دی تھالی جڑاؤاں دا ٹکہ
قلاقند کھا کے مُنہ پھکّے دا پھکا

(مٹھا)

سَیّو نی اِک ڈِٹھے موتی
ویہندے ویہندے جھڑ گئے
میں رہی کھلوتی

(تربیل)

سَیّو نی اک نار ڈِٹھی
وچوں کوڑی اُتوں مٹھی

(پیلوں)

○

---

۱ چھج بنانے والیاں

ش

شام رنگ تے اوہدا مُکھ
آہلنا رکھے اُتے رُکھ
ماس اوسدا ہر کوئی کھائے
لال پیارے ہڈی سٹے پائے

(جامنوں)

شام ہوئی تے ویا ہی ،
ادھی رات نوں اُسدی جائی
رات گئی تاں تڑکا آیا
تاں اوسدے گھر لڑکا ہویا

(موتیا)

شیشاں دا ٹوبھا
کنڈیاں دی واڑ
بجھنی آں تاں بُجھ
نہیں تاں ہو جا باہر وار

○

ص

صاف ہووے تے کوئی نہ جانے
شاہ گدا کہاں کر جانے
آپ کالا من کالا ہووے
عدالت وچ تاں منیوے

(کاغذ، مشک)

○

ط

طاق بھریا کوڈیاں دا
کوئی نہ لے سکے

(دندل)

طوطا بگلا ، کوا ، بٹیر
اینہاں چونہاں نوں آندا گھیر
گھیر گھار کے گچھا کیتا
انت چونہاں دا لہو پیتا

(پان دا بیڑا)

○

ع

عجب دیکھی اِک کڑی
راجے دی پگ لاہے

(جوں)

عجب ڈِٹھی اِک کڑی
راجے نال کھائے

(مکھی)

○

ق

قلعے قلعے وِچ بُرج ہزار
بُرج بُرج وِچ تھا نیدار
دیکھو صاحب نے قلعہ بنایا
نہ مٹی نہ گارا لایا

(کھکھڑ)

ک

کابل کُتّا چاہڑیا
اگ لگی ملتان
دلّی پھُوکاں ماریاں
سڑ گیا ہندوستان

(حُقّہ)

کالا سی کلتّہ سی
کالے پیو دا پُتر سی
آڈوں پانی پیندا سی
بروٹی چھاویں بہندا سی

(بتاؤں)

کالا سی کلتّہ سی
کالے پیو دا پُتر سی
کالیاں واڈھیاں کرداسی
بھج گتھلے وچ وڑدا سی

(اُسترا)

کالا کاں جیہا
لال رنگ جیہا
چٹا ددھ جیہا
ساوا طوطے جیہا
ایہہ کہانی جے نہ بجھیں
تیرا مونہہ کھوتے جیہا

(کول ڈوڈا)

کالا کُتا رڑے مُتا
ٹھوک ٹھاک پنجالی جُتا
خصم آوے تاں پیریں ڈِگا

(جندرا)

کالو والیاں مجھ چھپائی
اکھو والیاں ویکھ لیائی
پنجوں والیاں پٹ وکھائی
نونہہ والیاں کھوہ وگائی

(جوں)

کالا کھوتا پکڑ کھلوتا
سائیں آیا تے لہہ کھلوتا

(جندرا)

کالی جیہی کھیتی سی
لال پانی نہاوندی سی
دشمن آوے ویری آوے
ننگی ہو ڈرا وندی سی

(تلوار)

کالی کُتی سرہانے سُتی
سونہہ باپو دی میں نہیں ڈِٹھی

(رات)

کاٹھ وچ کٹھولا بولے کھوہ وچ بولے ہرنی
جے ایہہ بات نہ بُجھیں تے دھیلی آئی بھرنی

(بندوق)

کالی سہیلی مشک بھیلی
دو دروازے اِک حویلی

(کڑاہی)

مَل مَل چھاتی پر رکھاں
کہو ساجن نہ سُکھی پکھاں

(پکھا)

کچے سی تاں سوہنے سی
گُنگ پئی تاں مِٹھے ہوئے
ایسے سوہنے کیہڑے
پھل جے پکے پھکے ہوئے

(بچہ، جوان، بڈھا)

کچا کوٹ کچنار دیاں کلیاں
شربت دے گھُٹ مشری دیاں ڈلیاں

(مہندوانہ)

ککڑی دتے انڈے شوہ بگے بگے
گھول گھمانیاں پوشلیاں سر دھرتی لگے

(گنڈھے)

کن ہے
پر سُنیا نہیں
روپ ہے
روپیہ نہیں
کوٹ ہے
دروازہ نہیں
بیبھ ہے
پر بولدا نہیں

(آنڈہ)

کواری ساں تے ماری ساں
مار مار سنواری ساں
تاں میں جاناں تینوں
سجے ویاہ کے ماریں مینوں

(رنڈ)

کوٹھے اُتے پیڑا
ہتھ اپڑے تاں لے لے

(رات، چن)

کون چاہے برسنا جواب: مالی چاہے برسنا
کون چاہے دُھپ دھوبی چاہے دُھپ
کون چاہے بولنا سس چاہے بولنا
کون چاہے چُپ نُونہہ چاہے چُپ

کول پھُل، کول پھُل، کول پھُل چارا
کسے کول ادھا کسے کول سارا
کسے کول ہے ای نہیں دو چارا

(ماپے)

کونتا مجلس بیٹھیا گھر آئے مہمان
اوہ مہمانی منگدے دو بکرے حلوان
بکریاں نہ ہڈیاں نہ مہماناں دند
کونتا سگھڑ سیانیا گھر آویں نِسنگ [1]

---

[1] عورت نے اپنے گھر والے نوں آکھ بھیجیا کہ اوہدے گھر منڈا جمیا اے۔

کھلّے ویہڑے وچ ماسی وسّے
میں جاواں تے کھڑ کھڑ ہسّے

(کپاہ)

کھڑ کھڑ منجی کھڑ کھڑ پیڑا کھڑ کھڑ لیف تلائی
جے توں ایہہ بات نہ بجھیں دھیلی بھرنی آئی

(بلد تے گڈی)

کھیت وچ اُگے سب کوئی کھائے
گھر وچ ہووے گھر ڈڑھ جائے

(پھُٹ)

کھوہ وچ ہرنی سوئی دودھ تے ملائیاں
ساڈے گھر کا کا جمیا دیندے لوک وڈیائیاں

(مکھن تے لسّی)

○

گ

گوری گاں گلابی وچھا
مارے سنگ تڑاوے رسّا

(پنجن تارا)

گھڈیاں گھڈیاں گھٹ گئی
ودھدیاں ودھدیاں ودھ گئی

چن چانئی

گھتاں کہانی گھان دی
سن میرے ججمان دی
جُلّی جپّہ سڑ گیا
تے دھا گے رہے امان جی

(مچھی دے کنڈے)

گھر گھر روڈا فقیر

(ڈنڈا)

گھر گھر توڑیاں وَجن

(روٹیاں پکن)

گھیباراں والی چھپڑی ترکھاناں پایا گاہ
اُتے جالا آ گیا تتے ہیٹھ وگے دریا

(چاٹی ، مدھانی
مکھن - لسی)

○

ل

لالڑی نُوں ہتھ پایا
کچھو کومے کٹ کھایا

(بیر)

لتاں رن نُوں مار دا
لوکاں دے کم سوار دا

(اوکھلی تے مونگلی)

لکھ جتن کر دست بنائی
کھپے اس وِچ گنڈھ میں لائی
سکھی میں بھیجی سی تینوں
پونہچی ہے تاں دسیں مینوں

(پونہچی - زیور)

"لگ لگ" کہیے نہ لگے
'بن' کہے لگ جا (ہونٹھ[1])

لما لم سلما
لے دا پرچھاواں کوئی نہ (دریا)

لم سلما ماہنوں
اوہدی گئے تے داڑھی (گنا)

لمی پتلی ڈھٹی نار
کالا مونہہ تے جیبھ وچکار
جتھے وسے اوہ دھن وان
اوہ ای سمجھ سگھڑ سیان
سب دنیا تے اوسے دا راج
اوس بن راجہ کرے نہ راج (قلم)

لنڈا چڑھ پہاڑیں بولے
اں نہ کھائے پانی تولے (کھوہی دا بوکا)

لونگ تے لاچی نہاون چلے
لاچی ماری ٹبھی
لونگ کھلو کے پٹن لگا
ہائے لاچی ڈوبی (مدھانی تے اوہدا پھل)

---

[1] ہونٹھ "لگ لگ" کہن نال آپس وچ نہیں ملدے پر "بن" کہن نال مل جاندے نیں

ماں نی اِک جوگی آیا
سر تے کفنی، ناد وجایا
کر کے گوہڑے رنگ
ایہہ اچنبھا اساں ڈِٹھا
ہر بدل ہر چند

(مور)

ماں کہی تے پُتر سِدھا
ایہہ عجائب گل
ماں کہی نُوں وِیچھ کے
پُتر جائے بھجّ

(تیر کمان)

مٹی دا گھوڑا، لوہے دی لگام
اُتے بیٹھا گدگدا پٹھان

(چلکا - تزا - رہٹ)

مٹی دی کھوہلی، لوہے دی لج
ایہہ بجھارت نہ بجھیں تاں بودی پٹاں اج

(تل دی پلی تے کجّ)

مونہہ نال مونہہ لایا
تینوں کون لین آیا

(کپڑے نُوں ٹاکی)

موہڈے تے سلاری
کدی ہولی کدی بھاری

(مشک)

لیا ندا تینوں مل کڑے
بٹایا تینوں دھی کڑے
کھاندی پیندی ماریں پھوکاں
ہویا تینوں کیہ کڑے

(رڈ دتی)

○

م

ماں دی کالی، دھی دی، کالی، کالا جوائی
کوٹھے نے چڑھ دیکھن لگی کالیاں دی جنج آئی

(رکاوٹ)

ماں نیلی پتنگ پت اُبھ جہیا
ماں گئی نہاون تے پت ڈب گیا

(لچ تے بوکا)

ماں لوہری، پُت گبھن ماں پتر دی دائی
دیکھو لوکو ربدی انیوں ہُندی آئی

(رانڈا)

ماں جمے نہ جمے
پُتر چھتاں نال پلے

(دُھواں)

ماں جمی نہ، پُتر کوٹھے تے

(دُھواں)

ماں ڈھڈ وچ
پُتر کھیڈ دے

(مُولی پتر)

میں اِک ویکھی ایسی ناری
ڈِھڈ وچ لکڑی ننگی ساری
پیاس لگے تاں ایسی سیانی
ہور دے ہتھوں پیندی پانی
(شمعدان)

○

ن

نِکّی جیہی اِک ڈِھٹی جان
طاقت ویکھ ہوئے حیران
رب دا اوہنوں تیری پُشتی
نال چھیتراں کردی کُشتی
(کرِلی)

نِکّا جیہا کاکا
بُوہے دا رکھا
(جندرا)

نِکّی جیہی پٹاری
کدی اَدھی کدی ساری
(چَن)

نِکّی جیہی کُڑی
لے پرانڈہ مُڑی
(سوئی دھاگہ)

پَنجّدی پنجّدی دی گھگھری لہہ پئی
(چرخی، اُدی)

ء ساریے گھردا رکھا

نکّی جیہی کڑی اوہدے بوجھے وچ ڈنڈ
کیوں بھرا داں پٹیئے بازار پایو ڈنڈ

(لال مرچ)

نکّی جیہی دمڑی تے ڈب ڈب کرے
نہ ہگے نہ موتے کلھ کلھ مرے

(ڈھولکی)

نکّا جیہا دیہڑ کا
دو سنگی مارے

(بھکھڑا)

نکّی جیہی بکری چھن من چھن
موہلے جیڈی دھار دودھ پنج من

(مشک)

نکّی، جیہی چھوکری جو پھردی رہندی
مثال مونہہ کھاندی پر کردی رہندی

(چکّی)

نکّی جیہی کڑی
گھگھری پا کے ٹری

(مولی)

نکّی جیہی لکڑی
آسمان نال اپڑی

(ہوائی پٹاخہ)

نکّی کیاری
لگے بہت پیاری

(کتاب)

نکی جیہی نار
سُٹھی مارے جائے پار
(جلاہے دی نال)

نہ لائیے تے لگدی نہیں
لگائے ہناں سجدی نہیں
دھن او ہناں دے جگرے
جیہناں لائی نہیں،
(ٹاکی)

نیڑے نہیں نیڑے نہیں
بادشاہ دے ڈیرے نہیں
دستو جی اوہ میوہ کیہڑا
جس وچ ہیگی گٹک نہیں
(گڑ، گڑے)

نیلی ٹاکی چادل بدھے
دنے گو اچے راتیں لبھے
(تارے)

○

و

واہ دے ربا تیرے کم
باہر ہڈیاں اندر چم
(کچھوکماں)

ڈنگ تڑنگی لکڑی اُتے بیٹھا قاضی
بھیڈ دا سر مُنیا مینڈھا کیتا راضی
(دیلنا)

ویکھو یار دو رن دی اڑی
سر مُنا کے چونکے چڑھی
(گاجر)

○

ہتھ نہ لائیں مینوں
بُرائی آؤ تینوں
آؤ گا گھر والا
مُنہ کرو گا کالا
(تالا۔ کنجی)

ہتھ لایاں اوہ میلا ہووے
مونہہ لایاں اوہ ہسے
(شیشہ)

ہری ڈنڈی سبز دانا
لوڑ پوے منگ کھانا
(سونف)

ہری ساں من بھری ساں
موتیاں نال جڑی ساں
راجہ جی دے باغ وچ
دو شالہ اوڑھے کھڑی ساں
(چھلی)

ہلنا ہلاونا ہل ٹھنڈ پاونا
جا آکھیں میرے لال نوں
اِک ہلنا لے آونا

(پچھا)

بھائی بھتیجا کہے کس دا
جس میں جایا
اوس میں جایا
اوس دا بابو
ہے میرا بھائی

(پکھا)

اَکھان

'پنجابی اکھان' پر ایک معلوماتی اخبار
حصولِ زر کے لئے دستیاب۔ کتابچہ۔
پنجابی اکھان۔ از طیب الطاف
ڈیڈ کوئی۔ پنجابی ادبی بورڈ
لاہور 1980

بدھے بھار مسافراں
تے مُنّا کوہ لہور

اکھان دراصل انسانی زندگی دے اوس دور دی یادگار نیں جد انسان نے حالی پڑھنا لکھنا نہیں سی سکھیا تے بوہتیاں گلاں زبانی زبانی ای یاد رکھیاں جاندیاں سن۔ کسے سیانے گل کیتی تے آلے دوالے بیٹھے ہوئے لوکاں نے اوہ پلّے بنھ لئی تے لوڑ ویلے دوجیاں تک اوہو گل پہنچا دِتی۔ سُننن والیاں ہوراں تیکر اہو گل اپڑائی تے فیر جے وقت نے تجربے نے اِک سیانے دی کسے گل نوں سچ کر وکھایا تے اہو گل اوس معاشرے دے سانجھے حافظے دا اِک حصّہ بن جاندی اے۔ تے لوک اوہنوں سینہ بہ سینہ اگے توڑ دے رہندے نیں۔ پر جے کوئی خاص گل وقت تے تجربے دی کسوٹی تے پوری نہ اُتر سکے تے لوک جلدی ای اوہنوں بھُل جاندے نیں۔

ہر قوم، ملک تے زبان دے اپنے اپنے اکھان ہوندے نیں تے اہناں وچ سانوں اوس خاص قوم تے زبان دا مزاج جھلکدا نظر آوندا اے۔ کیونکہ اکھان اپنے آلے دوالے دی زندگی دے بارے ای ہوندے نیں۔ ایس واسطے اوہناں وچ اوس ملک تے قوم دیاں رسماں تے رواج، اوتھوں دے موسماں فصلاں تے ہور مقامی تے مُلکی گلاں دا اثر اُبھریا اُبھریا ملے گا۔ پر فیر وی چونکہ انسانی زندگی اہناں ساریاں دلچسپیاں تے رنگینیاں، تے رنگا رنگ کیفیتاں دے باوجود محدود اے تے فیر ایہہ کہ اکھان دراصل ہوندے ای انسانی زندگی دے تجربیاں دا نچوڑ نیں تے انسانی تجربیاں دی مار بڑی گھٹ

اے۔ ایس واسطے اِکّو اکھان بھیس وٹا کے مختلف زباناں وچ استعمال ہوندا اے۔ جے دنیا دی مختلف زباناں دے اکھاناں دا مطالعہ کیتا جاوے تے ہزاراں اکھان تہانوں اجیہے ملن گے جیہڑے وکھو وکھ لفظاں وچ اِکّو تجربے نوں بار بار دہراندے نیں۔ ایس واسطے کہ غصہ تے پیار، ہسی مخول تے چھیڑ چھاڑ طعنے مینہے تے تعریف وتذلیل، خوشی غمی تے شادی، موت دیاں وارداتاں اِکّو اثر دیاں حامل ہوندیاں نیں۔

اکھان کسے زبان وِچ اوہدے بولن والیاں دے روز روز دے تجربیاں، موسم تے موسماں دیاں تبدیلیاں بارے اونہاں دے خیالات، بعض ذاتاں دے گُن تے اوگُن، مردم شناسی تے جانوراں دیاں صفتاں تے عادتاں اتے اونہاں دی گہری نظر، گھر گرہستی بارے دھیاں دھیانیاں نوں نصیحتاں، انسانی زندگی دی کمزوری تے ناپائیداری دا روناں۔ دوجے نوں طعنے مینہے تے ٹھٹھہ مخول ..... غرض ایہہ سب کجھ سانوں اینہاں اکھاناں وِچ مل جائے گا۔

فیر زندگی دے اپنا نیڑے ہوندیاں کے اکھاناں دی زبان صاف ستھری تے سوکھی ہوندی اے۔ ایہدے وِچ بے ساختگی تے اک سہاڈ ہوندا اے۔ تصنع، بناوٹ، موٹے موٹے ادبی لفظ تے ترکیباں تے اجیہاں ہور گلاں اینہاں دے نیڑیوں وی نہیں لنگھدیاں۔ ایس واسطے کہ اوہ لوک جیہڑے ہر روز اینہاں نوں ورتدے نیں سادہ سادے لوک نیں، جنہاں دا بظاہر ادب تے شاعری نال کوئی تعلق نہیں پر اوہ اپنے تجربیاں نصیحتاں تے خیالاں نوں لفظاں دے اِک سانچے وِچ ڈھالدے نیں۔ نہیں، بلکہ اونہاں دے اندرونی جذبات خود لفظاں دے مناسب ڈھانچے تیار کر لیندے نیں تے فیر وقت تے تجربے

دی کانٹ چھانٹ اپنیاں ڈھانچیاں نوں کٹ وڈھ یا ودھا کے ہور وی ستھرا تے دل تے اکھاں دیاں نوں چنگا لگن والا کر دیندی اے تے ایس طرح جے ویکھیا جائے تے اکھان کسے زبان دی ترقی، ادھے ٹھیٹھ مہاندرے دی حفاظت تے اوہنوں صاف ستھرا تے بے داغ رکھن وچ اک اہم پارٹ ادا کردے نیں۔ اکھاناں دی زبان ویہڑیاں، پسارا ں، ڈیوڑھیاں تے چوپالاں دی زبان ہوندی اے تے اکھاناں دی زبان ہمیشہ اوس منبع تے ماخذ دے کول رہندی اے، جنھوں اوہنے جنم لیا تے ایس واسطے لاشعوری طور تے اوہناں رسماں رواجاں تے اوس مجلسی زندگی نوں وی اپنے اندر جذب کر لیندے نیں جیہڑے اپنیاں اکھاناں دی مڈھ دا سبب بنے۔ ایس معاشرے وچ ہر تبدیلی اپنے ویلے سر اپنیاں اکھاناں وچ اثر آوندی اے تے ایس طرح اکھان کسے معاشرے دیاں بدلدیاں ہوئیاں قدراں نوں محفوظ وی کر دے جاندے نیں تے اگر اپنیاں اکھاناں دا اک تاریخی تے تدریجی CHRONOLOGICAL مطالعہ کیتا جائے تے اوس معاشرے دی مجلسی تے ذاتی زندگی تے اوہدے بدلے ہوئے رجحاناں تے انمول روشنی پا سکدے نیں۔

پنجابی اکھاناں وچ وی سانوں اے سبھے گلاں ملن گیاں اپنیاں وچ سانوں طعنے، مہینے تے مخول وی ملن گے مثلاً

ایہہ پھرے نتھ گھڑاون نوں
اوہ پھرے نک وڈھاون نوں

اکھوں اتھی، ناں نورُ بھری

اکو انڈہ اوہ وی گندا

انھّی پیہے تے کُتی چڑھے

اَٹھے کُتے ہرناں دے شکاری

بیگانی مجھ دا ہوانا وڈا جا پدا اے

بُوہے آئی جنج تے ونّو کڑی دے کن

فتو دے بھیڑے بھیڑے یار
کوئی چوہڑا، کوئی چمیار

حصّہ تیرا بارہواں
ونجھاں دتی مار ادھو ادھ

خصم کیتا فتّا
اوہو چکی اوہو ہتھا

تیلی وی کیتا
تے رُکھا وی کھا دا

دیکھو بھڑوے دی عقل گئی
مجھ وچ کے گھوڑی لئی
دُودھ پینوں گیا لدِ سُٹنی پئی

چور نے لاٹھی دو جنے
میں تے باپو کلاّ

بیگانی دھڑی شاہوکار

بھڑبھونجے دی کڑی
کیسر دا ٹکا

دو پئیاں وِسّر گئیاں
بندی دیاں دور بلائیں

ڈاہڈے نال بول نہ سکاں
ماڑے نال کڑ ہم

گئے نمانے روجڑے
رہ گئے نوں تے دیہہ

گھر گرہستی تے عورتاں دے بارے وچ انمول گلاں کہیاں گئیاں نیں۔

دُدھ سانبھے گجر بیٹی
دھن سانبھے کھتر بیٹی

دھی ہووے سوہرے، جوائی کدی نہ بوہڑے
دھی ہووے پیکے، جوائی منھا ٹیکے

دھی موئی جوائی چور

سانجھ کپتّا ، مال برباد
رن کپتّی ، عمر برباد

سِر دں پیروں ننگی ہاں
جہان نالوں چنگی ہاں

سوکن کوئی سہیلی نہیں
دشمن کوئی بیلی نہیں

کون کہے نی رانیے اگا ڈھک

گھر آئے پردہنے تے چاڑھ بیٹھی وڑیاں

جادھیے رادی
نہ کوئی آدی نہ کوئی جادی

مردم شناسی تے مختلف ذاتاں تے جانوراں دیاں صفتاں بارے ایہو جیہے اکھان ملدے نیں[1]

آپ کرے تاں سارا ، لڑکا کرے تاں ادھا
عورت کرے تاں چوتھا حصّہ ، نوکر کرے بکھدا

---

[1] کجھ ذاتاں تے پیشیاں بارے اکھاناں وچ انتہائی سخت لفظ ورتے گئے نیں ایہدے اوہناں نوں پیش کرن دا مقصد کسے دی

اُٹھڑی کوہاڑی تے اوئے کر بولے ناری
جی کر منگے داماں، تینے تر پھل کاماں

اُٹھ جگاہا، بھکھڑا، چوتھا گاڑیوان
چارے مہینہ نہ منگدے بھانویں اُجڑ جائے جہان

اَنّھے اَگے مجرا، بوَلے اگے گل
گونگے ہتھ سینہوڑا، بھا دیں گھل نہ گھل

اَن تازہ حقہ، اَن دھوتا مونہہ، چندری نونہہ
بندیاں وَلے کنڈ، تے کندھاں وَلے مونہہ
اینہاں سجناں دا فٹے مونہہ

پتن میو نہ چھیڑیے، ہٹی وچ کراڑ
نبے جٹ نہ چھیڑیے، متے بھن سُٹے بوتھاڑ

پیر وَڈے گنواراں دے
سر وڈے سرداراں دے

دل آزاری نہیں۔ ایہہ اکھان تے صرف اوس دور دی غمازی کر دے نیں جدوں لوکاں دے دلاں تے سِراں تے ذات پات دا بھوت سوار ہوندا سی۔ اَج کل کجھ تھوڑ دِلے لوک ای اینہاں گلاں نوں مندے نیں۔

پُتّ کپُتّ ہو جاندے نیں
ماپے کو ماپے نہیں ہوندے

ٹنڈ جیہا بھانڈا نہیں جے رڑے نہ
چوہڑے جیہا جوان نہیں جے تڑے نہ
بھورے جیہا لیڑا نہیں جے رکڑے نہ
توت جیہی لکڑی نہیں جے پھرے نہ
جٹ جیہا راٹھ نہیں جے تھرکے نہ

جٹ گنوا دے مُرشد نال
جد بولے تد کڈھے گال
جٹ توں کدی نفع نہ بھال

جٹ مہاجن ۔ بہمن شاہ
بنیا حاکم قہر خدا

چوہڑے دا لیٹا
تے کتے دے گل گھنا

رنڈی دا پوت سوداگر دا گھوڑا
کھاوے گا بوہتا چلے گا تھوڑا

رجے کم نہ آوندے
نائی ۔ کتے ۔ باز

روڑھ بھلا نہ چودھری، داتا بھلا نہ بھٹ
منگتا بھلا نہ کھتری، بیلا بھلا نہ جٹ

ککا، کیرا، نہوں بُھٹا، چھاتی تے وال
چارے کھوٹے جے ملن، دوہوں گنڈھ سنبھال

کُتے نُوں گھیو نہیں پچدا

کاہو کوئی کاٹھ نہیں
گجر کوئی راٹھ نہیں

مرداں نوں بھجنا میٹھا
مجھیں نوں ڈُبنا لاج

وَنج کرن گے بانیے
ہور کرن گے رِیساں

جانن ہارے جانیا بانیا تیری بان
لہو پیسے اَن اُبلیا پانی پیوے چھان

ہندو پڑھدے پوتھیاں، مسلمان قرآن
چوہڑے لچ گڑچیاں، نہ زمین نہ اسمان

کھیتی باڑی، موسم تے رُت چکر بارے سانوں اجیہے اکھان ملدے نیں۔

اسوں ماہ نرالے
دنے دُھپاں، رات نوں پالے

اَت نہ بھلا میگھلا، اَت نہ بھلی دُھپ
اَت نہ بھلا ہسنا، اَت نہ بھلی چپ

اسّی سئیاں گاجراں، سو سئیں کماد
سٹھ سئیاں لاکے ویکھ کنک دا جھاڑ

بھادوں ہیٹھ نہ پیا
تیلا لگ کمادی گیا

بھادوں دا ماریا جٹ فقیر

جیٹھ رمینہ تے سیال وچ ہوا مندی
کتیں ماہ وچ سرخ ہنیریاں نی

چیت وساکھ بھوئیں
جیٹھ ہاڑ سوئیں
ساون بھادوں نہاوے
اسوں کتیں تھوڑا کھاوے
گھر پوہ رواں ہنڈاوے
ماگھ پھگن تیل ملاوے
تے وید حکیم دے کدی نہ جاوے

ساون نہ واہیں اِک وار
پھر بھادیں واہیں وار وار

ساون مہینے ورکھا لگی
کماد دی اُچی ہو ہو پھبّی

ساون لوڑے میگھلا بھادوں لوڑے دھپ

کنک جٹ نوں پئی بیائی
موئی ماں بھڑولے پائی

گھر پوہ کھیت پیا جی
دانے اُدھار تے دام بیا جی
اوس جٹے دی ہوندی بربادی

پہنہ پیا سیال
کدے نہ ہوندا کال

ہاڑ مہینے ورکھا ہوئی
ہالی گھر نہ رہندا کوئی

کھیتی خصم سیتی

کھیتی خصم نہ جاوے
تاں کھیتی خصماں کھاوے

بھویں نیائیں
دھن وائیں تے رعیت ارائیں

پکے نہ ساہوڑے وتر نہ واہیاں
ساون نہ ترسیل پئی، تینوں اوگت گئیاں

پکی کھیتی ویکھ کے گرب گیا کسان
جھکڑ جھولا بہت ہے گھر آوے تاں جان

تل ورلے، جوں سنگھنے وٹو وٹ کپاہ
لیف دی بگل مار کے مکی وچ دی جا

ڈڈ ٹپوسی کنگنی، ڈانگو ڈانگ کپاہ
لیف دی بگل مار کے چھلیاں وچ دی جا

جھونے دی فصل تے کڑماں چاری
دونویں تھوک اکو جہیے

جے مینہ نہ پیا لوہڑی، تاں ہاڑی لگو کیہڑی
جے وسے پوہ ماہیں کون آکھے جمیں ناہیں
جے مینہ پیا پچھاڑی ہاڑی ہوسی ماڑی

چنا چیت گھنا، کنک گھنی دساکھ
تینویں گھنی تاں جانیے جے منڈا ہووے ڈھاک

سینجی وڈھ کھادی بیجی
اندر وڑ کے سوں

کنک کھادی چھلیاں، تے ہور کھیتی کُل
رُوڑی باجھ نہ ہُندیاں توں نہ جاویں بھل

بعض ویلے بڑیاں بڑیاں حکیمی گلاں، نصیحتاں تے ہدائتاں
دی اینہاں اکھاناں وچ ملدیاں نیں - مثلاً
پینڈیوں دھاڑوں تے ملدیاں ادھاردوں بچنا چنگا

دکان داری نرم دی
حاکمی گرم دی
اگراہی بے شرم دی

ماڑے ٹکڑے دی پنجالی
اوہ منگے حصہ اوہ کڈھے گالی

جے دن ہوون پدھرے تے بُھجے اگن موٹھ

کھائیے من بھاوندا
پہنیے جگ بھاوندا

کملے نوں نہ ماریے کملے دی ماں نوں ماریے
جے ہور نہ جمّے

بٹیریاں کیہ لڑنا اے
اُستاداں دے ہتھ لڑ دے نیں

سیانا گل کرے ایانا کرے قیاس!

اپنا گھر ہگ ہگ بھر
بیگانہ گھر ٹھک توں وی ڈر

بدھے بھار مسافراں تے منا کوہ لہور

بھائی سو جو بھا چلے

تکّے گیاں گل مکدی نہیں
جے منوں نہ مکائیے

جیہدی کوٹھی دانے
اوہدے کملے وی سیانے

عقلاں باجھوں کھوہ خالی

موہنہ دے ملاحظے
سراں نوں سلام

میراں نال سرداریاں

گھر پکدیاں دے انگ ساک سارے

جیہنوں اکھّاں نہ کھان
اوہنوں مونہہ کیکن کھا دے

گھروں گھر گوایا
باہروں بھڑوا اکھوایا

○

آ

آپ آپ کر مویوں بچہ
فارسیاں گھر گالیا

آپ تے ڈبوں بہناں
بجھان دی گالے

آپ کرے تے سارا، لڑکا کرے تے ادھا
عورت کرے تو چوتھا حصہ، نوکر کرے بکھدا

آپ کسے جیہی نہ
گل کرنوں رہی نہ

آپ کوچجی
دیہڑے نوں دوش

آپنیاں نہ دتاں
پرائیاں کرکر ہساں

آپے ای میں رَنجی تے رُنجی
آپے ای میرے بچڑے جیون

آپے پھاتھڑ سیے
تینوں کون چھڈاوے

آ لڑ لئیے دیہڑے وڑ

آئی مائی جندان
تُلا مولا دتیج کے
ہتھ پھڑ انیاں ٹنڈاں

آیا ساون ماہ تے رینڈے گل گئے
سجن نہ رہ گئے میت تے ویلے چھل گئے

○

ا

اپنا ننیگر
پرایا ڈھینگر

اپنی پگڑی
اپنے ہتھ

اپنا گھر ہگ ہگ بھر
بیگانہ گھر اوتھے تھک توں وی ڈر

اپنا ای گڑ کھاؤ[1]
تے جگ توں چوری کھاؤ

اپنے گھر کوئی چھج دجائے بھانویں چھانٹی

اُتوں بیباں داڑھیاں
وچوں کالے کاں

اُتوں پٹیاں ترکالاں
کوچجّی مارے چھالاں

اَتّ بھلا نہ میگھلا، اَتّ نہ بھلی دھپ
اَتّ بھلا نہ ہسنا، اَتّ نہ بھلی چپ

اُجڑے پنڈ بھڑولا محّل

اُجڑیاں باگاں دے گا ہلڑ پٹواری

اُدّم اگے لچھمی
پچھے اگے پلون

---

[1] جگ توں لکائیے - بھانویں اپنا ای گڑ کھائیے۔

اُتم کھیتی، مدھ بیوپار
نکھد چاکری، بھیک نا دار

اڈ کھائیے سو ہڈ کھائیے
وَنڈ کھائیے سو کھنڈ کھائیے

اسبغول
کچھ نہ پھول

اسوں ماہ نرالے
دنے دھپاں رات نوں پالے

انشی سنیویں گاجراں نسّو سیں کماد
سنّھڑ سیاں لاکے دیکھ کنک دا سواد

افیم منگے ریوڑیاں، پوست منگے گنّے
بھنگ وچاری آلی پالی، جو آیا سو بنّے

اِک تولے دی روٹی
کیہ پتلی کیہ موٹی

اِک سپ دُوجا اُڈنا

اِک تبوّ
پنڈ بھسیاں دا

اِکو انڈا اوہ وی گندا

اک ہووے کملا تے سمجھاوے اوہنوں ویڑا
جے ویڑا ہووے کملا تے سمجھاوے اوہنوں کیڑا

اُکھڑی کوہاڑی تے اوئے کر بولے ناری
جی کر منگے داماں تینے تر پھل کا ماں

اکھ تکنی نہ ملے مونہہ وچ رہے گراہ
لکھ ... منت ستھریا جے دم دا کریں وساہ

اکھیوں اکھی
تے ناں نور بھری

اکھ اڈی رہ گئی
کجل نوں اِل پے گئی

اگ لگی پنڈ نوں
کتا رُوڑی تے

اگے پچھے چنگی
پر دن دہاڑے مندی

اخیر نواناں دے پانی نواناں ول ای آوندے نیں۔

اگلی ہتھ نہ آوے
پچھلی کُتا لے جاوے

اگے نہیں سی بھاؤندے
پچھوں ڈھڈ کڈھی آؤندے

اِلاّں دے آملنے
ماس دیاں مُراداں

اندّ دتیاں گاجراں
دے مبارکھ

ان دا حُقّہ، اَن دھوتا مونہہ، چندری نونہہ
بندیاں دلے کنڈ تے کندھاں دل مونہہ
اہناں سجناں دا فِٹے مونہہ

اندر بلیاں تھمیاں
دیہڑیا سلام علیکم

اَن گھجے نُوں رگھجائیے نہ
رگھجے دا بھجا گوائیے نہ

اَنّھے اَگے مجرا، بولے اگے گل
گونگے ہتھ سینہوڑا، بھانویں گھل نہ گھل

اَنھے اگے رونا
اپنے نین کھوہنا

اَنّھا مارے اَنّھی نوں
گھسن وجے ننّھی نوں

انھی پیہے
کُتّی چڑے

اَنھے کُتّے، ہرناں دے شکاری

انھی نین، منڈیاں دی راکھی

اَنّھا کیہ بھالے
دو اکھیاں

اَنّھی اَنّھا رلیا
تاں سارا جُھگّا گلیا

اَنّھی نین، دنجھ دا نہیرا

اوڑک بچہ مُولیا
توں ہٹی بہنا

اُنٹھ، جُلاہا، بھکھڑا، چوتھا گاڑیوان
چارے مینہہ نہ منگدے بھانویں اجڑجائے جہان

اونٹھ نہ کدّے
بورے کدّن

اونٹھ خالی وی اڑاوے
تے بھریا وی

اونٹھ بولے گا
لانٹے[1] دی بو آوے گی

اوہ دن ڈُبّا
جدوں گھوڑی چڑھیا کُبّا

اوہ کیہڑی اے گلی
جیتھے بھاگو نہیں کھلی

اوتر نکھتّر
نہ مُولی نہ پتّر

---

[1] اِک پٹھا جیہڑا اونٹھ نوں بڑا پسند اے۔

اوہ نال نہ کھڑے
اوہ موہڈے تے چڑھے

اوہ ماں مر گئی
جیہڑی دہی نال ٹک دیندی سی

اہیہ پھرے نتھ گھڑاون نوں
اوہ پھرے نک وڈھاون نوں

ایانا گل کرے
سیانا کرے قیاس

○

ب

باہر میاں پنج ہزاری
اندر بی بی قہر دی ماری

بانہواں بھج کے گلیں آوندیاں نیں

بٹیریاں نے کیہ لڑنا اے
استاداں دے ہتھ لڑدے نیں

بدھ سنگھ دی بدھ گئی تے عطر دی گئی خوشبو
لہنوں ہتھ دیتا آگیا جیہڑا اللہ کرے سوہو

بدھے بھار مسافراں
تے مُنا کوہ لہور

بڈھے واری نسری
ڈو ماں دی جوار

بڈھے ویلے جایا پُوت
باپ بٹیا دونویں اُوت

بڈھا چور مسیتی ڈیرے

بھرا بھرانواں دے
پچھڑ کانواں دے

بھڑ بھونجے دی کڑی
کیسر دا ٹِکا

بنے جٹ نہ چھیڑیے
ہٹی وچ کراڑ
ٹھٹھی چوہڑہ نہ چھیڑیے
متاں پیئے چھجاں دی مار

بوہے آئی جنج
ونہوں کڑی دے کن

بوہتا وگے پُرا اوہ وی بُرا
جٹ وجاوے ترُہا اوہ وی بُرا
بھمن ہتھ چھُرا اوہ وی بُرا

بوہتیں رنیں اودھم رنڈا
گھر سُورنیاں دا ترنڈا

بوجھے وِچ گاجراں
میلے دا شوقین

بھادوں دا ماریا جٹ فقیر

بھادوں مینہہ نہ پیا
تیلا لگ کما دی گیا

بھابی دا سُوتر
دیور دلال

بھائی سو جو بھاء چلے

بھاء بازار دے
وٹے سرکار دے

بھاء کس گوایا
رات دیاں بھُکھیاں

بھجدیاں نُوں واہن اکّو جیہے

بھجدے چور دی لنگوٹی سہی

بھٹ پوے اوہ سونا
جیہڑا کھا وے کن

بُھکھے جٹ کٹورا لبھا
پانی پی پی آپھڑیا

بُھکھا کراڑ
ویہاں پھولے

بُھکھے دی دھی رنّ جی
تے کھیہ اُڈان لگی

بہمنی دے پُوت
کوئی جن کوئی بھوت

بھویں نیائیں
مال گائیں
رعیت ارائیں[1]

---

[1] رعیت ارائیں مال گائیں کھیت نیائیں

بھکھ ، ننگ دے تن نام
لُچا ، بھڑوا ، بے ایمان

بھُل گیا راج رنگ بھُل گیا بھکڑیاں
تن گلاں یاد رہیاں لون، تیل، لکڑیاں

بھکھ نہ پچھیا لازما
عشق نہ پچھی ذات

بی بی فتی ۔ وَن چڑھی تے پیل لتھی

بیجیا نہ واہیا
گھڑپ پلا ڈاہیا

بیگانی مجھ دا ہوانا وڈا جا پدا اے

بیگانے دمیں[1] شاہوکار

بھیڈ دے خون پنڈ نہیں ماری دا

---

[1] دولت ، دمڑی

پ

پانی وچ سوٹا ماریاں پانی دو نہیں ہوندا

پُت پڑھایا بھلا
کماد پیڑیا بھلا

پُتر جمدیاں ای لاڑے ہوندے نیں

پُتّ کو پت ہو جاندے نیں
ماپے کو ماپے نہیں ہوندے

پتن میو نہ چھیڑیے ہٹی وچہ کراڑ
بنّے جٹ نہ چھیڑیے متے بھن چھڈے بوتھاڑ

پتھر کولے ہوون تاں گدڑای کھا جان

پچھ پنیدیاں پنیدیاں کدی چول دی آدے گا

پرمیشور دی مایا
کدھرے دھوپ کدھرے سایا

پرائے پیر نوں ملیدہ
گھر دے نوں دیون دھتورہ

گھر والا گھر نہیں
ہور کسے دا ڈر نہیں

پرسو، پرسا پرس رام
اِک مایا دے تِن نام

پڑھے فارسی ویچے تیل
ویکھو قدرت دے ایہہ کھیل

پکدیاں دے انگ ساک سارے

پکی کھیتی ویکھ کے گرُب گیا کسان
جھکڑ جھولا بوہت ہے گھر آوے تاں جان

پلے نہیں سیر آٹا
ہنگدی دا سنگھ پاٹا

پنڈا وے اگا ہاں
پُترا وے پچھا ہاں

پنڈیں بجا جڑاں
دھولی نوں کتن دا چاء

پھر پھر پھر
لوہے دیاں لتاں
سنار دا سر

پھونج پھونج تالاب بھر جاندے نیں

پیکے نہ سوہرے وتر نہ واہیاں
ساون نہ تریل پئی تنوں اوگت گئیاں

پیر وڈے گنواراں دے
سر وڈے سرداراں دے

پیسہ کھوٹا اپنا
بنیے نوں کیہ دوش

پیندیوں دھاڑوں
تے ملدیوں اُدھاروں - بچنا چنگا

پیو نہ ماری گِدڑی[1]
پُتر تیر انداز

پیٹ نہ پئیاں روٹیاں
تے سبھے گلاں کھوٹیاں

---

[1] پیو نہ ماری پدی پُتر تیر انداز

ت

تالوں کھُتی ڈُومنی
گاوے تال بے تال

تتا پانی وی اگ بجھا دیندا اے

تتر کھمبڑی بدلی رن ملائیاں کھا
اوہ وسّے اوہ اُدھلے وا رنہ خالی جا

تلی وِچ آیا
گلی وِچ کھایا

تِل وِرلے، جوں سنگھنے، وَلُوٹ کپاہ
لیف دی بُکل مار کے مکئی وِچ دی جا

تند نہ تانی
جولاہے نال ڈانگو ڈانگی

تند تند کر دیاں تانیاں بن جاندیاں نیں

تنّے ٹُٹے نہ مدے
پتھر، شیشہ، دل

تھوڑے پانی مچھلی، انتاڑو ندی دے کن
بسیج اکلی استری، چور اکلے دی سن
ولاواپئے پر دیسیاں پنجے ای ترٹن

تیری نہ ملے
مینوں دوبھن چون دے

تیرے وَل چھلّ بلیے
پر میشور جانے

تیلی کوئی سپتا نہیں
گھیار کوئی کپتا نہیں

تیلی دی کیتا
تے رُکھا ای کھا دا

○

ٹ

ٹکر کھا دا ڈنگ ولائے
کپڑے پاٹے گھراں نُوں آئے

ٹکے دی ہانڈی گئی
کُتے دی ذات پہچانی گئی

ٹنڈ جیہا بھانڈا نہیں جے رڑے نہ
چوہڑے جیہا جوان نہیں جے تڑے نہ
بھورے جیہا لیڑا نہیں جے کڑکے[1] نہ
توت جیہی لکڑی نہیں جے پھرے نہ
جٹ جیہا راٹھ نہیں جے تھڑے نہ

ٹنڈی باہنہ
چوڑی دا چاء

ٹھٹھیاراں دے کبوتر کدی ششی کیتیاں نہیں اڈدے

ٹھل پوشلا، اوکھل پیرا، پھجل کاں
کدی نہیں میدا تے بھناں[2]

○

ج

جا دھیے راوی
نہ کوئی آوی نہ کوئی جاوی

جاگدیاں دیاں کٹیاں
سُتیاں دے کٹے

---

[1] جے چھُٹے نہ
[2] گھوڑا۔ تھے داند ایس ھیلے دے کوڈیوں کھوٹے ہُندے نیں

جانن ہارے جانیا بانیاں تیری بان
لہو پیئے اَن اُبلیا پانی پیئے چھان

جیتے ہووے توا ، پرات
اد تھے گاواں ساری رات

جٹ دا ہاسا
بھَن سٹے پاسا

جٹ بیلا
خُدا نوں لے گئے چور

جَٹ گنا نہیں دیندا ۔ رُوڑی دے دیندا

جٹ جاتے تے بجو جاتے
چوہڑہ نوں بر نوں

جٹ کیہ جانے ونگاں دا بھا

جٹ کیہ جانے راہ نوں
مینہہ کیہ جانے گھاہ نوں
چھولے کیہ جانن واہ نوں

جٹ ۔ وَٹ ۔ پھٹ
تینے بدھے چنگے

جٹ گنوا دے مرشد نال
جد بوسے تاں کڈھے گال

جٹ نہ جانے گُن کرا، چتا نہ جانے واہ
اوس دا گرُو سہاگہ، اوس دا گرو سواہ

جٹوں راج نہیں
موٹھوں کاج نہیں

جٹ جٹاں دے سالے
وچوں کر دے گھالے مالے

جٹ مہاجن، بھمن شاہ
بنیا حاکم - قہر خدا

جٹ مِتّر نال
ہتھ چھتّر نال

جٹ تے سنڈھے دا ویر نہیں جانڈا

جٹ پیا ٹی لسّی
گل وچ پا ٹی رسی

جٹ نُوں گُن نہیں
وٹ نوں گھُن نہیں

جٹی دی جلا ہے نال
نانی دی سانجھ

جدھر گٹیاں بیڑیاں
اودھر گئے ملاح

جدھی چھٹی نہ ہووے بیائی
اوہ کیہ جانے پیڑ پرائی

جیہدے کوٹھے دانے
اوہدے کملے دی سیانے

جس لایا گلیں
اوہدے نال چلی

جس دا دگے کھال
کیہ کردگا اوہنوں کال

جس پینڈ نہیں جانا
اوہدا راہ کیہ پچھنا

جلاہے دی مشکری
ماں بھین نال

جے لال نے ونڈے کوئلے
جنے ونڈے اوہنے تھوڑے

جتا گڑ پائیے اونا ای مٹھا ہوندا اے

جیہناں کھادیاں گاجراں پیٹ اونہاندے پیڑ

جنج لگانی احمق نچے
جماں جنج نال

جتی سوت اونا پالا
جتنے کڑم اونا مکالہ

جیہنوں اکھاں نہ کھان
اوہنوں مونہہ کیکر کھاوے

جیہناں جنیاں
اوہناں ننیاں

جھونے دی فصل تے کڑماں چاری
دونویں تھوک اکو جیہے

جہان مجھکھے نوں دنیدا نہیں
پہر کھاندے کولوں کھوہ لین دا چارہ کردا اے

کھاہدا پیتا لاہے دا
باقی احمد شاہے دا

بُھوٹھ دے پیر کتھے

جو سُکھ چھجو دے چبارے
اوہ بلخ نہ بُخارے

جیٹھ مینہہ تے سیال وچ وأمندی
کتیں ماہ وچ منع ہنیریاں نیں

جیہی ماڑی باہنی
تیہی مِشہری[1] چوُپ

جیہا تیرا اَن پانی
تیہیا میرا کم جانی

جے پت لوڑیں اپنی
چھڈ بڑُے دا پاسا

جے وَن ہوَن پدھرے
تے بھُنّے اگن موٹھ

---

[1] باریک کاٹھے کماد دا گنا ، ٹانڈہ

جیہی روح تیہے فرشتے

جیہا مونہہ تیہی چپیڑ

جیہی چوراں کھڑی
تیہی کلّے بدّھی

جے سر بجھے ساون دا بھادوں ترہائیاں جائے
بھٹ کہے سن بھٹنی، دنیا نیر وہائے

جے مینہہ نہ پیا لوہڑی تاں ہاڑی لگو کیہڑی
جے وسے پوہ ماہیں کون آکھے جمّی ناہیں
جے مینہہ پیا پچھاڑی تے ہاڑی ہوسی ماڑی

جیہا دُدّھ
تیہی مُدھ

جے کوئی کہے کم کر، چُپ کر کے بہہ رہیے
جے کوئی آکھے لے نیاز اُدھم کر کے لے لیئے

جُوا، رنّا تے ضامنی توں دھن دا گھاٹا

جیوے میرا بھائی
میری ہر گھر بھرجائی

○

چ

چار چوڑے چار سوڑے
دو چھوٹے دو موٹے[1]

چڑی چُنج بھر لے گئی
ندی نہ گھٹیو نیر

چڑیاں اُڈیاں تے کڑیاں گئیاں سوہرے
مُڑ قسمت نال آون، گھُل مہندیے نی

چقوں نکل تے چوہڑیاں جوگی

چلھوں نکل کے اوہلے پئی
ماں آکھے دھی سوہرے گئی

چڑی جانے پہ دمڑی نہ جانے

چنا چیت گھنا، کنک گھنی وساکھ
تینویں گھنی تاں جانیے جے منڈا ہووے ڈھاک

---

[1] گھوڑے دیاں ایہہ چیزاں اینہاں صفتاں والیاں ہون
چار سُنب چوڑے، چار گاچیاں تنگ دو کن چھوٹے تے دو اکھاں
موٹیاں تے گھوڑا اچھا ہوندا اے۔

چنگا کر بہا لیے تے پیڑے لئے چُرا

چنگی بھلی ٹوریوں آیوں موڈھے لگ

چوہڑے دا لینا
کُتے دے گل گھٹنا

چوہڑیاں دی کُٹبری
شریکے نالوں وکھری

چوہڑا گیا ہر دوار
اوہنوں اوتھے دی دگار

چوہڑیوں مصلّی کیتا
آکڑ اوہدی اوہو جیہی

چور نالوں پنڈ کاہلی

چوراں دے کپڑے
ڈانگاں دے گز

چور اُچکّا چودھری
گنڈی رن پہ دھان

چور نُوں نہ مارو چور دی ماں نُوں مارو
جیہڑی ہور نہ جمّے

چور تے لاٹھی دو جنے
میں تے باپُو کلاّ

چوری، یاری، چاکری
باجھ وسیلے نہ

چھج تے بولے پر چھانن کیہ بولے
جیہنوں نو سو چھیک

چھپڑ وچوں منہیں تے ٹھٹھّی وچوں چوہڑا کڈھنا
بڑا اوکھا لے

چھلاں دا کھُرل
کھوتا رکھوالی

چیت وساکھ بھوّنویں
جیٹھ ہاڑ سوّنویں
ساون بھادوں نہا دے
اسوں کتیں تھوڑا کھاوے
مگھر پوہ رُدل ہنڈھاوے
ماگھ پھگن تیل ملاوے
ویدحکیم دے کدی نہ جاوے

ح

حکومت نواب عبد اللہ
چکّی رہی نہ چُلھا

حصّہ تیرا بارہواں
دنجھاں دی مار اُدھوادھ

حلوائی دی اگاڑی
قصائی دی پچھاڑی
چنگی ہندی اے

حیلے رزق
بہانے موت

○

خ

خصماں باجھوں سون ترہائیاں

خصم کیتا فتّا
اوہو چکی اوہو ہتھا

○

و

دادڑیاں سجادڑیاں
نبھن سراں دے نال[1]

داتا کال پرکھیے دھادتی پھگن[2] ماہ
استری ناں پرکھیے جے دھن پلے نہ

داتری نُوں اِک سُنے
پر دنیا نوں دُو نہیں سُنے دندھوندے نیں

داء دا تا ونج وریام

دائیاں توں پیٹ گھُجے نہیں رہندے

دِتی کھل نہ کھاندی
کوہلو چٹن جاندی

دُدھ سانبھے گجر بیٹی
دھن سانبھے کھتر بیٹی

دریا دا ہگیا مُونہہ اگے آوندا اے

---

[1] جان سراں دے نال
[2] پھگن تک اناج گھر ہووے

دکانداری نرم دی
حاکمی گرم دی
اُگراہی بے شرم دی

دِنے بولن گیدڑ راتیں بولن کاں
مرے بستی دا بادشاہ یا اُجڑے سراں

دِن گوایا بھوں کے
رات گوائی سوں کے

دنیا کِسے چھابے نہیں پوری

دوست اپنا
دادے دا ہڑی ویہڑے دی

دو پٹیاں وِچ گئیاں
نبدی دیاں دور بلائیں

دھی کانی، نونہہ رنڈانی، کھوہ دی ونگی لٹھ
رستے اتے کھوتی ایہہ چارے چوڑ چوپٹ

دہی دے بھلیویں کپاہ دی چھٹی نہیں کھائی دی

دھی ہووے سوہرے جوائی کدی نہ لوہڑے
دھی ہووے پیکے جوائی منتھا ٹیکے

دھولی داڑھی تے آٹا خراب

دھوبیاں دے گھر پئے چور
اوہ نہ لُٹے لُٹے ہور

دھیے دھیے گل سُن
نوہڑیے توں کن کر

دیکھو بھڑوے دی عقل گئی
مجھ ویچ کے گھوڑی لئی
دُدھ پینوں گیا لدِ سٹنی پئی

دیسی ٹٹو خراسانی دولتے

دین دلیری
لینا حکمت

دیگ دا اِکو دانہ چکھن نال جنس دا پتہ لگ جاندا اے

ء۱ جھاٹا خراب
ء۲ نوہنہ

دیوار دا کیل
جنگل دا بھیل
اسمان دی چیل
پاہے دی مڈھی
اُنھے دا جیچھا
گھوڑی دا دولتّا
اینہاں سبھناں توں بچنا چنگا

ڈ

ڈاڈھیاں دا سَتیں ویہیں سَو

ڈاہڈے نال بول نہ سکاں
ماڑے تے کڑ ہم

ڈڈ پٹوسی کنگنی ڈانگو ڈانگ کپاہ
لیف دی مُکّل مار کے چھلیاں وچ دی جا۔

ڈگی کھوتے توں تے غصہ گھمیار تے

ڈُونگھے ہل واہ تیرے گھر وچ نوکری
ہنیری راتی آ گھر وچ جے چھوکری

ڈُومنی دی نتھ
کدی کنیں کدی ہتھ

ڈُوماں دے گھر ویاہ
جویں بھاوے تیویں گاہ

ڈھائی گھر ڈائن وی چھڈ دیندی اے

ڈھِڈوں بُھکھا
ڈکار مکھانیاں دے

ڈھڈوں بُھکھی
میلہ دُکھ نہ دیوے

ڈھگیا تینوں چور لے جان
"یاراں پھٹے ای کھانے نیں"

ڈیڑھ پاء کھچڑی
چوبارے رسوئی

○

ذ

ذات دی کوہڑ کرلی
چھیتراں نوں چھپے

ر

روگی دا کھا دا
قرضائی د کہن کم

راہے راہے گڈی چلے اتے راہے چلے سپوت
تینے راہ نہ چلدے سنگھ، سورماں، کپوت

راہ پئے جانیے یا واہ پئے

راہ وچ ہگنا نالے ڈیلے ٹڈنا

رجیا منیہ، نہ چلدا ہل
رجیا جٹ، مچا دے کل
رجی مہیں نہ کھا دے کھل
رجیا بھینٹ پیندا گل
رجیا کھتری جا دے ٹل

رجے کم نہ آوندے
نائی، کتے، باز

رن گیا نن بھیڈ اشنان
لوئی کھنب نہ ہوئی
سنو صاحبو ہندو جٹ نہ کوئی

رنڈا گیا کرُمائی
اپنی کرے کہ پرائی

رن جٹی
ہور سبھ کھان دی چٹی

رنڈی دا پوُت سوداگر دا گھوڑا
کھاوے گا پیتا چلے گا تھوڑا

رنڈی تے وقت کٹ لینڈی اے
پر آلا دوالہ نہیں کٹن دیندا[1]

روڑھ بھلا نہ چودھری، داتا بھلا نہ بھٹ
منگتا بھلا نہ کھتری، بیلا بھلا نہ جٹ

روگ دا مول کھانسی
جھگڑے دا مول ہانسی

رواں نہ دھواں
شیطان مارے جواں

رندی دکھ یاراں دے
لے لے نام بھراواں دا

---

[1] پر انگلاں والے نہیں کٹن دیندے [2] سستی رووے یاراں نوں

رہیاں کھیڑیاں دا پتن میلہ

○

ز

زور آور دی بھیالی
اوہ منگے حصہ اوہ کڈھے گالی

○

س

ساتھوں گیئوں گورییے
پرے پریرے جا

ساتھوں گیئوں گورییے
بھانویں کھڑنی چور

ساری رات بھنّی
کُڑی جمی اٹھی

سانجھ کپتّا مال برباد
رن کپتّی عمر برباد

ساون نہ واہیں اِک وار
پھر واہیں وار وار

ساک ملدیاں دے
کھوہ چلدیاں دے
بھوئیں واہندیاں دی

ساون مہینے برکھا لگی
کما دی اُچی ہو ہو پھبّی

ساون گیا سُکا تے بھادوں کیتی دَیا
سونے دا گھڑا وندی سی رُوپے داوی گیا

ساون لوڑے میگھلا بھادوں لوڑے دُھپ
بھٹاں لوڑے بولنا سادھاں لوڑے چُپ
سس لوڑے بولنا نونہاں لوڑے چُپ

ساون کھیر نہ کھاندیا
کیوں جمیاں اے اپرادھیا

سَپّ، سُور تے سُنیار
تِنے نہیں کسے دے یار

سَپّ نوُں سپ لڑے
تے وِس کیہنوں چڑھے

سَپّاں دے اگے دِیوے نہیں بلدے

سجن سانوں سولے گل لگی بانہیں
ساڈے اُتے جُلیاں ، اوہناں تے اوہ وی نانہیں

سچ سودا
کوڑ کڑ مائی
دُھروں آئی

سدی نہ بلائی
ہیں لاڑے دی تائی

سدی نہ پچھی
ہیں نوشاہ دی پھپھی

سدا توں ہر کوئی چٹیاں قبراں تے پھُل پاندا اے

سدا بھریاں ٹنڈاں نے خالی تے چڑھدے سورج نے ڈُبنا ہوندا اے

سروں پیروں ننگی ہاں
جہاں نالوں چنگی ہاں

سروں گنجی
نوں جوڑے کنگھیاں دے

سر تے کانیاں دی بھری سیل[1] بازار دا

---

[1] سیر

سراں نال سدا ریاں

سسی روئے یاراں نوں
لے لے نام بھراواں دا

بینجی وڈھ کھا دی پیچی
اندر وڑ کے سوں

سنجم کر کے کھا
تے نک دی سیدھے جا

سنگ بانکے مہیں سوہے، نین بانکے گوریاں
مچھ بانکی مرد سوہے، چال بانکی گھوڑیاں

سُنو سنگھ سردار کے دولو راجی
پالا پوہ، نہ پالا ماگھ، پالا واجی

سُوراں نوں پونے
تے باندراں نوں بناتاں

سُو سُنار دی
اِک لوہار دی

سُو ہتھ رسّا
سرے تے گنڈھ

سو کوہ دریا
تنبا موہڑے تے

سو دن چور دا
تے اِکدن سادھ دا

سوکن کوئی سہیلی نہیں
دشمن کوئی بیلی نہیں

سونہہ کھائیے جی دی
نہ پُت دی نہ دھی دی

سُو چاچا تے اِک پیو
سُو دارو تے اِک گھیو

سو ٹھوکا تے اِک ٹھٹھیار
سو سُنیار تے اِک لوہار
سارے گھت کٹھالی گال
وچوں نکلیا تھا نیدار

سیال سوہرے ہاڑ دوپہرے
ساون مینہہ ورھیندے
ایہہ تِنے جھاڑے مندے

ش

شاہد رے دے چاء وچ کُتی گوہلاں توں دی رہی۔

شکاری دے کن ویری

○

ط

طوطا ، تلیر ، توپچی
تیلی تے ترکھان
ایہہ پنجے بے ایمان

○

ع

عاشق نو بہ نو کہ جھورا چیتونوں

عقلاں باجھوں کھوہ خالی

عیدوں لعد تنبا پُھوکنا اے

○

غ

غریب دا بھنوئیا کوئی نہیں بندا
تنگڑے دا سالا بنن نوں ہر کوئی تیار اے

○

ف

فتو دے بھیڑے بھیڑے یار
کوئی چوٹھا کوئی گھمیار

○

ک

کاں ، کراڑ، کتے دا
وساہ نہ کریں کتے دا

کاڈا[1] کوئی کاٹھ نہیں
گجر کوئی راٹھ نہیں

کپاہ نہ گوڈی دوپتی
مچگن کیہ آئی کپتی

کتا راج نہ پہلیے
مڑ چکی چٹے

○

---

[1] اخروٹ دی لکڑی

کنک جٹ نوں پئی بیائی
موئی ماں بھڑولے پائی

کنک کمائی چھلیاں تے ہور کھیتی کل
رُوڑی باجھ نہ ہوندیاں توں نہ جاویں بھل

کُتے نوں گھیو نہیں پچدا

کچھڑ کڑی تے شہر ڈھنڈورا

کد بابا مرے
کد بیل ونڈینے۔

کدی ہسے دی ٹنگ وِنگی
کدی ہسے دی باہنہ وِنگی

کرُم کرُم رل گئے
وچولڑے کون وچارے

کُکڑ، کاں، کمبوہ قبیلہ پالنا
جٹ، سنڈھا، سنسار قبیلہ گالنا

کُکڑ کھیہ اُڈائی
اپنے سر وچ پائی۔

ککر گھر، کپوت گھر، گھر کلھنی نار
تریاں اگے چلنا، چار نرگ سنسار

ککا، کیرا آدمی، مچھاں والی رن
بھورا سنڈا پا کے، چونہاں توں بچ نسنگ

ککھاں بھاء، غلاماں دوستی
ڈوم، پیادہ، پوستی

کلر کھیت کسوت ہل گھر کلھنی نار
چوتھے میلے کپڑے نرگ نشانی یار

کل جمی رگدڑی
تے اج ہویا دیاہ

کلا نام کال دا اے

کمیں پئے اتد جانیے
کون بھورا، کون بھونڈ

کندھ دے وی کن ہوندے نیں

کنک کھیت کڑی پیٹ
آ جوانیا منڈے کھا

کندھ اوہلے پردیس

کونجاں، کنکاں ہمیاں[1] جے رہن وساکھ

کولیاں دی دلالی وچ مونہہ کالا

کوہ نہ چلّی
بابا ترہائی

کوئی گھر ڈھے
تے بی بی ورلے

کون کہے نی رانیے
اگا ڈھک

کوئی مرے کوئی جیوے
ستھرا گھول پتاسے پیوے

کیرا[1] شاہ
پورا[2] وزیر
چھٹا[3] فقیر

---

[1] ہالی دے پچھے پچھے بیج کیرنا
[2] نالی نال بیج ڈالنا
[3] چھٹے نال بیج کھلارنا۔ ایس طراں بیج نوں پرندے چگ لیندے نیں

کھ

کھائیے من بھاوندا
ہنڈائیے جگ بھاوندا

کھان پین نُوں نُور بھری
دُھون بھناون نُوں جُما

کھاتا، پیتا، ورتنا، تِنے کم تت
جاندی واری سُتھریا رکھ ہک تے ہتھ

کھائیے دال
جیہڑی نبھے نال

کھا کے جائیے سوں
مار کے جائیے بھج

کھادا پیتا لاہے دا
باقی احمد شاہے دا

کھانگڑ بھیڑ شاگرد جُلاہ
نفع نہیں ایس مالوں
نہ اوہ رج کے دُدھ دیوے
نہ اوہ کڈھے کا لوں

کھا گئے ، ننگ لا گئے
جوڑ گئے ، سو روڑھ گئے

کھدّو پھولیاں پیراں ای نکلدیاں نیں

کھوتا کولدا نہیں
جلاہ کو پیتا نہیں
تیلی سو پیتا نہیں

کھوتا ، اُونٹھ ، بکری ، چوتھا گاڈیوان
چارے منیہہ نہ منگدے بھانویں اُجڑ جائے جہان

کھوتے چڑھی تے لتاں لمکدیاں

کھوہ وِچ ڈِگی اِٹ سُکی نہیں نکلدی

کھیتی خصم سیتی

کھیتی خصم نہ جاوے
تاں کھیتی خصماں کھاوے

کھیتی نِکیاں موٹیاں
کھیتی بلداں جھوٹیاں

کھیتی نُوں بھلا میگھلا
دھوبی نُوں بھلی دُھپ

کھیر کھان نُوں بہمنی
بھاہے لگن نُوں شیخ

○

گ

گاں چوٹی کجُڑے
نہ وسّے نہ اُجڑے

گاں سو جو سیال وچ دُدّھ دیوے

گت گُنڈھے
کپاہ پُھنڈے

گرُو بِنا گت نہیں
تینّوں بِنا مت نہیں
شاہ بِنا پَت نہیں

گھڑے نُوں ہتھ لایا
سارا ٹبر ترہایا

گل ہوئی پُرانی
بُکل مار بیٹھی سوانی

گل کرے گل نال
نک وڈھے ول نال

گلاں کرن نُوں اولیاء
کر توُتاں کھیہ

گل کہندی اے توں مینوں مُونہوں کڈھ
میں تینوں شہر دل کڈھاں گی

گلیں گلاں تے دیں گھوڑے

گلیاں ہُونج گوائیاں نیں
گڑ بہلاں مول نہ آئیاں نیں

گنجی بُلبُل ٹمیی آہلنا

گنجی چھُٹی نہاونوں
سر پھُل پرانده پاونوں

گنجی نہائے گی کیہ تے نچوڑے گی کیہ

گواہنڈن دا رُوپ نہیں آوندا
پر مت آ جاندی اے

گوڈے گوڈے کوڑا
ڈاہ بیٹھی موہڑا

گوکے دی کنڈ نوں پالا
مہرُو دے سنگاں نوں پالا
مرد دی چھاتی نوں پالا
کُتے دی بوتھی نوں پالا

گوری دا ماس چونڈیاں جوگا

گھر آئے پہ وہنے تے چاہڑ بیٹھی وڑیاں

گھر آئی جنج ونجھو کڑی دے کن

گھر بھکھ ننگ
بوہے تے ڈیوڑھی

گھر کھان نوں نہ ماں پیہن گئی

گھردں گھر گوایا
باہروں بھڑوا سدایا

گھر تند نہ تانی
جُلاہے نال ڈانگو ڈانگی

گھر منڈھل دی روٹی
باہر لمّی دھوتی

گھر پتلی، باہر سنگھنی، میلو میرا نام

گھر کفن دی نہیں، ریجھاں مرن دیاں

گھر ہون گیاں روٹیاں
آپے آون گیاں دوہٹیاں

گھردں جایئے کھا کے
اگوں ملن پکا کے

گھردں جایئے رَج کے
اگوں ملن بھج کے

گھردں جایئے بھکھے
اگوں ملن دھکے

گھر دا جوگی جوگڑا
باہر دا جوگی سِدھ

گھر دی کُکڑی دال برابر

گھر دے پیر نوں تیل دا مالیدہ

گھیو سوارے سالنا
وڈی نونہہ دا ناں

گھیو کھائیے شکر سے
دنیا کمائیے مکر سے

گھیو ڈُلھا مٹھال
نہ میہناتے نہ گاہل

گھوڑیاں تے مرداں کم پین اوّلے

گھوڑے دی عمر ستھ سال جے ملے مصالحہ
مرد دی عمر سو سال جے رہے سوکھالا

گھوڑے دی پُچھ وڈی ہووے گی
تے اپنا ای پچھا کجے گی

گھوڑا گھاہ نال یاری کرے تے کھاوے کیہ

—

گئے نمانے روجڑے رہ گئے نوں تے ویہہ

○

ل

لاٹھی ماریاں پانی نہیں پاٹدے

—

لائی لگ نہ ہووے گھر والا
چندرا گوانڈھ نہ ہووے

—

لتھی چڑھی نہ جاندی
مشری بے پرواہ

—

لڑائی دا مول ہانسی
بیماری دا مول کھانسی

—

لڑدیاں دے پچھے
بجھدیاں دے اگے

—

لسی تے لڑائی دا ودھان کوئی نہ

لکھ دی وی چوری
تے لکھ دی وی چوری

لٹوّ پٹّر کرے وپار
لے ویا جی، دئے اُدھار

لوکاں نُوں لوکاں نال
گگڑی نوں جوکاں نال

لوک گئے دساکھی
گنجی رہی جُوواں دی راکھی

لوہار دی سفّی
کدی پانی وِچ کدی اگ وچ

لہنا نہ دینا نہ کارے نہ سیلے

لیکھا مانّواں دھیاں دا
بخشیش لکھ ٹکّا

○

م

ماڑے تگڑے دی پنچالی
اوہ منگے حصہ اوہ کڈھے گالی

ماں پہ پوت پتا پہ گھوڑا
بوہتا نہیں تے تھوڑا تھوڑا

ماں پالے مرگئی
دھی دا ناں رضائی

ماں رانی دھی رانی
کون بھرے پانی

ماڑا ڈھگا چھٹی[۳۶] روگ

ماڑے دی سوانی
جنے کھنے دی بھابی

ماڑے دا بھنوجا کوئی نہیں بن دا
تگڑے دے سالے بنن نوں وٹیہہ[۳۷] تیار

ماس تتر دا
ملنا متر دا
لہنا چھتر دا

مال مالاں
کھیہ دلالاں

مائی تیرے ہتھ بڑے نرم نیں
ایں پہ بچہ لگنی تے جانیے

مائی کوکاں
میہنے اپنے ، دیوے لوکاں

مائی کوکاں
متاں دیوے لوکاں

مدرّیاں تے چگریاں مٹھے جنہاں دے وٹ
گھوڑیاں ایہو خوبیاں ناراں چوڑ چوپٹ

مجھ ڈبّی
بھیڈ بھوسلی
داڑھی والی رن
تنوّں ون کوّن

مجھاں گھر دریاماں
گھوڑے گھر سلطاناں

مجھ لوہی تے زین روہی

مجھ ڈبی ، بھیڈ بھوسلی ، وڈھی خورا چودھری
مجھاں والی رن چونہاں توں بچ ننگ

مچھی گنا نے [illegible]
اسُوں پکے کتیں کھانا

مرد دی مایا تے برچھ دی چھایا
نال ای جاندی اے

مرداں اتے گھوڑیاں کم پین اوّلے

مرداں نوں بھجنا پیہنا
تے مہیں نوں ڈُبنا لاج

مر گئے اللہ دے لوک
نہ ہرکھ نہ افسوس

مر گئے مردُود
نہ فاتحہ نہ درُود

مرد منگے آٹا اوہنوں آٹیوں دی گھاٹا
رن منگے پیڑے اوہنوں دین والے بہتیرے

مرے رن گئے دی سَٹ
مرد مرے تاں سر دی سَٹ

مرد باتے
کُتا راتے
گھوڑا ساتے

—

مسافر مسیتاں نہیں لبھدے

—

مکیوں پرے اُجاڑ

—

گھر پوہ کھیت پیا جی
دانے اُدھار تے دام بیا جی
اوس جنے دی ہوندی بربادی

—

مُلّاں دی دوڑ مسیت تک

—

ملک ماہی دا وسّے
کوئی روے کوئی ہسّے

—

منجی نوں چنگڑ
تے توڑی نوں ترنگڑ

—

مُنڈے، رَدل، رناں
تینے اُجاڑ دا بنّا

—

من حرامی جُتاں ڈھیر

موٹا وپاج شاہوکار نوں کھائے
عورت نوں ہانسی
آلس نیند کسان نوں کھائے
چور نوں کھائے کھانسی

—

موٹی بھیڈ خواجہ خضر دی نیاز

—

مول نالوں بیاج پیارا ہوندا اے

—

مونہاں نال ملاحظے
سہراں نوں سلام

—

مونہہ چمکاں ٹکے دیاں نہ
کھا بچہ بہتیری آ

—

مونہہ نہ میتھا
جتن پہاڑوں لتھا

—

منہہ پیاتے کال نہیں
سیانے بیٹھیاں وگاڑ نہیں

○

ن

نالے رن گئی نالے کن پاٹے
مزا عشق دا دس کیہ کھٹیو ئی

نالے چوپڑیاں نالے دو دو

نالے ماسی نالے چُوندھیاں

نالے چور نالے چتر

نالے منگے نالے ٹنڈ چھپائی

نہ آوے چور نہ کتا بھونکے

نانی خصم کرایا
دوہترے نوں چٹی

نائیاں دی جنج وچ سبھے راجے

نواں نو دن
پرانا سو دن

نوکری کیہ تے نخرہ کیہ

نوں کوہ دریا سُتھن موڈھے تے

نویں رُوں ۔ تیر ہیں کپاہ

نہ ٹپیے کھُوہ
نہ کھیڈیے جُوا

نہاتی دھوتی رہ گئی
نک تے مکھی بہہ گئی

نونہاں توں ماس کدے دکھ نہیں ہوندا

نین دُوجے دے پیریں پیندا ای جاندی اے

نیویں بہہ اُچے مُوترے
راہ جاندیاں دے سر مُوترے[1]
تتا کھاتے تے مرے دکھُوترے
ایہہ تینے کم کسُوترے

○

---

[1] راہ وچ نچلا نہ بیٹھنا

و

واڈھڑیاں سوجا ڈڑیاں
نھبن سراں دے نال

وال نال پہاڑ بدھا ہویا اے

واہی بادشاھی
کھیتی خصم سیتی

واہیاں اونہاں دیاں جنہاں دے گھر حُقّے
حُقّے اونہاں دے جنہا ندے گوہے سُکّے
گوہے اونہا ندے جنہاندے منگو ڈُھکے

واہ کرماں دیا وَلیا
ردھی کھیرتے ہوگیا دلیا

واہی جٹ دی
بازی نٹ دی

واہنے بھاڑے مجاجاں ایڈیاں

وَٹ سو وَٹا
ایدھر مٹی ، اودھر گھٹا

وَیسے لاہور بھانویں جُھگی ہووے
کھائیے کنک بھانویں جُھگی ہووے

وَنج کرن گے باہنیے
ہور کرن گے ریساں

وَنجھلی دا کیہ وجاونا
مونہہ ای ڈنگا کرنا ایں

ونڈ پئی عقل گئی
پیڑھی پئی ساک گیا

ویاہ نائیاں چھڑ بھرائیاں

ویاہ تے گھاہ دا بھجیاں کجھ نہیں رہندا

ویکھ بھڑوے دی بُدھ گئی
مجھ ویچ کے گھوڑی لئی
دُدھ پیئوں گیا لد سُٹنی پئی

ویلا نہ وقت
بھٹیو چڑھی تخت

ویلے دی نماز کویلے دیاں ٹکراں

دَیہ پئی ڈُومنی گھندولے پاڑے

ویہڑے وچ رن، ویہڑا کرے دھن دھن
ویہڑے وچ ماں، ویہڑا کرے بھاں بھاں

○

ہاتھی پھرے گراں گراں
جس دا ہاتھی اُسدا ناں

ہاڑ مہینے ورکھا ہوئی
ہالی گھر نہ رہندا کوئی

ہاڑی نہ ساونی
ویکھ بھڑوے دی آوئی

ہانڈی اُبلے گی تے اپنے ای کنڈھے لوہے گی۔

ہاں جی ہاں جی کہنا
سدا راضی رہنا

ہتھیں دتیاں گنڈھاں مونہہ تال کھولنیاں پیندیاں نیں

ہتھ پُرانے کھوسڑے
لبھنتے ہوری آئے

ہتھ نہ کن
جنے کھنے دی رن

ہتھاں دے جمیاں دے دند پُٹ کے نہیں ویکھی دے

ہتھ نہ اپڑے ٹھو کوڑی

ہتھیار اوہ جیہڑا ویلے سر کم آوے

ہر کوئی اپنے کسب دا چور ہوندا اے

ہل تھڑکے
رن گڑھکے
بُولد جائے کواسا
اوس ہالی دا کیہ بھروسا

ہمیشہ گھمیاری اپنا ای بھانڈا سلاہندی اے

ہندو پڑھدے پوتھیاں، مسلمان قرآن
جو ہڑے لچ گڑچیاں نہ زمیں نہ اسمان

ہندوستانی دی جیبھ تے پنجابی دے ہتھ نچلے نہیں رہندے

ہو چھے جٹ کٹورا لبھیا
پانی پی پی آپھریا

ہوراں نوں ہوری نال
اَنھے نوں ڈنگوری نال

ہیٹھ پرالی اُتے سلّے
جیہیو جیہے آئے اوہو جیہے چلّے

ہیٹھوں بھیڈ دا کھُر
اُتوں بائی رنگ

○

ی

یاری اونٹھاں والیاں نال بُوہے نیویں

یارانے ہاتھیاں والیاں نال تے بُوہے بھیڑے

یار دے بھروسے خصم گوایا ہاسے

یار آوَن تے غدوداں وِکان

یار دی یاری وَل جائیے اوہدے عیباں ول نہ جائیے

پاکستان پنجابی ادبی بورڈ۔ ۵۸۔ لارنس روڈ لاہور ۳ فون ۳۰۶۶۸۹

ساڈیاں کتاباں

تصوّف

۱۔ وحدت الوجود تے پنجابی شاعری — پروفیسر علی عباس جلالپوری — ۱۵/-

لسانیات

۱۔ محمد حسین لفظ الی (نت ورتوں وچ آون والے لفظ) — آصف صابر ضیغم — ۱۰/-

۲۔ بول تے تول (پنجابی عروض وغیرہ بارے) — غلام یعقوب انور — ۱۶/-

۳۔ کن لیکھا — محمد آصف خاں ترجمہ بخاری — ۴۰/-

گٹ وچ دو ہزار مصدر

کلاسیکی ادب

۱۔ اکھیا بابا فرید نے (شلوک تے اوکھے لفظاں دا ترجمہ) — محمد آصف خاں — ۴۰/-

۲ گھیات لال — پروفیسر راضی مرزاد (صدیق لالی دا مکمل کلام) — ۳۰/-

۳ کہنہ اسائیں — افضل پرویز (اجوکی ساعیں پشاوری دا مکمل کلام) — ۱۸/-

۴ ہیر چراغ — عین الحق فرید کوٹی (ہیر چراغ اعوان دی ہیر) — ۱۰/-

ڈرامے

۱ قصہ دو بھراواں دا — منیر نیازی (دو ڈرامے) — ۱۰/-

۲ بول مٹی دیا باویا — سجاد حیدر (ریڈیائی ڈرامے) — ۱۸/-

۳ جزیرہ — منو بھائی (ٹی وی ڈرامے) — ۱۸/-

۴ شام رنگی کڑی — نواز (ریڈیائی ڈرامے) — ۱۵/-

۵ بڑ ہاکوئی نہ — شفقت تنویر مرزا (ژاں پال سارتر دے دو ڈرامے) — ۱۶/-

۶ لہو سہاگ — شفقت تنویر مرزا (دو لوکاں دے تن ڈرامے) — ۲/-

افسانے

۱ اکہ کہانیاں — اکبر لہوری — ۲۰/-

۲ چرنے دی موت — حنیف باوا — ۱۵/-

۳ قصہ کہانی — مرزا حامد بیگ — ۱۵/-

ناول

۱ جٹ دی کرتوت — محمد آصف خاں (میراں بخش منہاک دا مشہور ناول) — ۷۰/-

۲ پہاج — ظفر لشاری — ۲۵/-

۳ پگڈنڈی مورتی — کہکشاں ملک — ۱۵/-

جدید شاعری

۱ گوار رستی — غلام حیدر مستانہ — ۲۲/۵۰

۲ تکھیاں سولاں — اشاد اللہ دتہ صابر — ۱۲/-

لوک گیت

۱ ہار دے گیت — مشتاق صوفی — ۲۰/-

جنگ آزادی

۱ کال ٹلینڈی — اے ڈی اعجاز — ۱۲/-

۱۸۵۷ء دی جنگ آزادی بارے تے ڈھولے

سیاست

۱ قائداعظم۔ سوچ تے سیاست — رفیق ڈوگر (مضموناں دا مجموعہ) — ۱۰/-

جنگنامہ تے واراں

۱ جنگ نامہ امام حسینؑ — ڈاکٹر قریشی امجد حسین (حافظ برخوردار رانجھا دا جنگنامہ) — ۲۶/-

آثار قدیمہ

۱ ٹیکسلا — ڈاکٹر سیف الرحمان ڈار (پی ایچ ڈی دے مقالے دا ترجمہ) — ۱۵/-

سفرنامہ

۱ دیس پردیس — سلیم خان گی (لندن پھیری بارے) — ۱۱/-